

Från Borås och de sju häraderna

FÄSSINGEN

Den indelte soldaten

2017 – Årgång 55

Från Borås och de sju häraderna

Från Borås och de sju häraderna

FÄSSINGEN

Redaktör: Gunnar Toresson

DE SJU HÄRADERNAS
KULTURHISTORISKA FÖRENING

Den indelte soldaten

2017 – Årgång 55

Stöd till tryckning av denna bok har lämnats av
Borås Stad, kulturnämnden

Bilden ”två soldater” på
bokens framsida är
hämtad från Wiki-rötter.

Bilderna i boken är hämtade från
Fristads hembygdsförenings bildarkiv eller
tagna av medverkarna till boken om inget annat nämns.

Redaktör:
Gunnar Toresson

Ansvarig utgivare är:
Irene Arvidsson
Ordförande i De sju häradernas kulturhistoriska förening

© De sju häradernas kulturhistoriska förening
c/o Borås museum, Borås Stad, 501 80 Borås
Författarna är ensamma ansvariga för innehållet i sina artiklar

Grafisk form & layout: Lennart Wasling
Typsnitt: Sabon 11/14 p
Papper: Profisilk 130 g

Exakta Vindspelet AB, Borås, 2017

ISSN: 0347-2477

INNEHÅLL

Förord.....	7
Den indelte knekten – vem var han?.....	9
Vår äldsta soldatinstruktion.....	14
Älvsborgs regemente och Fristad Hed 1797 – 1914.....	18
Soldatens vapen – den indelte infanterisoldatens beväpning.....	29
Mötet.....	36
Röster från förr – Martin Williamsson berättar.....	45
Älvsborgs regemente och musiken.....	47
När musika spelte reveljen.....	57
Kvinnorna och militärlivet.....	58
Röster från förr – Ida Ekmark berättar.....	75
Hästen – trogen arbetskamrat och en god soldat i strid.....	77
Glimtar från Generalmönsterrulla för Fristads socken i Vedens härad.....	84
Röster från förr – Levin Roos berättar.....	75
Soldater och soldattorp i Vänga socken.....	93
Laddatorpet – ett bevarat soldattorp.....	100
Röster från förr – Johannes Persson Schiver berättar.....	106
Mathållning vid regementsheden.....	108
I koket.....	112
Sjukvård.....	113
De sju häradernas kulturhistoriska förening – verksamhet.....	119

FÖRFATTARE TILL BOKEN ÄR:

Ann-Britt Boman f. 1939 fil.mag. i svenska och historia. Har under 30 år undervisat i dessa ämnen på Komvux, Borås

Anngerd Lönn f. 1949 fil.dr. i pedagogik. Har undervisat och forskat på Högskolan i Borås

Edor Josefsson f. 1941 arbetat som målare och snickare. Varit kyrkvård i Caroli kyrka. Är idag en hängiven släktforskare.

Lars Rehn f. 1934 har varit löjtnant på I 15. Redaktör för tidningen Älvsborgaren sedan 2008.

Gunnar Toresson f 1948 mediakommunikatör. Har arbetat som konsulent inom Röda Korset under 11 år. Redaktör för föreningstidskrifter.

Förord

Sedan 1943 har De sju Häradernas Kulturhistoriska Förening gett ut en årsbok, under lång tid varje år, men numera med utgåva vartannat år. Årsboken har hela tiden haft för avsikt att uppfylla föreningens syfte att

- att främja kulturmiljövård och museal verksamhet
- att stimulera intresset för konst- och kulturhistorisk forskning och dokumentation, med speciellt intresse riktat mot bygdens textila tradition
- att förmedla kunskap genom föreläsningar och publikationer

Den bok du nu håller i din hand utgör den 55:e utgåvan och tillsammans utgör böckernas innehåll ett oslagbart stycke kulturhistoria.

Skribenterna i denna årsbok utgör tillsammans en imponerande kunskapsbank avseende den indelte soldatens och hans omgivningens levnadsförhållanden. Vi får ta del av beskrivningar av soldaten såväl i fred som i krig. Hästen som arbetskamrat, musikens betydelse för soldaten i fält, soldathustruns olika levnadsvillkor beskrivs med stor inlevelse och varvas med röster från förr. Dessa röster är fiktiva dagboksutdrag som baserats på dokumentation av personer boende och verksamma på, eller i direkt anslutning till, Älvsborgs regemente och Fristad Hed.

Redan i 1984 års årsbok behandlades föreliggande tema i kapitlet De indelta soldaterna vid Marks kompani av Älvsborgs Regemente under 1800-talet av Torsten Ingeborn. I 2017 års årsbok får läsaren utvidgad version av Älvsborgs Regementes historik, nu med fokus på soldaterna i Vedens härad. Som en inledning till årets Fässingen ges här en sammanfattning av Ingeborns kapitel i Från Borås och De Sju Häraderna 1984 som ger:

....en kort historik över Älvsborgs regemente. En redogörelse över knekthållets uppkomst och utveckling som så småningom övergick i den organisation som Karl XI genomförde under benämningen Indelningsverket, den organisation som i över 200 år präglade vårt försvarsväsen. En organisation som var ganska egenartad och specifik för Sverige. Indelningsverket innebar att i stort sett varje socken indelades i rotar om ett à två hemman och att varje rote skulle hålla soldat. Varje regemente hade 1200 rotar och lika många soldater som fördelades på åtta kompanier. Beträffande Älvsborgs Regemente hade varje härad ett kompani ex. Åhs och Marks.

Indelningsverket, som ofta sätts i samband med Karl XI har dock äldre anor och hade tidigare tillämpats både i Dalarna och vissa delar av Norrland.

Under Karl XI inflytande kom emellertid Indelningsverket att genomföras i hela landet. Detta var för hela Europa ett unikt militärt system, vilket innebar, att soldaten i sin hemort i fredstid kunde bruka sin jord och leva tillsammans med sin familj och den övriga jordbruksbefolkningen. Han

kunde, utan att behöva färdas alltför långa avstånd, vid behov sammankallas och övas. Sin utrustning hade han alltid tillgänglig och han kunde ganska snabbt infinna sig till sin mötesplats. En praktisk åtgärd var att kostnaderna för soldatens avlöning och andra förmåner bestreds av respektive rotar på självhushållningens grund. Detta innebar ett synnerligen unikt förhållande att kronan garanterade soldaten hans lön och övriga förmåner och stod som beskyddare för att hans villkor respekterades. Förhållandet är så mycket egendomligare, då soldaten i allmänhet rekryterades ur landsbygdens lägre folkskikt.

Överenskommelsen mellan rotebönderna och soldaten om löneförmåner reglerades genom soldatkontrakt. På 1700-talet och i början av 1800-talet var dessa kontrakt handskrivna, men så småningom kom man att använda tryckta formulär. I kontrakten reglerades mycket noga rättigheter och skyldigheter. Soldaten disponerade i allmänhet ett torp som han behöll så länge han var i tjänst. Vid avgång ur tjänst blev soldatens sociala förhållanden oftast försämrade. Fattigunderstöd blev ofta hans lott. Mot 1800-talets slut infördes ett pensionssystem, vilket var en betydande ekonomisk förbättring för ur tjänst avgångna soldater.

Soldatens torp besiktigades med vissa års mellanrum, vart tredje eller vart fjärde år genom ekonomisk besiktning genom kompanichefens försorg eller genom så kallad laga syn, där nödiga reparationer fastställdes, vilket det ålåg rotebönderna att bekosta. Synehandlingarna finns till viss del bevarade, men är i stor utsträckning förkomna. De avspeglar något om soldatens förhållanden.

Olika omdömen om soldaten och hans liv finns antecknade. Rekryteringen bestod till mycket stor del av drängar. Från att på 1700-talet ha varit ganska svårt att få rekryteringen fulltalig, blev det under 1800-talets stora befolkningstillväxt mycket lätt för rotebönderna att skaffa erforderliga rekryter. Soldatens ekonomiska förhållanden var ganska knapphändiga, men dock avsevärt bättre än för det stora antalet obesuttna. Förhållandet mellan rotebönderna och soldaten var kanske inte alltid det bästa. Bönderna kände sig besvärade av denna form av beskattning, vilket så småningom ledde fram till att indelningsverket avvecklades vid 1900-talets början.

Vi riktar härmed vårt varma tack till samtliga skribenter, redaktören, informanter och inte minst Exakta Vindspelet AB som, på ett förtjänstfullt sätt, bidragit till en utomordentlig dokumentation av den indelte soldaten ur ett lokalt perspektiv.

Vi hoppas att sammanfattningen av Ingeborns artikel har inspirerat till en fördjupad botanisering i den indelte soldatens liv vid Elfsborgs Regemente och önskar med dessa ord en givande läsning.

Borås i oktober 2017

Iréne Arvidsson, Ordförande
De sju häradernas
kulturhistoriska förening

Ulrika Kullenberg, Museichef
Borås kulturhistoriska museer

Den indelte knekten – vem var han?

ANN-BRITT BOMAN

Knekt är ett tyskt lånord, som kom in i det svenska språket i början av 1500-talet. Det kan betyda dräng, arbetare men också soldat till fots.

Gustav Vasa skapade en militär organisation med knektar i olika befattningar, bl.a. som slottsknektar. Vårt första knektehåll med 2 000 man kom till år 1543. Annars skedde rekryteringen genom utskrivning. Ett visst antal gårdar, ofta ett 20-tal, skulle lämna en knekt. Delar av Norrland och Dalarna svarade själva för rekryteringen och var alltså föregångare till indelningsverket.

År 1682 lade den unge kungen Karl XI fram ett förslag om ständigt knektehåll i varje landskap. Varje regemente skulle omfatta 1 200 man och bestod av många kompanier, ofta häradsvis. Varje regemente omfattade 150 man. Allmogen skulle svara för rekrytering och underhåll men slapp utskrivning. Indelningsverket gällde infanteriet och flottan, som hade båtsmän. Jorden fördelades på rotar, som skulle sätta upp och avlöna en soldat. Adelns sätesgårdar och en del andra gårdar som gästgivarna och länsmännens hemman undantogs liksom postbönderna och ödehemman.

Tidigare hade soldater tvångsrekryterats, och detta kunde orsaka ödelagda gårdar. Genom 1686 års kyrkolag, då prästen skulle registrera befolkningen i kyrkoböcker, fick staten större kontroll.

Två eller flera gårdar skulle tillsammans bilda en rote och rekrytera och försörja en soldat. Tillsammans skulle gårdarna i roten omfatta ett och ett halvt eller två mantal. Det ser ut som att det finns variation. Ett mantal var från början och i samband med Gustaf Vasa jordebok på 1500-talet en enhet som skulle försörja ett hushåll. Det kallas också hemman. Gårdarna delades, så att det blev 1/2 mantal, 1/4 mantal, 1/8 mantal och ännu mindre. Vanligt i västra Sverige var 1/4 mantal. På 1800-talet var gårdarna så små, att man ansåg att bonden inte kunde försörja sig på dem. Då förbjöds hemmansklyvning. I stället kom torp och backstugor, innan industrialiseringen och emigrationen blev utvägar för den ökande landsbygdsbefolkningen. ”Freden, vaccinet och potäterna” var enligt biskop Esaias Tegnér orsaker bakom befolkningsökningen.

Den största gården var huvudrote och de övriga sidorotar. Gårdarna kunde ligga i olika socknar. En rotmästare utsågs att ha hand om de prak-

tiska göromålen, och hos honom förvarades även rotekistan med munderingen. Den fick bara användas vid parad och liknande tillfällen. Till vardags användes släpmunderingen.

Under det stora nordiska kriget i början av 1700-talet tillkom 3-männingsrotar, då 3 rotar tillsammans satte upp ytterligare en knekt, och efter samma grunder 4-männings- och 5-männingsrotar.

I en förordning av kung Karl XI 1685 för rotarna och soldaterna i Älvsborgs län står: ”Böre rotebönderna förse soldaterna med hus och hemvist bestående av stuga, fähus och lada samt åker till ett spanneland och ängs uppbrytande på utmarken till tvenne stackar hö, där sådan lägenhet finnes.” Torpbyggnaderna skulle också byggas efter ortens sed. År 1835 fastställdes, att soldatstugan skulle vara 13 alnar lång, 8 alnar bred och 3 alnar hög med tredingstak av bräder invändigt. En aln var ca 0,6 meter. Yttertaket var täckt av halm eller torv. I stugan fanns en stuga med spis och bakugn, en kammare samt en förstuga med kammare. Fähuset skulle vara minst 4 alnar högt. Där skulle också finnas hö- och sädeslada samt loge för tröskning. Man kunde ofta ha ett par kor. Ibland odlades ytterligare jord upp, och vid laga skiftet i början av 1800-talet flyttades ofta soldattorpen längre bort från byn, där jorden kanske inte var uppodlad.

Indelningsverket var unikt för Europa. I fredstid kunde soldaten bruka sin jord och leva tillsammans med sin familj och den övriga befolkningen. Han hade alltid utrustningen tillgänglig och kunde snabbt komma till sin mötesplats vid behov. Kostnaden för soldaternas avlöning betalades av roten, men kronan garanterade lönen och vissa förmåner och såg till att villkoren respekterades, bl.a. genom laga syn av soldattorpet vart tredje eller fjärde år. Rotebönderna var skyldiga att hålla torpet i gott skick, men det kunde ibland finnas meningsskiljaktigheter om skicket. Det fanns dock alltid ett soldatkontrakt, som var en överenskommelse mellan rotebönderna och soldaten. I kontraktet fanns både rättigheter och skyldigheter.

År 1901 beslöts, att den indelta armén skulle upphöra vid knektens avgång och ersättas av en värnpliktsarmé. Redan 1892 hade staten övertagit roteböndernas kostnader.

Indelningsverket omfattade även civila tjänstemän, som avlönades med den avkastning som gårdarna gav. Skördarnas storlek och spannmålspriserna blev alltså intressanta även för statliga ämbetsmän.

Vad krävdes av en indelt knekt?

För att bli antagen som indelt knekt skulle männen ha ”fullgod kroppsväxt och styrka De skulle vara friska och sunda, ”äga karlavuxna lemmar, lyn-

En grupp glada rekryter.

ne och anseende samt vara friska och rätbenade, jämväl hava hår och åtminstone ämne till skäggväxt”. Soldaten skulle vid rekryteringen vara minst 17 år men under 36 och senare högst 25 år. Annars hann soldaten inte tjäna in de år som krävdes för att få pension eller andra förmåner vid avsked. Vidare måste man ha intyg från prästen om nödiga kristendomskunskaper och god frejd. I slutet av 1700-talet var kravet att knekten skulle vara minst 168 cm lång och väga minst 55 kilo. Som en kuriositet kan nämnas, att rackare som flådde och tog hand om döda hästar inte fick göra krigstjänst. Det förekom att man tog tjänst som dräng hos en rackare eller skarprättare för att komma bort från krigstjänst. Under 1800-talet och folkökningens tid var det lätt att rekrytera soldater, som ofta var torparbarn. Att bli soldat gav en säker utkomst.

Under Karl XI:s tid föreskrivs: ”En gemen soldats plikt och skyldighet är det, att han bör vara en oförtruten, hörsam och mycket lydaktig knekt.” På 1700-talet säger överstelöjtnant Coyet om folket i Sjuhäradsbygden: ”Elfsborgaren synes hava utmärkt sig för seghet och uthållighet vid de många prov, som de under Karl XII:s krig fingo undergå. Orsakerna till denna härdighet är att söka icke blott i hemlivet, som är ytterst torftigt, utan i själva folklynnnet. Enligt samstämmiga åsikter hos alla dem, som skildrat folket i de s.k. sju häraderna utmärker de sig för livligt sinne, som lätt låter sig ledas och som då de har förtroende till sina ledare aldeles

hängivet följer dem. Till lynnet och snarfyndighet och förmåga att känna sig tillrätta i alla förhållanden, egen-skaper som sannolikt förvärvats och nedärvt genom det urgamla bruket att fara eller knalla land och rike kring med handel”.

Soldater uppställda för gymnastik.

Knektens uniform

Soldaternas uniform var i slutet av 1600-talet blå klädesrock fodrad med gul boj och med mässingsknappar. Vidare var det gula strumpor och hattar med vita snören samt hårpungar med anledning av modet med långt hår. Knektarna hade också tröjor och byxor av bockskinn och väskor av vaxläder. I början av 1700-talet fick knektarna nya persedlar, där det bl.a. ingick skjortor och halsdukar, men de gula och blå färgerna finns kvar.

Vad hände sedan?

När soldaten lämnade sin tjänst, var han också tvungen att lämna torpet. Ibland kanske han kunde skaffa något annat torp eller flytta till en backstuga och göra dagsverken hos bönderna. Kanske var fattigvården det som återstod, om han var sjuk. Man kan möta sådana levnadsöden i generalmönsterrullor och andra källor. I ”Torpen i Sandhult” finns ett exempel i Hans Andersson Ugglå, född 1677, som antogs till soldat under Pålso 1710 på torpet Pilhem. Flera soldater från Sandhult deltog i Magnus Stenbocks krigståg i Skåne 1710. Slaget vid Helsingborg 1710 blev mycket hårt och blodigt och fem soldater från Sandhult stupade. De återstående trupperna drog sig tillbaka till fästningen Tönningen vid Eiders mynning i Nordsjön men hela den svenska armén fick i maj 1713 kapitulera för danskarna. Fyra soldater från Sandhult dog och fyra blev fångar, bl.a. den förut nämnde Hans Ugglå. Då blev han avskedad från sin tjänst men återkom från fångenskapen 1719 och gifte sig 1720. Fångenskapen hade satt sina spår och 1726 avskedas han knappt 50-årig definitivt, ”gammal och bräcklig, får avsked”. Man kan fundera på hur familjen sedan klarade sig, för då fanns inte samma möjligheter till underhåll som senare, då den som tjänt länge och utmärkt väl kunde bli gratialist. Gustav Vasa hade dragit in Vadstena kloster till kronan under 1500-talet. Klostret hade från början inrättats i en äldre kungsgård. Byggnaderna blev nu Vadstena Krigsmanshus, en inrättning för avdankade soldater, som behövde vård för skador och handikapp. Räntan från vissa gårdar anslogs till Vadstena

Krigsmanshuskassa, bl.a. Frugården och Ledsgården i Långjum i Fristad och Holmen i Vänga. Senare utgick en liten pension från denna kassa, och soldaten som fick pensionen kallades gratialist. På 1880-talet utgjorde pensionen 24 kronor årligen och efter 65 års ålder 48 kronor. Gratialisterna indelades i fyra klasser:

Klass 1 – I tjänsten skadad, oförmögen att klara sig

Klass 2 – I tjänsten skadad, kan i ringa mån försörja sig

Klass 3 – varit i tjänsten mer än 30 år

Klass 4 – varit i tjänst i 30 år och fyllt 50 år.

Ersättningarna kan tyckas obetydliga men alla var vana att klara sig på det som fanns. Inte minst var det viktigt att hustrun i familjen kunde hushålla med tillgångarna. Ofta var soldaten den i bygden som hade speciella kunskaper i sjukvård och sedan hjälpte alla i bygden. Tidigare kunde han vara den som kunde läsa och skriva bättre än andra och därför t.ex. fick hjälpa soldathustrurna att skriva brev till mannen i fält.

På 1700-talet kanske han blev anställd för att lära barnen i socknen att läsa. Den avdankade soldaten kunde ha många uppgifter och blev då en viktig person i bygden.

Källor

Ingborn, T. (1984). De indelta soldaterna vid Marks kompani och Elfsborgs regemente under 1800-talet. I *Från Borås och de sju häraderna Årgång 37*. Borås: Eskils tryckeri.

Sönsterud, L. (2003). *Torpen i Sandhult*. Sandhults Hembygdsförening <https://www.scribd.com/doc/219665358/Torpen-i-Sandhult>

Foto: Ålvsborgs regementes kamratförening.
Laddatorpet.

Vår äldsta soldatinstruktion 1769

SOLDATENS SKYLDIGHETER I FRED OCH I FÄLT

FRUGTA GUD

ÄRA KONUNGEN

TJÄNA TROGIT

Soldater bör vara oförskräckte, trogne, nyktra och litet högfärdiga, då äro de hedrade, undgå straff, vinna sina förmäns kärlek, bibehålla hälsan och nödlös utkomst.

1§

Hemma i landet, hålla torpet vid makt, plantera väl jordpäron eller potatis, vänja sig vid geväret som ett roligt tidsfördriv, bära kronans brev och ordres; förtjäna med hantverk eller arbete; fly lättja, som föder sjukdom och elände, visa sig snygg och proper vid kyrkparaden, alltid håret upplagt, uppknutet och i paper.

2§

Vid möten vaksam, väl klädd, ofta ömsa lintyg och strumpor, så orenlighet, svett och ohyra ej får taga över hand, kvick och färdig i exercitie och dess övriga skyldigheter, vakta sig för spel och fylleri.

3§

På tåg och marcher, noga vårda gevär och mundering för eld och smuts; intet dricka då man är varm och minst orent vatten. Aldrig pipan i banduleret, röka litet, hellre tugga tobak, paper eller sticka av björk eller ene, att förekomma törst; alltid glad, sjunga visor, berätta sagor och roliga tidsfördriv, intet lägga sig i solen att sova eller med magen mot jorden, mindre göra sig ledig innan han fått allt sitt tillbehör i ordning och tvättat fötterna, dock ej när de äro svettiga.

4§

Vid arbets-kommendering, är sund spis och varm mat nödig akta sig for vådeliga bördor och vårdsliga åtag, att den ena ej sviker den andra; vårda klädren som bäst kunde ske, om soldaten hemifrån har ett förkläde och armfoder av buldan eller grov väv.

5§

I garnison alltid snygg, hushålla noga, intet vräka sig på söliga ställen med munderingen. På de lediga stunder ansa kläder och geväret; varannan eller tredje dag varm mat, intet över en sup brännvin, men i det stället litet gott dricka. På lediga dagar skaffa sig arbete, som ej kan fela den, som är nykter och trogen.

6§

I fält, äger soldaten största värde av ett oförskräckt hjärta, och snabbt utförande av dess skyldigheter; den karl har alltid varit lyckligast, som mäst fått visa sig för fienden: Man bör som en viss och skamfull död, akta sig att ej komma okväst på lasarettet och sjukvagnar, ty man har sett vid alla krig, då en med heder fått dö för fienden, har fyra med förakt ömkeligen förgåtts på sjukhusen; och den som fruktat döden, har oftast varit fegare, än den med frimodighet flytt ingen fara. Han bör (soldaten) vänja sig att koka så ofta möjligt är, om ej annat än bröd och vatten med litet grönt i flaskan; tvätta och bota lintyg och strumpor, fötterna torra och rena; aldrig lämna ur akt sitt gevär och amunition, akta det för eld och väta. Äta så ofta han får och sova så ofta han är ledig.

7§

Under sjö-expeditioner, bor man äta och sova litet, oftast ömsa och vårda sina kläder, akta sig för ohyra, känna sitt rum och sina sidomän så väl där som i bataljon.

8§

I stånd och kantoner quarter, hålla ordning och propriete, vårda elden, ansa sitt gevär och mundering, oftast liquidera med vården, vakta sig för skuld och klagomål.

9§

Corporalen och granadeuren har i akt taga samma skyldigheter, och dem tillkommer även förevisa de andra med goda exempel.

10§

Förnämligast åligger det corporalen, att noga underrätta sig, om de ordres han får, dem med alvar och myndighet precise verkställa, samt noga efterse, att de till alla delar blivit efterlevda, förekomma självsvald och oredor. Han bör tillpricka vara underrättad och sitt corporalskap vars och ens enskilda

hushållning och uppförande, gevär, mundering, amunition, arbete och näring, kynne och okynne. Han bör vara vaksam, kvick och trogen, dess efterrettelser och rapporter säkra och korta, således bör han beflita sig att kunna skriva och läsa ordres.

Obf. De som hava vitt i munderingen, äro försedde med en bit krita, och de som hava gult, med en bit fyllerfärg.

Musikanter, Trumslagare och Pipare

De böra kunna något hantverk, frisera hår, handla med åtskilligt smått till bättre utkomst. Grovt och tungt arbete är dem mindre tjänligt, de böra i akt taga vad soldaten är föreskrivet om hushållning och propriete, hålla sina instrumenter rena, blanka och i ordning; vara muntra och lögliga.

Obf. Trumslagare alltid försedde med dubbla trumfällar och snören, samt krita och trippel.

Profossen

Bör vara handfast, driftig, och se hiskelig ut; han bör hålla rent i corps de garde och lager; ordning hos arrestanter, vara fiscal på marquentare och månglerskor, och gå väbeln tillhanda.

Kort beskrivning att bevara soldatens hälsa.

Han bör vid alla tillfällen vara försedd med litet salt, ingefära och lök till sin matlagning, grönt felar sällan. Således kan han oftast hava kål eller soppa, som bäst underhåller liv och hälsa. Fotsockor av linne smorde med talg, håller fötterna rena och hela, långa naglar, stora skor och klumpsiga strumpor, äro skadliga.

Preparerat kvicksilver insytt i byxjorden, emot ohyra. En eller par av de lätta torra svampar att stilla blod, några enbär att röka med, och koka i vatten på sjön och i kvarteren. Litet socker som blandas med spindelväv att läka sår. Trä, ullgarn, fin och grov nål, kam, tvål, puder och borste, utgör det förnämsta i hela dess hushållning.

*Texten är hämtad ur Torsten Ingeborns artikel i årsboken
Från Borås och de sju häraderna 1984*

Kommentarer till Soldatinstruktion 1769

År 1769 utkom vår första soldatinstruktion. Den speglar sin tid men verkar ibland förvånansvärt modern.

I §1 uppmanas soldaten att bibehålla hälsan, och sedan kommer många goda råd. Soldaten ska ofta byta lintyg och strumpor och därmed undvika orenlighet, svett och ohyra. Han ska inte dricka för mycket och framför allt inte orent vatten. Och han bör hålla fötterna hela och rena.

Ett kapitel handlar mer ingående om hur soldaten bör bevara sin hälsa. Kål och soppa är bra mat, men soldaten bör på sitt torp plantera jordpäron eller potäter. Kanske var soldaten något av en föregångsman på detta område, och kom i kontakt med nymodigheten potatis utomlands. Salt, ingefära och lök bör medföras i fält till matlagning, och preparatet kvicksilver var bra mot ohyra. Socker blandat med spindelväv kunde läka sår.

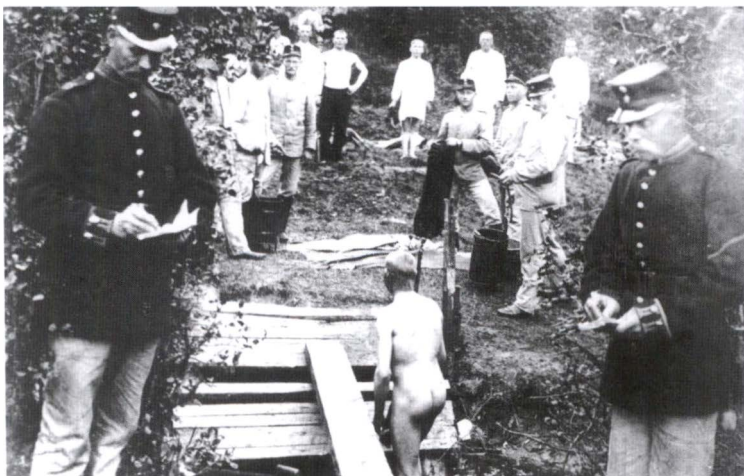
Ett glatt sinnelag var eftersträvansvärt, och soldaten skulle vara nykter och arbetsam och i fält modig och snabb. Han bör undvika sjukhusen, för om en soldat dör i strid, så dör fyra på sjukhusen. Epidemier var vanliga.

Korpralen bör kunna skriva och läsa och grenadjären hade samma skyldigheter som korpralen. Profossen skulle hålla ordning, speciellt bland marketentare och månglerskor, alltså de som sålde mat och dryck till soldaterna.

Musikanter skulle hålla sina instrument i ordning och gärna ha ett civilt hantverk, t.ex. frisera hår. Modet föreskrev långt hår hos soldaten, och då måste han ha håret upplagt och vårdat.

Ordning, reda och prydlighet eftersträvas.

Ann-Britt Boman

Situationsbild, troligen från de ryska internernas ankomst till Fristad Hed 1918.

Älvsborgs regemente och Fristad Hed 1797 – 1914

ANN-BRITT BOMAN

Den 6 oktober 1914 var en sorgens dag för många i Fristad. Människor stod längs vägen, när Älvsborgs regemente marscherade från sin gamla förläggningsplats Fristad Hed till de nyuppförda kasernerna i Borås. Ett stort turkiskt spel med klingande klockor bars i täten av en av de starkaste knektarna. Fristadskalden Klas Olofsson skriver i ”Minnen från Fristad Hed”:

*”Dock nu äro hornen och pukorna tysta
och flickorna härstädes slutgiltigt kyssta.
Men den som drog bort regementet från Frista’
förlåter jag aldrig – hans synd är för svår-
om också jag levde i hundra år.”*

Fortfarande kan man i gamla fotoalbum hitta fotografier med uniformsklädda ståtliga män. Fotot är kanske taget i Emil Svenssons fotografiateljé på Heden. Under åren 1797 – 1914 var Fristad Hed övningsplats för Älvsborgs regemente, och generationer av indelta knektar var där på övningar under sommarmånaderna. Så småningom kom också beväringarna, ett slags värnplikt redan på 1800-talet. Under den här tiden levde hela Fristad upp. Det var liv på Heden, och kvinnor fick arbete som t. ex. marketenter-skor eller tvätterskor. På Heden var det tillställningar och dans, inte minst vid midsommar.

*Ateljen på Heden,
fotograf Arvid
Johansson spelar
fiol.*

Tvätterskor på Fristad Hed.

Älvsborgs regementes historia

Varför kom då regementet till? Under medeltiden hade Sverige bara en liten landremsa ut mot Västerhavet. Bohuslän hörde till Norge och Halland till Danmark. Länderna var i union. Vid Göta älvs utlopp anlades på 1200-talet fästningen Älfsborg. Den erövrades vid flera tillfällen av Danmark, som sedan ville ha lösen för att lämna tillbaka den. Både Älvsborgs första lösen efter freden 1570 och Älvsborgs andra lösen 1613 innebar stora upppoffringar. Alla måste hjälpa till, var och en efter sin förmåga. Varje hushåll i stad och land besöktes i samband med Älvsborgs första lösen, och lösöret upptecknades. En tiondel av värdet skulle sedan betalas till lösen. Älvsborgs andra lösen sades motsvara tre års skördar. Flera häradar i västra Sverige, bl. a. Bollebygds härad togs som pant.

För att undvika ytterligare härjningar sattes tre regementen upp i västra Sverige under Gustaf II Adolfs tid. Det var Västgöta-Dal med övningsplatser på Nygårdsängen och Grunnebo, Skaraborgs regemente med övningsplats Axvall och Älvsborgs regemente med övningsplatser på bl. a. Timmele Hed, Örby Hed och Kila Hed i Borås. Regementet kom till 1624, Militära ledare var i början Nils Ribbing och Lars Kagg. Båda har fått ge namn åt gator i Borås. Översteboställe var Öresten.

Från början rekryterades soldater som förut genom utskrivning, men

under kriget mot Danmark 1674 – 1680 framstod brister i detta system. Karl XI införde därför indelningsverket, som vid Älvsborgs regemente stadfästes 1685. Det existerade fram till 1901, då allmän värnplikt infördes. Redan 1812 hade dock införts en beväringssinrättning med 12 dagars årlig övningstid. Sedan ökades antalet dagar under hela 1800-talet till 30, 42, 68 och 90 dagar. Från 1685 omfattade det indelta regementsområdet de 132 kyrksocknarna i Sjuhäradsbygden jämte Härryda, Partille och Örgryte i Sävedals distrikt. Indelningsverket var en organisation för att avlöna främst armén men även civila tjänstemän. Det byggde på att Sverige var ett jordbruksland med naturahushållning, och lönen utgick främst i naturaprodukter. När industrialismen kom på 1800-talet, vilade hela försvarsbördan och skattebördan på jordbruket, och det ledde fram till att grundskatterna och indelningsverket avskaffades 1901.

Älvsborgs regemente var organiserat i åtta kompanier med 150 soldatrotar i varje med kompaniområdet i stort i anslutning till häraderna. Kompanierna var Livkompaniet, Majorens kompani eller Marks kompani, Norra Kinds kompani, Södra Kinds Kompani, Redvägs kompani, Gäsenes kompani och Överstelöjtnantens kompani eller Vedens kompani. Det var allt som allt 1200 soldatrotar. Knekten skulle av roten förses med stuga, fähus och lada, åker och äng samt viss lön i form av pengar, spannmål och kost, särskilt till julen.

Älvsborgs regemente var med i 30-åriga kriget, Karl XII:s krig och i Napoleonkrigen. I den gamla officersmännen, nuvarande högtidssalen på Fristads Folkhögskola, står namn på platser, där det stått drabbningar genom tiderna. Det är Leipzig 1642, Retusaari 1705, Helsingborg 1710, Gadebusch vid Stralsund 1712, Fredrikshald 1716, Ny Elfsborg 1719, Kettenhagen 1807 och Dessau 1813. Vid Retusaari i Finska viken stupade 103 soldater vid landstigning på ön. I slaget vid Helsingborg 1710 och senare vid Tönningen led regementet stora förluster, en tredjedel av regementets insatta styrka.

Älvsborgs regemente på Fristad Hed

Regementet hade under 1700-talet någon gång övat på Fristad Hed, och år 1797 kom det dit för gott. Heden norr om Öresjö består av sandavlagringar från istiden, kanske från en isälv. Det var torrt och bra som övningsområde och exercisplats för knektar. Tidigare hade det varit kronoallmänning och sockenallmänning. Den 11 juni 1797 kl. 8.00 e.m. ryckte regementet första gången in till regementsmöte där. Platsen hade sannolikt ett helt annat utseende än i dag och var karg och ödslig. I öster där senare stationssamhället växte fram efter järnvägens tillkomst 1863, begränsades

Fälten på Fristad Hed.

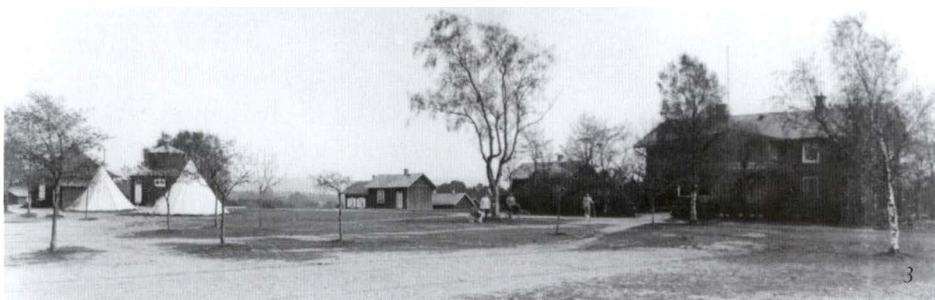
Heden av en sankmark, som kallades Sumperna. Fristad bestod i övrigt av de gamla byarna Arta med Sibbarp, Längjum, Komlösa, Asklanda och Fristads kyrkby samt några ensamliggande gårdar.

De första åren på Heden förlades trupperna i de vita sockertoppsformade tälten, en tältgata med flera tält i bredd. Så småningom uppfördes olika slag av byggnader. Officerspaviljongen blev färdig 1812, förvaltarbostaden 1816 och överstebostaden med regementsexpeditionen också i början av 1800-talet. Alla byggnaderna finns kvar liksom den intilliggande majorsbostaden.

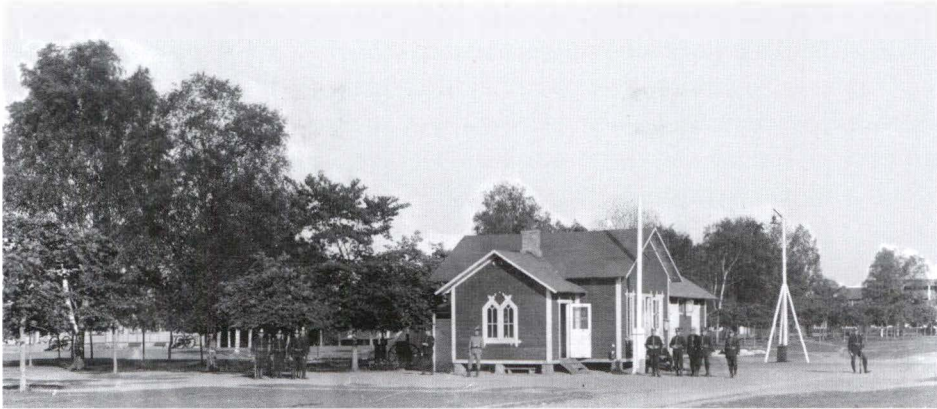
En del förrådsbyggnader uppfördes på 1830-talet, bl. a. den stora förrådsbyggnad där Fristads Folkhögskolas museum med ca 4 000 föremål nu är inrymt. Intill finns också det gamla gevärsförrådet som varit elevhem.

Officersmässen utvidgades och byggdes om vid flera tillfällen och innehöll kafferum, bibliotek och matsal. Utanför byggnaden sträckte sig en veranda mot en trädgård med springbrunn. Underofficersmässen stod färdig 1859 men byggdes om 1877. Då tillkom också fyra baracker och 1903 två lägerhyddor. Intill officersmässen fanns en officerskasern med ett flertal rum utan bekvämligheter. Den blev senare manligt elevhem på Fristads folkhögskola men revs på 1940-talet, bl. a. därför att det var svårt att värma upp huset ordentligt.

Andra byggnader på Heden var musikpaviljongen, tvätthuset vid Svensån och gevärssmedjan. Vidare fanns det duschbyggnad med kallvatten, lägerbod, rakstuga och sjukhus. Kokhus och mathallar tillkom i slutet av 1800-talet. Före mitten av 1880-talet kokades maten i kokgropar i marken utmed nuvarande Vängavägen. Det rök och dammade från vägen. Man åt under bar himmel bredvid kokgroparna. Senare byggdes mathallar, i början utan väggar och golv. Borden vilade på stolpar i marken, men omkring 1900 byggdes väggar och trägolv. Kokinrättningar och stekspisar kom också till. Den första och sista kokerskan på regementet på Heden hette Ida Ekmark. Hon var maka till sergeanten Karl Johan Ekmark, som målat flera akvareller med motiv från Fristad Hed.

1) Regementschefens bostad. 2) Underofficersmässen Fristad Hed. 3) Förvaltarbostaden vid Fristad Hed. 5) Rakstuga Fristad Hed (Rakning 10 öre). 4) Officerspaviljongen Heden.

Högvakten Fristad Hed.

Framför de övriga byggnaderna ett stycke ut på Heden låg lägervaktens eller högvaktens byggnad.

Många beskrivningar finns av livet på Fristad Hed. Klas Olofsson berättar i "Folkliv och folkminnen" om hur svinen från granngårdarna i början gick och betade på Heden. De kom och nosade i kokkitteln. Kocken slog till dem med "röreblat" och fortsatte att röra i kitteln. Även får betade på Heden, och bönderna måste ansvara för nyplantering av björkar. Det kom mycket folk till Heden och speciellt missväxtåret 1868 fanns det tiggare i mängd runt om i skogsbrynen i hopp om att få något, när det blev uppställning till mat. Då sade knektarna till varandra: "Uppställning till gröt och grynvalling".

Hur levde man då på Fristad Hed? Reveljen lär ha gått redan kl. 5.00 på morgonen. Då kunde man få kaffe och en veteskiva. Kl. 8.00 var det frukost och kl. 13.30 middag. Frukosten kunde bestå av sill och potatis och middagen av ärter och fläsk, kött och potatis eller köttsoffa. Kvällsmaten kunde bestå av havregrynsgröt, mjölk och grovt bröd, spickefläsk eller ost. Hemifrån kunde man ha en matsäckstina, och det fanns ju marketenteri och stånd på Heden. Stånden arrenderades ofta av handlare från Borås som sedan lejde någon marketentare eller marketenterska från orten som skötte serveringen.

I början serverades både öl och brännvin, men så småningom blev det restriktioner. Alkohol fick inte serveras på sön- och helgdagar. År 1885 förbjöds försäljning av brännvin och år 1905 försäljning av öl och vin. När det gällde militära brott, utgjorde fylleri 2/3 av alla brott.

Åtta timmar om dagen var det exercis. Det anlades två skjutbanor på det exproprierade området ner mot Öresjö, och vägen mot Bredared fick flytta längre upp mot Asklanda. Detta skedde omkring år 1870. På freda-

gar och lördagar kunde det vara en marsch i full fältutrustning. På båda sidor av Munkån fanns en hinderbana.

Vapnet var i början av 1900-talet ett mausergevär mod. -96. I gevärsvärkstaden arbetade gevärshantverkare med att justera vapen. Ute i fält hade man med sig tälten. Ett tält kunde rymma 24 man.

Ett sjukhus byggdes i början av 1800-talet på något avstånd från regementet. Epidemier kunde vara förödande. Där fanns tillgång till läkarvård. Soldaten Sven Peter Ivar berättar ofta om sina besök hos doktorn på regementet. Ett stort problem på den här tiden var tandvärken, eftersom det inte fanns tandvård. En bild från Fristad Hed visar med största sannolikhet ett tillfälle, när tandläkaren kom till Fristad Hed. Man drog ut alla tänder och satte in löständer av guttaperka i början av seklet, berättas det från flera övningsplatser. Dessa lösgommar var mycket hållbara och kunde hålla livet ut. Och gjorde man det i sin ungdom, så slapp man ju tandvärken...

På söndagar var det kyrkparad. Då ställdes regementet upp i öppen fyrkant på södra delen av Heden. Trumslagare Blomgren var en känd profil. Mellan kl. 4.00 och

Utskänkning av förnödenheter.

6.00 på eftermiddagen var det exercis även på söndagarna, men på kvällen spelades det upp till dans på dansbanan. Regementsmusiken spelade även på andra tider. Ett av de äldsta fotografierna från Heden visar en mässingssextett samt en trumslagare och en anförare. Officerskåren avlönade de sex musikerna, som anställdes för varje säsong. Det fanns också 24 trumslagare, som avlönades som de andra soldaterna. Den förste musikdirektören anställdes år 1884. Han hette Edou-

ardo Lindh och efterträddes 1905 av Albert Löfgren. Musikpaviljongen på Heden var en stor och rejäl byggnad för musikkåren, som så småningom uppgick till 36 man.

Under lärlingstiden hade trumslagaren 10 öre om dagen samt mat och kläder. Skinn till trummorna bereddes av trumslagarna själva. De köpte upp kalvskinn hos bonden, blötte upp dem och skrapade dem sedan med sin "huggare".

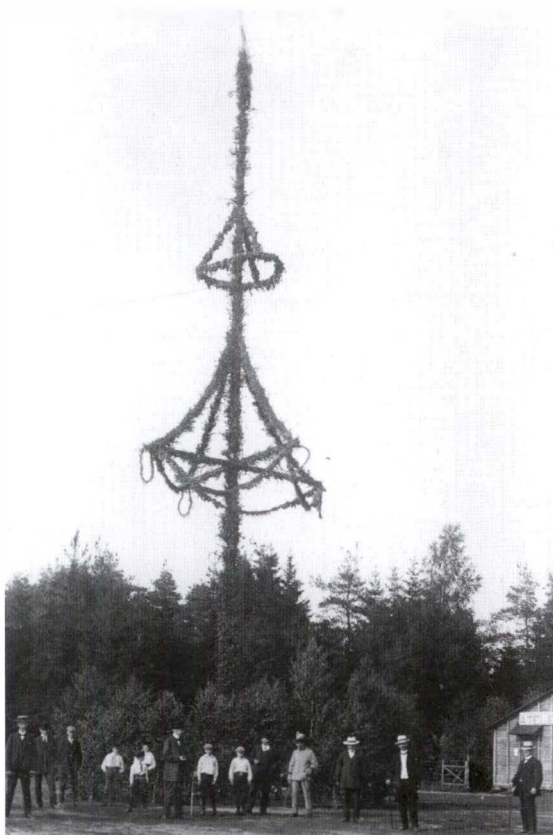
Vid midsommar förekom de största festligheterna. Stamtrupp och beväring samlades och en särskild handräckning hjälpte till att löva och utsmycka husen och klädde också majstången med löv i mängder. Det blev dans till regementsmusiken och officerarna hade bal med gäster från Borås och bygden. På midsommardagen var det kyrkparad och sedan skämttävlingar som tämja stut, säcklöpning, dragkamp och att klättra på såpad stång. Många berättelser finns om skomakare Schiver från Vänga, som lånade kardor av

mjölnarhustrun i Ljunga och placerade dem under byxor-
na med taggarna utåt.

Officerarna hade sina nöjen med musik och baler, då det kunde komma extratåg från Borås med deltagare. Som nämnts var det officerarna som gärna ville ha musik på Heden förutom de anställda musikanterna.

Officersmässen med ny-modigheten "lawn-tennis" var medelpunkten för sällskapslivet. En av de äldsta bilderna från Heden är från 1873 och föreställer Punschbolaget.

De yngre officerarna bodde i en särskild officerskasern, som lär ha varit ett ombyggt magasin och absolut inte motsvarade kraven på värme, när det sedan blev bostäder för folkhögskolans elever.

Uppställning framför midsommarstången.

Fristad Hed var övningsplats för de indelta knektarna, men det fanns också andra kategorier.

Redan vid 1808-1809 års krig mot Ryssland, då Sverige förlorade Finland upprättades lantvärnet, som sedan avlöstes av beväringen, ett slags förstadium till den allmänna värnplikten, som infördes 1901. I början omfattade beväringstjänsten bara några veckor men utökades efter hand. Beväringsarna utbildades också på Fristad Hed, och ibland kunde det uppstå motsättningar mellan de två grupperna. Beväringsarna var i början ofta bondsöner, men senare kom många från Göteborg och de var ofta betydligt yngre än de gamla indelta knektarna. Det kunde bli slagsmål, och följderna av dessa kunde bli hårda nattmarscher. En som kunde berätta om detta var fanjunkaren Levin Roos, som i olika befattningar tjänade Älvsborgs regemente. Han blev den siste indelte soldaten på Bredevads soldattorp nr 1187 under Längjum och Asklanda. Där fanns förut soldat Lengberg. Sedan blev han fast anställd på regementet och blev sergeant och fanjunkare och fältväbel. Han byggde senare sitt hus Rosersberg vid infarten från Borås mot Fristad.

Officerskasern på Fristad Hed.

Att göra tjänst som beväring var inte alltid populärt, och det förekom, att bondsöner lejde bort tjänsten till drängar mot betalning. Andra emigrerade till Amerika hellre än att göra tjänst som beväring. Så gjorde sonen Fondelius i Ekalyckan i Fristad. Men han kom verkligen ur askan i elden, för han blev inkallad till krigstjänst i första världskriget och stupade på västfronten. Hans far fick sedan en liten pension efter honom från amerikanska staten.

Efter den nya härordningen 1901 måste Älvsborgs regemente få ändamålsenliga byggnader för att kunna använda dem året runt. Det beslutades

att bygga kaserner i Borås, och den 6 oktober 1914 skedde alltså avmarschen. Efter uppställning och tal avtäcktes en minnessten med inskription ”Kungl. Elfsborgs regementes mötesplats Fristad Hed 1745-1914” samt namn på platser för drabbningarna. Regementet övade tillfälligt på Heden redan 1745 men flyttade permanent hit 1797. Den är av granit, ca 4 m hög och omgiven av mindre stenar som påminner om kompanierna. En grov järnkätting symboliserar sammanhållningen inom regementet. Skissen till minnesstensens inskriptioner gjordes av kapten Lars Wilhelm Kylberg, som också målat en mycket spridd tavla över tälten och bebyggelsen under regementets tid. Den såldes till förmån för sjukvård i fält omkring 1914. Kapten Kylberg härstammade från släkten Kylberg på Såtenäs i Tuns socken men bodde en tid i Sparsör.

Tavlan

Tiden efter avmarschen

Redan före avmarschen hade flyget kommit till Fristad Hed. Mer än 4 000 personer hade kommit till Heden den 9 mars 1913 för att se löjtnant Hugo Sundstedt lyfta med en Bleriot med 50 hkr motor och med en fart av 80 km i timmen. Flygplanet landade efter 1 000 meters flygning på ett gärde vid Asklanda nära Öresjö. Senare under året gjorde Enoch Thulin uppstigningar, och den 1 juli 1914 flög Carl Silow. Han omkom följande år

Under första världskriget förekom på Heden internering av personer tillhörande krigförande makt. Bakgrunden var bl. a angreppet på det tyska fartyget Albatross utanför Gotland, och man väntade internering av ytterligare fartygsbesättningar. Det kom i stället 61 man ur en rysk trupp ur Torneåkontingenten, som efter angrepp av en finsk grupp drog sig in på svenskt område. Det var den 10 mars 1918, och en vecka senare kom Ålandskontingenten på 240 man, ryska trupper på Åland. De skulle överföras till Sverige och därefter snarast tillbaka till Ryssland. Stränga regler om bevakning gällde liksom censur. Chef för interneringslägret var kapten

P.O. Carlander, som behärskade ryska språket efter tjänst i ryska armén. Interneringen avlöpte friktionsfritt, och den 9 december 1918 reste de sista internerade.

Vad skulle nu ske med marken på Heden och byggnaderna? Omkringboende lämnade in anbud. Bland de ivrigaste intressenterna fanns rektorn för Elfsborgs Läns Folkhögskola Sanfrid Welin. Han hade varit föreståndare för skolan sedan 1895, och skolan hade börjat i Liared 1879. Sedan hade den varit förlagd till Fänneslunda, Stora Torpa utanför Vänersborg och Herrljunga. År 1922 förvärvade folkhögskolans byggnadsförening 56 tunnland av Heden med där befintliga byggnader för en summa av 43 250 kronor. Fristad kommun beviljade ett anslag på 10 000 kronor till skolan, och i november 1923 började den första vinterkursen.

Nybyggnation och omändringar har skett kontinuerligt. Skolan har bytt namn till Fristads Folkhögskola och har med stor flexibilitet erbjudit utbildning och kurser för nya behov.

På Heden har också flera stora industrier etablerat sig. På idrottsplatsen tränar ungdomar från Fristad GoIF, och färgerna vitt och grönt präglar verksamheten – de vita tälten på den gröna Heden lever kvar.

Källor

Olofsson, K. (1915). *Minnen från Fristad Hed*. Borås 1915. 37 s. Faksimiltryck Fristad 1975.

Rydin, H. (1964). *Kungliga Elfsborgs Regemente, Fristad Hed – Borås 1914 – 1964*. Utgiven av Kungl Älvsborgs Kamratförening. Borås: Borås Tidnings tryckeri.

Vy över Fristads Hed vid sekelskiftet. Tulla-stugan.

Soldatens vapen

- den indelte infanterisoldatens bevapning

LARS REHN

Vid 1400-talets början kom de s.k. lodbössorna med en mycket kraftig kaliber och gav en fruktansvärd rekyl, som även kunde skada skytten. Vapnet hade inte någon större träffsäkerhet då kulbanan var starkt krökt. Den hade ändå en stor moralisk betydelse då knallen som följde beskrevs i gamla krönikor som ett för örat nästan outhärdligt ljud. Liksom artilleripjäserna laddades de från mynningen varefter de avfyrades genom att levande eld fördes till det krutfyllda fänghålet vilket var placerat på eldrörets översida. Vapnet kunde skada skytten då soldaten ramlade omkull av gevärets rekyl. Senare förlängdes piporna på vapnen så att man bättre kunde tillvarata den drivkraft som alstrades av den exploderande krutgasen. Den största nyheten kom när piporna borrades och försågs med räfflade lopp. På 1520-talet uppfanns spiralräfflorna, vilka åstadkom att kulan genom rotation fick en säkrare gång genom luften. Dessa korta räfflade handeldvapen, s.k. studsare, började man under trettioåriga kriget utrusta prickskyttarna med, vilka hade som uppgift att döda fiendens officerare,

Från 1600-talet var det mest vanliga vapnet för infanteristen 20 mm

Vintermanöver.

musköt. Detta förbättrades senare med flintlås. För att man effektivt skulle kunna utnyttja musköternas eldkraft tillämpade musketerarna en speciell stridsteknik. De ställde upp sig i smärre fyrkanter på ”pikeneraravdelningens” sidor och avsköt sina vapen ledvis. Sedan det första ledet placerade skyttar avlossat sina skott föll de på knä och utförde omladdning allt under det att nästa led gav eld, föll på knä osv. Då sista ledet verkställt avfyring var sålunda första ledet åter skjutklart. Även vid framryckning tillämpade musketerarna liknande taktik. Denna tillgick så att första ledet efter eldgivningen vek av längs avdelningens ena flank och marscherade upp som sista led för att verkställa omladdning. På detta sätt fortgick det därefter led efter led till dess man kommit fienden inpå livet.

Musköten var mynningsladdare, kula och krut stoppades in i mynningen som var slätborrad. Vägde ca 5 kg med en längd på 1,5 meter. Den stora nackdelen var att det tog 3-4 minuter för en van skytt att ladda och krutet måste vara absolut torrt. Vapnet hade dålig precision och kunde vara dödande på 400 meters håll för en god skytt. Soldaterna stod på ett led och man sköt salvor. Vapnet hade mycket kraftig rekyl som skadade många av skyttarna. Oftast var musketerarna mer rädda för sitt vapen än för fiendens eld.

Precisionen förbättrades när flintlåset kom och blev avsevärt bättre när pipan räfflades på 1700-talet. Genom räfflingen roterade kulan och precisionen blev mycket, mycket bättre.

En viktig pryl för skyttarna var kruthornet både för att kunna bestämma hur mycket krut det skulle laddas med och hur hålla krutet torrt, regniga dagar. Det vanligaste kruthornet var trapetsformad träbehållare, överklädd med läder eller sammet och förstärkt med genombrutna stålbeslag eller ett annat enklare som var ett flatpressat horn. Båda dessa bestod av en pip vars båda ändar var tillslutna med en fjäderbelastad klaffventil. När soldaten gjorde klart sin patron fick han rätt mängd krut när han vände hornet upp och ned, och sedan tillbaka igen. Senare ersattes hornen utav flaskor av pressad koppar.

För att få det lättare att få krutladdningen och förladdningen och även blykulorna på plats användes laddstockar. På grund utav att piporna blev räfflade var blykulorna precis avpassade till mynningen, men för att pressa ner blykulorna användes laddstocken och på så sätt blev även blykulan räfflad. För att rengöra pipan, framför allt när bakladdade vapen kom, användes en läskstång, vilket görs även i nutid.

Runt 1870 kom Remingtongeväret, som var ett bakladdningsgevär och laddades med metallpatron. Precisionen förbättrades avsevärt och detta vapen som användes tills det fantastiska Mausergeväret kom 1896 som

kunde laddas med flera patroner och hade en mycket fin precision. Mau-
sern användes långt fram till mitten av 1900-talet av de flesta arméer efter
hela den indelta tiden, som slutade när värnpliktsorganisationen började.

Till geväret hade man också bajonetter. Dessa började användas under
1690-talet och tilldelades från början de 12 grenadjärer som fanns i varje
kompani. Bajonetten var 70 cm lång.

En tredjedel av infanteriet var utrustade med sex meter långa pikar i
stället för musköter.

Vissa soldater hade fram till 1700-talet värjor. Korpralen hade huggare
(kort svärd). Officerarna var även utrustade med pistol samt kommender-
värja, som markerade deras egenskap av befäl. Pistolen byttes mot revol-
ver under slutet av 1800-talet.

Kavalleristen var utrustad med värja, två pistoler och karbin (kortare
gevär). Även beridet befäl inom infanteriet var utrustade med två pistoler.

Bajonetten kom på 1690-talet och tilldelades de tolv grenadjärerna,
som fanns på varje kompani. Bajonetten var till en början en jaktolk
men utformades till ett ca 70 cm långt stickvapen. Senare utrustades alla
soldaters vapen med en bajonett.

Grenadjärer var soldater som avdelades till att kasta trepundiga hand-
granater. I varje kompani fanns en grupp grenadjärer samt en korpral som
chef.

Meningen med bajonetten var
att vid ett anfall eller liknande, när
ammunitionen tog slut användes
geväret som ett stickvapen.

De första bajonetterna sattes
via en anordning direkt in i pipan (s.k.
Tappbajonett). Detta förhindrade
skottlossning. Vaktpost både i då-
tid och nutid använde nästan alltid
bajonett på vapnet liksom för att
visa vem som bestämde på vakt-
stället.

Vakt vid ammunitionsförrådet.

Blankvapen

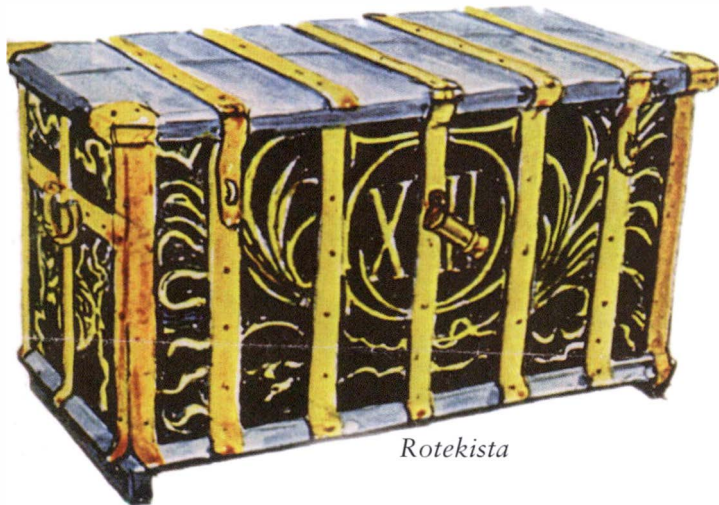
I Sverige började värjor användas såväl inom infanteri, som kavalleri
under 1500-talets senare del. Infanterivärjan för manskap den s.k. kom-
missvärjan var 91 cm, officerarna hade en kommendervärja, som var 96
cm. Kavallerivärjan hade en längd på 95 cm. På 1770-talet infördes en
eneggad kavallerivärja med sabelfäste, s.k. pallasch. Senare utrustades ka-
valleriet med sablar.

Huggare var ett kort sabelliknande blankvapen, som man kan se på gamla fotografier från 1920- och 1930-talet. Alla underbefäl var utrustade med sådana vapen. Kommendervärjan var uteslutande ett befälsvapen som bars av infanteriofficerare och i viss mån även av infanteriunderofficerare. På vissa icke infanteriregementen användes även kommendervärjorna. Det har funnits ett stort antal fastställda modeller av officersvärjor under indelningsverkets epok.

Manskapsvärjan för infanteriet kom att kallas kommissvärja och har modellbeteckningen m/1685. Den hade en klinga som var 90-95 cm och var 10 cm längre än samtida arméer i Europa. Detta gav det karolinska infanteriet en fördel vid närstrider. Den hade en enkel parerstång i stället för kavallerivärjans dubbla S-formade sidobygel.

Flinlåsmusköten som infördes i slutet av 1700-talet var ett betydligt funktionssäkrare vapen än luntlåsmusköten. Tillsammans med bajonetens införande innebar den att värjan kom till allt mindre användning. Istället antogs huggare som kom att användas för infanterimanskapet och såg ut som små sablar. En ny modell av infanterihuggare togs fram 1856 med träfäste, men redan 1860 togs huggarna bort som beväpning och användes enbart som ett befälstecken för korpraler och liknande.

1848 kom faskinkniven och blev i stort ett verktyg att hugga ris till faskiner. Faskiner var buntade risknippen, som användes till att förstärka vägar på dyiga ställen.

Rottekista

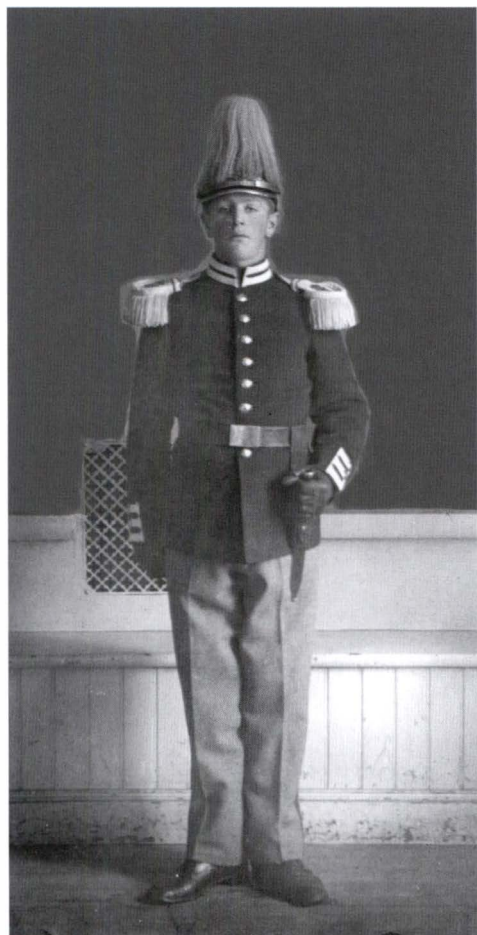
Vid infanteriet bekostade kronan gevär med bajonett, huggare eller faskinkniv för korpraler, bandoler, kopparflaska, mattornister, ränsel med

remmar samt kapott. Allt förvarades i rotekistan hos den av rotebönderna som utsetts till rotemästare. Detta besiktigades två gånger om året av ett underbefäl, för kontroll och dess rätta vård.

Uniformer mm

Enhetsuniform började införas på 1680-talet av Karl XI. Innan dess hade varje regemente haft sina egna uniformer i olika färger. Ännu tidigare, på 1500-talet uppträdde större delen av det inhemska krigsfolket i civila kläder, dvs. bondedräkt.

De värvade soldaterna avlönades dock med både kontantlön och kläde. Under 1600-talet börjar dock tendenser mot enhetlig beklädnad. Men då det var upp till den enskilde att anskaffa den blev beklädnaden inte

Soldat i givvakt

så enhetlig. År 1655, under Karl X, bestämdes att varje landskapsregemente skulle ha kläder av en viss färg. På så sätt kunde olika regementen skiljas åt under strid. I Europa började man använda gemensam färg för varje truppslag. I Sverige tog man nu steget fullt ut och införde en enhetlig uniform. Denna process påbörjades 1687.

1819 bestämdes för den indelte soldaten att Kronan bestod infanteriet med livrëet eller munderingar i fred och krig men släpkläderna, (enklare uniformer) som i regel bestod av vadmal, bekostades av roten.

Tjänstekläderna beräknades på fyra års brukningstid och bestod utav: Huvudbonad (kask), vapenrock, byxor, stövletter, lägermössa, halsduk av kläde, linnebyxor, skjortor och skor och kostnaderna delades mellan kronan och till hälften av roten. Vardera parten erlade då årligen 1/8- del av hela värdet, som brukade uppgå till 28-30 riksdaler.

Vid varje regemente fanns en Be-

klädnadsdirektion. När en mundering använts i fyra år som parad eller livmundering, skulle den användas de följande fyra åren som exercismundering. Därefter tillföll den soldaten som sin egen att användas som släpmundering eller egna civila kläder.

Underhållet av småpersedlar, skor, skjortor, strumpor överlämnades av Beklädnadsdirektionen till soldaten mot bestämd ersättning.

Före det centrala regementskrädderiets tillkomst syddes uniformerna inom kompanibygdén. Skräddarkunniga soldater och sockenskräddare sattes i arbete.

En stående regel under indelningsverkets båda sekler var att rotekistemunderingen inte fick bäras av soldaten annat än vid regementsmöten, generalmönstringar och krigståg eller liknande tillfällen. Rotekistan öppnades i roteböndernas närvaro.

Släpmunderingen användes bara vid mindre högtidliga tillfällen, under kommenderingar och vakter och då soldaten uppträdde i tjänsteärenden.

Även utanför tjänsten och då han uppträdde inför civila sockenbor ägde soldaten rätt att kläda sig i uniform. Uniformen måste hållas i aktning och inte förslitas i vardagsbruk. När en soldat kör med häst och vagn eller leder kreatur till marknaden eller gör bondearbeten bör han vara klädd som bonde.

Inte ens på sitt eget bröllop uppträder soldaten i livmunderingen men väl i parad. ”Soldat som bevistar bröllop, barndop eller begravning ska vara klädd som till parad, utan gevär och patronväska, dock med bajonett i sitt bälte. Då soldat uti uniform bevistar gudstjänst och inför rätta ska han vara klädd som inför parad.

Ett av den nye soldatens första bestyr vid tillträdet efter det att den gamle soldaten avlidit var att prova ut uniform. Sällan passade den gamle soldatens uniform till ynglingen som efterträdde honom på torpet och som övertog hans beklädnad. Därför vidtog alltid en provtid, då rekryten uppsökte någon kompaniskräddare och ändrade uniformen till ny passning. Ibland lät man flera rekryter byta och jämkä sinsemellan. Vid ett sådant tillfälle avfattades en rapport till kaptenen, som belyser de idylliska förhållandena inom kompaniet.

De olika vapenslagen hade sina bestämda uniformer. T.ex. Artilleriet hade grå kappa med blått foder och blå strumpor. Grenadjärerna hade speciella höga hattar med fram- och bakplåtar.

Att beakta är att när bondehoparna samlades under Engelbrekt och Sturarnas tid var de inte klädda i några vapenrockar och dylikt, det var först Karl XI som här bragte reda och enhetlighet.

Gradbeteckningar

Gradbeteckningar motsvarande de som används på dagens uniformer fanns inte förr. Däremot gick det att avgöra ett befäls grad, främst en officers grad, på uniformen och då främst paradrockarna. Generalspersoner och regementschefer kunde fritt efter behag pryda uniformen med guldgaloner. Överhuvudtaget är de högre officerarnas uniformer betydligt mer påkostade. Kring halsen bar de även en förgylld ringkrage med kungens namnchiffer. Detta var ett befälstecken och användes från 1600-talets början fram till 1792.

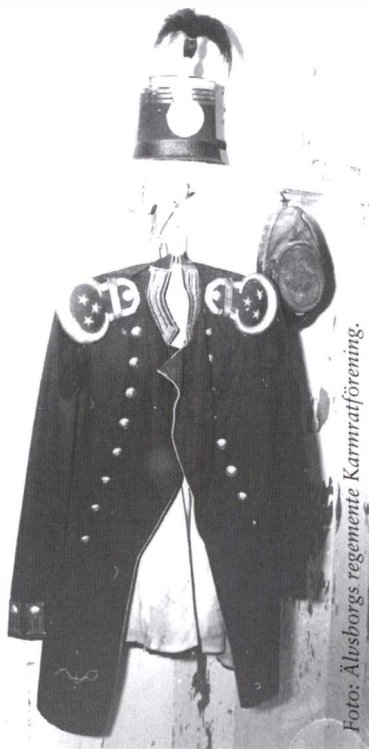
De var ett slags motsvarighet till dagens brickor som dagofficern bär och återinfördes 1799 som just en symbol för vaktkommenderad officer. Ringkrage användes inte vid artilleriet eller vid kavalleriet.

Kaptenernas uniformsrock var försedd med förgyllda knappar samt guldgalon på uppslag och ficklock. Uppslagen var dock inte lika breda som de högre officerarnas.

Löjtnanter och fänrikar hade inga galoner och deras ringkragar var något enklare. Ofta styrde officerarnas ekonomi hur mycket de hade råd att kosta på uniformen.

Underofficerarnas uniformer var enklare, hade tennknappar och galonerna var i de fall de användes i silver. Även korpralernas uniformer skilde sig från de menigas som fler knappar på ficklocken, broderade knapphål etc. Färgen på foder och strumpor var i regel blå för officerare och underofficerare. Detta som beskrivits om uniformernas utsmyckning gäller karolinerepoken.

Älvsborgs Regemente. Uniform m/ 1765: Blå rock, gul krage med vita snören omkring ärmuppslag. Gult foder och väst och byxor.

Kaptensuniform.

Foto: Älvsborgs regemente Karminförening.

Mötet

LARS REHN

Det har nog alltid varit och är så även i nutid att hur svårt soldaten fick slita, marschera, springa och gå så höll de oftast på sitt regemente när de träffade soldater från andra förband.

Till exempel sjöng Älvsborgarna om sina vapenbröder:

*Skaraborgarna, Skaraborgarna
Dom tror att de kommer till Gud
Men till helvetet, till helvetet
Dit kommer de alla en gång*

Skaraborgarna var inte sämre som svarade:

*Älvsborgarna, Älvsborgarna
Dom tror de kommer till Gud
Men till helvetet till helvetet
Dit kommer de alla till slut*

För att soldaten skulle vara beredd på strid och öva på sin stridsteknik och lära sig nymodigheter inför allvaret i fick han i fredstid med jämna mellanrum kallas till möte. Dessa möten var för många indelta soldater en tids avkoppling från det vardagliga slitet i hemmet. De träffade likställda, berättade historier, vilka som hade bästa eller sämsta rotebönder. På kvällarna mellan suparna kom den ena historien efter den andra. Man lärde verkligen känna varandra. Tyvärr var det mycket alkohol precis som i samhället i övrigt.

Ofta var det feststämning för många civila runt heden. Många ungdomar tyckte det var spännande med så många män i närheten och om till exempel midsommar inföll under denna tid blev det kanske både dans på dansbanan eller om knekten och hans barn fått skjuts till heden dans kring midsommarstången.

En vanlig övningsvardag för knekten kunde se ut så här: Redan 06.30 på morgonen gick reveljen. Då skulle sängplatsen ordnas och uniformen tas på för kl 07.15 ställde man upp för första frukost. Det gällde att allt var ordnat med både uniform och annan utrustning för kl 08.00 var morgonvisitationen. Därefter kanske exercis och någon övning för kl 11.00 blev det andra frukost. Efter denna vapenövning och terrängtjänst. Kl. 5 på eftermiddagen intogs middagsmålet och ibland någon kvällstjänst fram

till kl. 9, senare på kvällen spelades tapto och senare var det ”kvällnamns-upprop”. Denna följdes av kl. halv tio, då tystnaden blåstes då alla skulle vara på sina platser för att sova.

Under tiden knekten varit på mötet sköttes torpet och alla barn av hustrun, likaså knektens och hustruns gamla föräldrar. Om det var vårtid, fick hon se till att potatisen kom i jorden, om hösten att säden, foder till kon och eventuellt spannmål kom in. För soldathustrun blev den tid soldaten gjorde sitt möte dubbelt arbete. Var det trevliga, snälla rotebönder kom kanske hjälpen därifrån, men inte alltid.

När mötet var slut för den indelte knekten var det att gå den långa vägen hem igen. Glädjen att få träffa familjen var oftast stor. När han kom inom hörhåll för hemmet lät han avfyra ett skott från sitt vapen. ”Far kommer hem”, ropade kanske barnen och sprang honom till mötes.

Tecknare: VE Sparre. Foto: Krigsarkivet.

Soldat kommer hem

Soldaten i strid

Allt som rörde den indelte knekten i sin soldatroll var att han övades för striden både vid vanliga möten på heden och större övningar tillsammans med andra förband. Organisationen med att övas gruppvis, plutonsvis och kompanivis var till för att samöva, lita på varandra och bli skickliga i sitt yrke.

Här ett exempel hur ett infanteriregemente organiserades. I detta fall Kungl. Älvsborgs Regemente från Fristad Hed i mitten av 1800-talet då organisationen var följande:

Regemente 1 200 man — Överste, regementschef

1:a Bataljon

600 man

Chef: Överstelöjtnant

1	2	3	4
Livkompani	Kompani	Kompani	Kompani
150 man	150 man	150 man	150 man
Kapten	Kapten	Kapten	Kapten

2:a Bataljon

600 man

Chef: Överstelöjtnant

5	6	7	8
Kompani	Kompani	Kompani	Kompani
150 man	150 man	150 man	150 man
Kapten	Kapten	Kapten	Kapten

Varje kompani tre plutoner:

50 man, 50 man, 50 man, varje pluton med en sergeant som plutonchef och en furir som stf.

Varje pluton 2 korporalskap om 25 man i varje med en korporal som chef.

En Rote är lika med 1 mantal med oftast fyra bönder och en av dem rotmästare

Namnen på de indelta kompanierna under lång tid hade klar anknytning till bygden. Dessa namn tog regementet med sig vid flyttningen till den nya övningsplatsen i Borås ända fram till regementets nedläggning 1998, med vissa omkastningar under senare tid.

Första kompaniets namn var Livkompaniet, andra kompaniet Marks kompani, tredje Södra Kinds, fjärde Ås, femte Vedens, sjätte Norra Kind, sjunde Gäsene och åttonde Redvägs kompani.

I ett svenskt infanteriregemente fanns alltså 1 200 man med en överste som regementschef och hans ställföreträdare var en överstelöjtnant. Där fanns även en major vars uppgift var att ha hand om den inre tjänsten såsom regementets vakter, kommenderingar och liknande. Där fanns även en regementskvartermästare som ansvarade för att ordna lägret i fält och för förbandets underhåll och utrustning. Där fanns även fler regements-officerare som hade hand om andra viktiga tjänster inom regementet. På varje kompani fanns även en löjtnant och en fänrik. Löjtnanten var ställföreträdare till kompanichefen. Ett av fänrikens ansvarsområden var vid strid kompaniets fana.

Officerstitlar var och är fortfarande: Överste, överstelöjtnant, major, kapten, löjtnant och fänrik. Bland generaler: General, generallöjtnant generalmajor. Löjtnant betyder ”ersättare”. Om kaptenen stupar i strid, ersätts han av löjtnanten, om översten stupar, ersätts han av överstelöjtnanten och om generalen stupar ersätts han av generallöjtnanten.

På alla kompanierna fanns underofficerare som tjänstgjorde som fältväbel och kvartermästare samt sergeant och en förare. Föraren ansvarade för kompanifanan som han överlämnade till fänriken vid strid. På kompaniet fanns underbefäl, rustmästare och furir. Rustmästaren ansvarade för ammunitionen. Där fanns även en mönsterskrivare samt spelet. Spelet bestod vanligen av två trumslagare och en pipare.

Varje regemente bestod av två stycken **bataljoner** med 600 man. 4 kompanier á 150 man. Första bataljonen kallades också för Livbataljonen och leddes av översten i regementet medan den andra bataljonen leddes av överstelöjtnanten. Det fanns regementen som hade tre bataljoner, då leddes den av majoren.

Under orostider var soldaten beredd att så fort han kallades infinna sig vid den bestämda samlingsplatsen i socknen, oftast vid kyrkan, för att där invänta övriga soldater och korpralen för att marschera till kompaniets övningsplats där kompanichefen och övrigt befäl organiserade och orienterade om vad som skulle hända. Oftast blev det flera dagsmarscher till bataljonens och sedan regementets samlingsplats. Alla order till cheferna kom per ordonnanser och därefter blev det att marschera mot fronten eller till någon hamn för att skeppas till platser där oroligheterna hade utbrutit.

Det var inte bara soldaterna som marscherade utan i kön kom kanske anhöriga, marketentare, folk som hjälpte till för att tjäna en penning.

Mat och annat underhåll togs ofta från de boende under marschvägen. Vårre var det när främmande mark beträddes. Då skedde rena plundringen.

I själva striden blev sikten oftast mycket dålig efter någon halvtimme och orsakades av röken från svartkrutet. Hela krigsskådeplatsen kunde vara insvept i krutrök och sot. Denna sot var fet och satte sig överallt. Soldaternas uniformer blev svarta av sotet och snart kunde man inte skilja vän från fiende genom att titta på uniformerna. Dessutom rörde dessa stora mängder soldater och hästar upp en mängd damm.

Detta gjorde också att den högre krigsledningen hade svårt att få en fullständig överblick av slagets olika skeenden.

Detta hände i slaget vid Poltava 1709 att efter att ryskt och svenskt kavalleri drabbat samman och därefter omgrupperat för nytt anfall. Då upptäcktes att sex ryska ryttare prydligt och korrekt inrättat sig i den svenska linjen, detta i tron att de var i sitt förband. När detta upptäcktes försökte de fly men blev omedelbart dödade.

Stridslarmet var mycket högt med alla musköter som avfyrades i salvor, artilleriets avfyrningar, granater som briserade, attackrop, order, skrik från de sårade och döende, ljud från trummor och trumpeter. Detta gjorde att striden var mycket öronbedövande. Stor förvirring kunde uppstå.

Soldaternas tillstånd var kanske inte det bästa ens före striden. Man kanske hade marscherat långa sträckor innan slaget. Eventuellt hade man fått tillräckligt med kost men i regel var soldaterna ständigt hungriga under fälttågen. Det var svårt med underhållet i fiendeland. Fältsjukan graserade hela tiden. Kunde soldaten stå på benen fick han strida. Soldaterna

kunde både vara hungriga, utmattade och febriga då de sattes in under slaget. Vädret kunde under höst och vår vara både kallt och vått. Uniformerna var då våta och med temperaturer nära noll var det inte lätt att sköta sina uppgifter.

Slagen var också mycket fysiskt utmattande. Det kunde hända under slagets gång att stridspauser uppstod då de båda sidornas soldater utmattade bara stod och tittade på varandra utan att skjuta.

Detta gjorde att förvirringen stundtals var mycket stor. Lägg därtill skräcken som soldaterna måste ha känt. Slagen på denna tid utfördes på nära avstånd. Man såg på nära håll hur motståndarna ställde upp och gjorde sig i ordning. Utöver detta så kom sedan själva stridshandlingarna.

Olika sorters taktik.

Den taktiska stridsenheten för det svenska infanteriet var bataljonen, en enhet på fyra kompanier, 600 man. Bataljonen ställde upp i strid på 150 mans bredd och var 4 man djup. I leden var 2/3 musketerare och 1/3 pikenerare samt ett tiotal grenadjärer.

Stridande soldater

Kavalleriets stridsenhet var skvadronen, en enhet på 250 ryttare. Skvadronen bestod av två kavallerikompanier á 125 man. Under strid ställde de upp mycket tätt, knä bakom knä, vilket innebar att de red mycket tätt med ryttarens knä direkt bakom ryttaren framför. Med denna formering bildades en svag plogformation.

När man formerade sig till strid ställde infanteribataljonerna upp på linje, vanligen, 4 man djup. I varje bataljon fanns pikenerarna i mitten med musketerarna på båda sidor. I mitten (centern) av den totala linjen fanns infanteriet och på respektive flygel kavalleriet. Normalt ställde man upp i två oberoende linjer. Den längst fram kallades för ”första träffen” och linjen bakom ”andra träffen”.

Infanteriets stridsteknik

Även om motståndarnas taktik teoretiskt inte direkt skilde sig från den svenska modellen, med bataljonerna på linje understödda av artilleri och med kavalleri på flyglarna, så var genomförandet helt annat på svensk sida. Framför allt hade man ett självförtroende, grundat på överlägsen utbildning och en stridsledning, som gav ett kvalitativt övertag i de sinsemellan mycket olika situationerna.

Man hade också en högre beredskap att bryta linjen för snabb omgruppering. Man vågade passera skogar och moras med grupperat infanteri, utan att riskera desertering och oordning. Den karolinska taktikens styrka låg i tillämpningen – våga och kunna ta itu med varje situation och därmed anpassa striden efter läget. Den svenska tillämpningen kunde i varje läge på ett bättre sätt använda terrängen till sin fördel.

Enligt den karolinska arméns instruktioner skulle infanteristerna avfyra sina muskötter på 70 stegs avstånd (ca 50 m) och därefter anfalla med pikar och bajonetter.

Taktiskt gick det till så att pikenerarna ”högbar” sina pikar tills man kom på 70 stegs avstånd (50 m) från fienden. De bakre ledens musketerare sluter upp i luckorna i de två främre leden. På 30 meters avstånd från fienden ger de två främre leden eld och drar därefter sina värjor och bryter tillsammans in mot fienden med blanka vapen (värjor och pikar). Magnus Stenbock modifierar detta genom att förkorta avståndet 30 m till att gälla i omedelbar anslutning till fienden, ”tills man ser fienden i vitögat”.

Bataljonerna ryckte fram ansatsvis med växelvis eldgivning och om-laddning av den del av infanteriet som stod stilla.

När motståndarna öppnade eld på cirka 300 fots avstånd svarade inte karolinerna utan ryckte fram i stadig marsch. Det är omvittnat vilket intryck detta beteende hos det karolinska infanteriet hade på motståndarna.

Den grova kalibern på de svenska vapnen, 20 mm, avlossade på kort håll, hade fruktansvärd verkan. Inom det korta avståndet kommer en sådan kula att slå ned en motståndare oberoende var kulan träffar kroppen.

Under anfall fick man inte heller gå hukad utan skulle gå med heroiskt rakt huvud.

I respektive bataljon var linjerna 150 man bred och 4 man djup. I mitten stod pikenerarna.

De strider och krig som regementet var inblandat i kostade naturligtvis stora förluster, vilket innebar att det måste fyllas på med nya soldater. Nya soldater måste värvas från rotarna, som till slut utarmades på lämpliga och dugliga unga män. Man fick lösa detta med att värva soldater från länder i övriga Europa, då främst från Tyskland.

Strider där Älvsborgs regemente deltagit i är många. Bland de större kan nämnas Varberg 1565, Lützen 1632, Leipzig 1642, Helsingborg 1710, Gadebusch 1712 och Nya Älvsborg 1719.

En som sällan nämnts i några historieböcker ägde rum 1743 och kallades Stora Daldansen eller Dalupproret, beskrivet av Lars Ericson, i "Svenska Knektar". Då protesterade dalkarlarna mot regeringens politik efter det snöpliga och kostsamma kriget mot Ryssland 1741-43. Nästan 5 000 bönder från Dalarna och angränsande socknar från Västmanland drog i ett beväpnat bondetåg mot Stockholm. I tåget ingick också minst 700-900 korpraler och soldater ur Dalaregementet.

Den 22 juni 1743 möttes de med pikar, klubbor och muskötter beväpnade dalabönderna på Gustav Adolfs torg mitt i Stockholm av fotsoldater och ryttare ur Skaraborgs, Älvsborgs, Södermanlands, Upplands och Västmanlands regemente samt Livregementet till häst och Västgöta ryttare. Medan spänningen steg på torget och ingendera parten ville vika undan, red västgötaryttarna in på torget från sina ställningar vid Jakobs kyrka. En dalkarl sköt plötsligt ett skott mot truppen, men missade. En officer red då fram till bonden och sköt honom på fläcken. Därmed brakade det hela lös. Till trängseln med tusentals bönder och soldater bidrog även åtskilliga nyfikna stockholmare som begett sig till torget

Officerarna gav order om eld när de första skotten hade fallit, men många soldater vägrade att lyda order och förvirring utbröt. Soldaterna vid Västmanlands regemente förklarade att de inte ville skjuta på sina "föräldrar, bröder och släktingar". I stället stod de för fot gevär och ingrep inte i striden. Även vid Upplands och Södermanlands regementen vägrade många soldater att skjuta, medan andra sköt i luften ovanför de tätt sammanpackade bondehoparna. För att råda bot på det trängda läget gavs order till Livregementet till häst att rida till anfall, men många ryttare väg-

rade att lyda order. I stället vände de sina hästar och red bort från torget, för att slippa välja sida i en strid som de uppenbarligen betraktade med stor vämjelse. Desto mer pålitliga var förbanden från södra Sverige. Västgöta ryttare bokstavligen talat högg in på dalkarlarna, medan infanterister ur Älvsborgs och Skaraborgs regementen fullföljde anfallet.

Över 3 000 dalabönder och 600 soldater ur Dalaregementet togs till fånga, medan inte mindre än 140 dalkarlar stupade i striden eller dog senare av sina skador. Sårade och fångar spärrades in på flera håll runt om i Stockholm, där de i hus eller på muromgärdade gårdar hölls under bevakning av pålitliga soldater från Sydsverige. Då hade redan Skaraborgs och Älvsborgs regementen tillsammans med ryttare från Västgöta och Smålands kavalleriregementen marscherat upp till Dalarna och gått i ställning i landskapet för att lugna allmogen.

En annan händelse som berörde Boråstrakten var den 12 maj 1766, som kallats Hoffmans uppror i Borgstena norr om Borås. Den före detta ryttaren och rusthållaren Hoffman hade valts till bonderiksdagsman för hattpartiet, men häradshövdingen vägrade på grund av bondens dåliga rykte att utfärda intyg som riksdagsman.

De stora drabbningarna eller "Slagen" skrivs det mycket om men det var oroliga tider under 1600-talet. Här några strider i slutet av 1600-talet, som oftast inte uppmärksammats men där många älvsborgare förlorade sina liv och de anhöriga hemma på orten fick aldrig reda på vad som hänt deras anhöriga.

Större slag och krig som älvsborgarna deltagit i: Karl X:s krig 1655-1660, Karl XI:s krig 1675-1679, det stora nordiska kriget 1700-1721, Pommerska kriget 1757-1762, Gustav III:s ryska krig 1788-1790, Pommerska kriget 1805-1807, Danska kriget och ryska kriget 1808-1809, kriget mot Napoleon 1813-1814 och norska fälttåget 1814.

Vidare bland de mindreslag, alla under senare delen av 1600-talet som regementet deltagit i. År 1672 hade Sverige och Frankrike slutit fördrag om att Sverige skulle hålla stridskrafter i Europa. 75 man skeppades över till norra Tyskland.

- 1674-75 Hela regementet fördes till Brandshausen vid Elbe och förlades i garnison i trakten av Stade.
- 1675 300 man avlöste Västgöta-Dals kompanier i Halmstad och året
- 1676 intog Elfsborgarna en garnison vid Bremervörde som kapitulerade.
- 1676 Ett antal fartyg avgick från Tyskland till Livland och regementet förlades nu som garnison i Riga och Reval.
- 1677 Tillbaka till Sverige i dåliga båtar och full storm.
Ett fartyg förliste varvid ett kompani blev begrävda på sjöbotten.

- 1678 Regementet deltog i belägringen av Bohus fästning.
- 1678 Regementet till Skåne under Karl XI:s befäl.
- 1679 Med i Stenbocks här i dennes fälttåg i Bohuslän juli-oktober.
- 1679 Med Karl XI och säkrade de svenska landsförvärven genom freden i Lund.

Att betänka är att under alla dessa år var soldathustrun ensam med barn och torp, som skulle fostras och skötas, och kanske även ta hand om sina och knektens föräldrar.

Under de 8 år, 1672-1679, som förbandet hade deltagit i striderna hade drygt 1100 man försvunnit ur rullorna, varav 800 förlorade livet. 300 man hade avskedats. Alltså en stor förlust för regementet och hembygden

Förutom dessa strider kommenderades den hemmavarande styrkan ofta till olika orter för vakthållning: 1676 till Göteborg, 1678 Bohus fästning.

Även under hela 1700-talet och halva 1800-talet fortsatte dessa strider och kommenderingar.

Vid krigsslut gavs en underbar och efterlängtd signal från alla förbandens trumpetare, "Eld upphör".

*Nu är det slut på detta jäkla skjutande
Nu är det slut på detta jäkla skjutande*

Rekryter med familjer.

Källa: Högman, H. Militaria <http://www.hhogman.se/militaria.htm> 20171111

Röster från förr

ANN-BRITT BOMAN

Martin Williamsson berättar:

Jag är född 1801 och har tjänat Älvsborgs regemente under en stor del av 1800-talet. Nu är jag kapten och har slutat min tjänstgöring och bor på Paradis i Sparsör. Jag är gift med Eva Sundler och vi har ett par barn. Hon är född på Fänneslunda gård och hade 17 syskon. Hennes far hette Johan Sundler och var vice häradshövding och mamman var född Stierngranat, så hon är av lite finare familj än jag. Förr skulle alla officerare vara adliga och leva på sina pengar, och det var inte alltid någon lätt tillvaro. Det gällde att ha en förmögenhet och några gårdar att falla tillbaka på. Det gällde också att leva sällskapsliv, bjuda och ställa till fester. Ibland måste unga officerare låna pengar för att ha råd med ett sådant liv.

Jag har alltså ett vanligt son-namn och jag har arbetat för mitt levebröd. Jag har varit regementskvartermästare och regementskommissarie. Regementskvartermästaren tillhörde regementsstaben och hade sitt boställe på Germundared i Torarp. Om den gården finns flera historier om släkten Rabe. Det sägs att Kejsarinnan Katarina I av Ryssland gift med tsar Peter I skulle ha kommit från denna släkt.

Jag har också haft mina gårdar. Först var det Skabo i Varnum och sedan Boarp. Sedan köpte jag Paradis i Sparsör, en gammal fin gård.

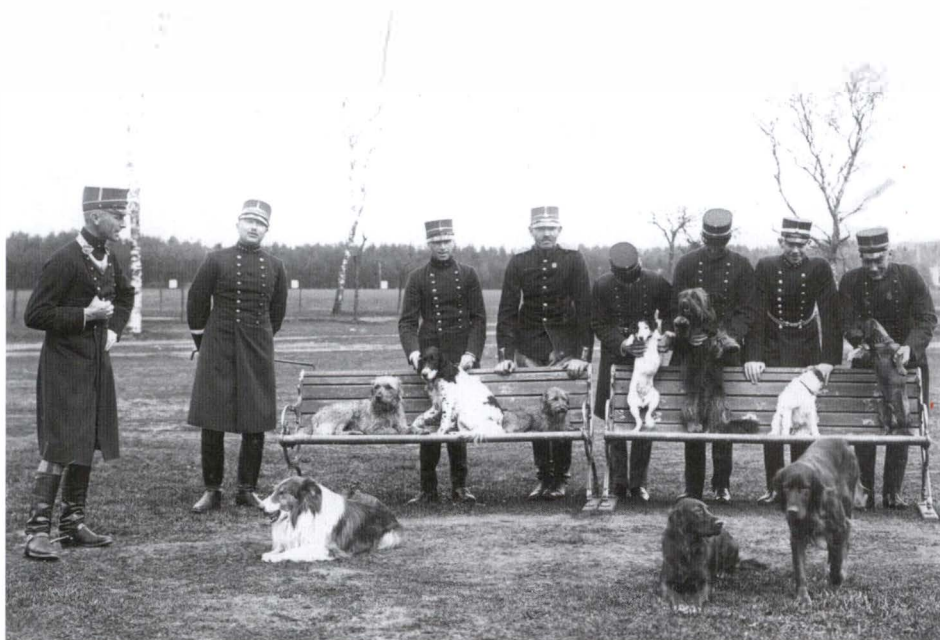
Älvsborgs regemente flyttade runt mellan olika exercisplatser men mellan 1797 och 1914 övade man på Fristad Hed. I början var det bara de vita sockertoppsformade tälten på tältgatan och bredvid dem kokgropar, där maten lagades. Man åt under bar himmel. Så var det under hela min tid på Heden. Det byggdes flera byggnader, och den första var överstebostaden och regementsexpeditionen 1812. Där hade också jag min expedition som regementskvartermästare. Lite längre bort byggdes officersmässen vid samma tid. Utanför den löper en veranda.

På 1870- och 1880-talen började man bygga kokhus och

mathallar samt lägerhyddor och baracker. Officerskasernen var ganska primitiv, men det fanns duschar med kallvatten. Officerarna hade hästar och hundar, och ett nöje var hundutställningar, där man visade upp sina hundar. Vid midsommar ordnades baler och unga flickor bjöds in. Ibland var det extratåg från Borås. Midsommarstången var särskilt fin, med flera kransar som i Dalarna. På Heden hade man skämttävlingar, och det var dragkamp, tämja stut och tävling i att köra med skottkärra. Men också på söndagarna var det liv. Anhöriga kom på besök med sina matknyten. Det fanns skjutbanor, ringkastning, tittskåp, vaxkabinett, tama björnar som dansade, positivhalare och dans på dansbanan på kvällen.

Jag skulle också ta väl hand om mitt manskap och se till att det rådde ordning och reda. När Schiver i Vänga väckte högvakten som somnat fick han en hel femkrona av mig.

Ja, det finns många personer och minnen från Fristad Hed och jag ser tillbaka med glädje. Tänk, när vi satt på punschverandan i de vackra sommarkvällarna..... Det var tider det!

Officerarna hade hundutställningar.

Älvsborgs regemente och musiken

ANN-BRITT BOMAN

Älvsborgs regemente grundades år 1624 under Gustaf II Adolfs regering. Sverige hade bara en smal landremsa mot Västerhavet, och den medeltida fästningen Älvsborg vid Göta älvs utlopp erövrades flera gånger av danskarna. För att få tillbaka fästningen tvingades svenskarna betala lösen vid två tillfällen, Älvsborgs första lösen efter freden i Stettin 1570 och Älvsborgs andra lösen år 1613. Flera västgötska häradar som Bollebygd, Ale och Flundre togs som pant, tills lösensumman betalats. Den sägs ha motsvarat tre års skördar. Alla gårdar fick betala, och det finns utförliga förteckningar, som ger en god bild av befolkningens levnadsförhållanden.

När indelningsverket kom till på 1680-talet omfattade regementet 8 kompaniområden med vardera 150 soldatrotar. Indelningen följde i stort sett de gamla häraderna och socknarna. Det fanns också kronogårdar, som var boställen för regementets 113 officerare, underofficerare, musikpersonal och civilmilitära tjänstemän.

Varje kompani hade 12 befattningshavare, och bland dem fanns en pipare och två trumslagare. I Vedens kompani bodde piparen på Änden i Torarp och de två trumslagarna på Ekarebo respektive Sköttning i Bredared. I Ås kompani bodde piparen på Hallanda i Broddarp och trumslagarna på Svengärde och Jutabo i Brämhult. I Gäsene kompani bodde piparen på Ryssgärde i Mjäldrunga och trumslagarna på Kampegården i Eriksberg.

Regementets spel

Piparen och trumslagarna hade som sin uppgift att ge signaler vid stridshandlingar. De två trumslagarna och piparen som fanns på kompanierna redan på 1600-talet, kallades ”regementets spel”. Alla signalgivare, trumslagare och pipare men också pukslagare och trumpetare, ingick alltså i den svenska krigsorganisationen genom århundraden. I krigslarmet skulle signalerna gå fram. Vid de stora slagen blev förhållandena ofta kaotiska, och det var svårt att få en överblick över vad som hände. Signalgivarna var ordergivningens budbärare med sina signaler. Pukslagare och trumpetare gav signaler till kavalleriet, de beridna soldaterna, och trumslagare och pipare gav signaler till infanteriet, fotfolket. För kavalleriet fanns det 30-40 olika signaler att hålla reda på. Allt måste fungera snabbt, och taktiken byggde på detta. Fanor samt igenkänningssignaler för regementen och kompanier var viktiga för identifieringen av vän och fiende. Instrumenten

var dyra och ibland togs instrument som krigsbyte. Yrket som signalgivare gick ofta i arv från far till son.

”Spelet” på 1700-talet kunde alltså bestå av en pipare med skalmjeja eller s.k. schweizerpipa och två trumslagare på varje kompani. Schweizerpipan var en liten piccoloflöjt med sex ljudhål men inga klaffar. En del signaler gällde hela regementet, en del gällde bara kompaniet. Det fanns även signaler vid förläggning såsom revelj och tapto. Tapto kan ges med jägarhorn, signaltrumpet eller trumma. Ordet härstammar från 30-åriga krigets dagar. Det sägs att ölutsänkningen avslutades genom att marketentaren slog tappen i tunnan, ”tapp till” eller ”tap toe” på lågtyska. Efter taptot var all utskänkning förbjuden. Signalen lät som följande ramsa: ”Nu är det slut på detta hemska supandet”. Andra signaler på förlägningen var tropp, en matsignal, och revelj. Revelj kommer från franskans reveiller, väcka, och innebär att allt manskapet ska stiga upp på morgonen.

Trumslagare Johan Blomgren

Trumslagare på Fristad Hed

Det fanns många trumslagare på Fristad Hed, och en del är begravda på Fristads kyrkogård. Där finns gravstenar över trumslagarna Truvid Håkansson, Alfred Moberg, Ferdinand Öhman och Herman Dahlberg. Det sägs att några trumslagare kommunicerade med varandra över stora avstånd med hjälp av signaler, ofta på jägarhorn.. Mest känd är nog trumslagaren Johan Blomgren, som också fått en väg uppkallad efter sig, Trumslagare Blomgrens väg. Folklivsforskaren Klas Olofsson skrev 1915 en liten diktsamling i samband med regementets avflyttning från Fristad till Borås, ”Minnen från Fristad Hed”. Älvsborgs regemente hade ju sin övningsplats på Fristad Hed mellan åren 1797 och 1914 och betydde mycket för bygden. Före år 1797 hade regementet haft olika övningsplatser som Timmele Hed, Örby Hed och Kila Hed i Borås. Det var viktigt att platsen var torr och lämpade sig för exercis. Ofta var det gamla istidsavlagringar på sandhedarna. I sin bok berättar Klas Olofsson om trumslagare Blomgrens begravning. Han avled år 1914 vid 88 års ålder. Han var född på Hagen under Asklanda. På fotografier kan vi se att han fått två medaljer och han hade ett långt vitt skägg.

Vid Trumslagare Blomgrens begravning

*"Trumslagare Blomgren står framför raden
Och ropar psalmen till kyrkparaden".*

*Se, nu har Blomgren lagt av sig rocken
med sina båda medaljer på!*

*Att han var avhållen i sin socken
kan varje människa gott förstå.*

*"Han var en man av den gamla stammen",
när korpral Blomgren kom fram till amen,
så visste alla förutan prut,
att då var allt "resonera" slut. –*

*När jag var ung och gick ned till Heden,
att höra "spelet" var då förnämst,
jag minns hur Blomgren slog ann i leden,
och Blomgren, Blomgren gick alltid främst.
Det var, som hade han mesta makten,
han höjde pinnen och angav takten –
I sommarkvällarnas milda ljus
blev dansen varm vid hans trummas brus.*

*Och vill ni tro mej, ska ni få höra
att gubben hade ett eget sätt
att si så där sina pinnar röra,
att maken sannerligt ej är lätt:
Var Blomgren borta, vart man besviken,
och utan Blomgren var nog musiken,
trots Nystrand, Pettersson och Thulin,
ej att betrakta som riktigt fin. –*

*Ja, nya släkten på "lägret" vandra,
och "trumman" saknar sin klara klang.
Han var för mer än så många andra,
som hade bredare rand och rang.
Trumslagar Blomgren står för mitt minne
som den, som har sina "grader" inne:
står längst till höger i snövit lock
med horn och trumma och "band" på rock.-*

*Ett sorgtåg skrider på kyrkogången,
och frosten knastrar i deras spår,
Ur tornet klagar den gamla sången
och graven suger, och tåget går.
Och spaden rasslar, och sanden väser,
och Kronstrand gråter, och prästen läser.
Sen ringa klockorna som förut
Trumslagar Blomgren har blott "ryckt ut".*

Så småningom ökade antalet anställda inom musiken, och ett slags musikkårer bildas. I början av 1700-talet utfördes musik av 4 skalmejabläsare, 8 pipare och 16 trumslagare. Pipare var ett annat ord för flöjter. Det fanns också oboer och klarinetter. Musikerna kunde kallas oboister eller hautboister med fransk stavning. Musikerna hade uniformer som de andra soldaterna men med gula tränsar på axlarna. År 1715 bestod musikkåren vid Älvsborgs regemente av 12 marschpipor, 3 hautboier eller oboer, en dulcian och 16 trumslagare. År 1770 fick regementet en musikkår med mera blåsinstrument. Denna musik bekostades delvis av regementenas musikkassor, dit officerarna betalade en avgift, men vid Älvsborgs regemente bekostades musikkåren av översten personligen under ett 30-tal år i slutet av 1700-talet. Överste Baltzar Filip von Wollfardt 1769-1781 bekostade från 1770 "en talrik och väl inrättad regementsmusik eller så kallad janitscharmusik med unga, vackra och i musik väl övade karlar". Även de efterföljande cheferna Hugo Wilhelm Hamilton 1781-1800 och Erik Edenheim 1800-1805 bekostade militärmusiken ur egen ficka. Enligt ett kungligt brev av den 11 april 1805 anslogs två soldatlöner per kompani till musikpersonalen.

Under 1770-talet förekom titeln musikdirektör enbart inom militärmusiken och utmärkte den militära funktionen. Vid Älvsborgs regemente fanns i början ingen musikdirektör, utan musiken leddes av musikantförrare, oftast med underofficers grad. Musikföreståndare Muller har beskrivits av Klas Olofsson i "Minnen från Fristad Hed". Han tituleras här dock musikdirektör.

Musikdirektör Müller

*Han står som fordom mången gång
med brillor utan horn
vid officerarnas salong
och talar med majorn,
ibland sin lilla valda trupp,
med mössa som ett torn.
Nu stiger han "en trappa upp"
bland sina blanka horn.*

*Nu höjer han sin svarta stav
med pärlmoringen på,
det brusar som ett vredgat hav,
när mörka åskor slå.
Nu sänker han ringsmyckad hand,
och silvervågor gå
och vagga sakta mot ett land,
där näktergalar slå.*

År 1884 anställdes musikdirektören Edouard Gustaf Lindh vid Älvsborgs regemente. Han var född 1854 och sonen William Lindh är välkänd inom musiklivet. I 1885 års rullor fick Edouard Lindh M-dirs N.H.O.V., vilket betyder att han hade musikdirektörs namn, heder och värdighet. Han var anställd som civilmilitär och ledde enbart musikkåren. Som musikdirektör hade han en särskild uniform med en knälång rock, en syrtut, och en hatt som påminde om en amiralshatt. Musikdirektören hade fanjunkares

Älvsborgs regementes musikkår

lön och underlöjtnants grad. Lönerna på musikkåren var vid denna tid en fanjunkarelön, sex sergeantlöner och 24 underbefäls- och manskapslöner för trumslagarna. Lindh beskrevs om en mycket elegant man med långa mustascher. Han hade egen häst och gick alltid i stövlar.

På andra sidan vägen vid Svensån uppförde Lindh år 1895 ett mycket originellt hus. Byggnaden var en och en halv våning hög i vinkel med ett fem våningar högt torn med musikrum. Det sägs, att Lindh ville se Öresjö. På tomten fanns ett stall för hästen med kakelugn. Allt omgavs av en fyra meter hög palissad med spetsade trästolpar. Vid en jordbävning år 1904 rasade tornet, och då togs de översta våningarna bort. Mellan åren 1904 och 1915 hade Lindh en tjänst som musiklärare vid läroverket i Jönköping, men sedan flyttade han med sin fru tillbaka till sitt hus Liljeholmen i Fristad, där han dog år 1920. Frun var rik och hade både sällskapsdam och hushållerska. Huset stod kvar till 1971. Lindh skrev några små musikstycken, och ibland väckte han musikerna mitt i natten genom att slå på en bastrumma. Han ville genast höra, hur hans musikstycken lät.

Lindh efterträddes av Albert Löfgren, och han innehade tjänsten som musikedirektör mellan åren 1905 och 1910. Han var född 1872 i Händene och dog 1930. Redan som 10-åring blev han trumslagarpojke vid gamla Västgöta regemente. Han kom från ett fattigt hem, och det var inte ovanligt att barnen fick försörja sig själva tidigt som trumslagarpojkar som han och hans två äldre bröder gjorde. Översten på regementet gav pojkarna

soldatnamn. Den äldste brodern August Green kom till Värmlands regemente, och den mellersta brodern Carl Lundgren kom till ett gardesregemente. Albert Löfgren blev musikdirektör vid Älvsborgs regemente och sedan Kungl. Göta Artillerikår i Göteborg. Han var en mycket begåvad och kunnig militärmusiker, och han spelade klarinett både i olika orkestrar i Stockholm och vid Göteborgs Orkesterförening. Tonsättaren Hugo Alfvén skrev följande rekommendationsskrivelse om honom:

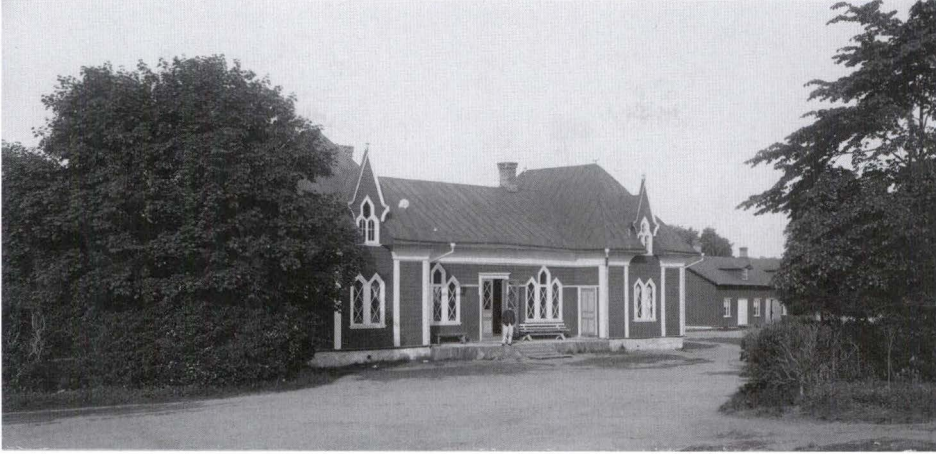
”Direktör Albert Löfgren är en utmärkt instrumentatör för militärmusikkår, såsom dirigent är han medryckande och impulsiv, och som omdöme om Älvsborgs regementes musikkår, för vilken herr Löfgren är direktör, vill jag framhålla, att jag hittills ej hört någon svensk militärmusikkår med så eldigt och artistiskt föredrag, för vilket goda resultat äran i främsta rummet tillfaller ledaren.”

Stockholm 29 oktober 1907

Hugo Alfvén

Regementets musikkår blev känd över hela landet, och Löfgren var mycket omtyckt av musikerna. Det hördes omdömen som ”han var duktig och arbetsam och mot oss yngre var han en snäll fin gammal farbror” eller ”han var som en far för oss”. Han var intresserad av folkmusik och tecknade ner många låtar från Västergötland. En del danslåtar arrangerade han i flera versioner som ”Gångtrall”. På initiativ av och under ledning av Jan Rydbäck i Fristad spelades det på Fristads folkhögskola på 1980-talet in en skiva med Albert Löfgrens musik. Äldre instrument användes. Där fanns Beväringsdans från Axevalla He’, Älvsborgslåtar, marschen Karl Johan, Konsertmazurka, Frista’trallen, Gammal svensk kadrilj, Svenska nationalmelodier och Gånglåt från Hälsingland. På skivan finns också Gökvalsen, som komponerades av musikfanjunkare Emanuel Jonasson på

Musikpaviljongen

Fristad Hed år 1909. En av Löfgrens efterträdare brände handskrivna noter av Albert Löfgren, men några få notblad finns fortfarande kvar.

Musikkåren på Fristad Hed hade en egen musikpaviljong med repetitionssal, expeditioner, matsal och sovrum för korttidsanställda. Musikkåren hade egen kokerska. På andra våningen fanns övningsrum, logement och förråd eller rustkammare. Varje kompani hade eget förråd. Utanför byggnaden fanns en stor veranda. Musikkåren bestod vid den här tiden av 36 man och betydde mycket för bygden. Under regementsmötena var det först revelj på morgonen, ofta middagskonsert vid överstebostaden och tapto på kvällen med marsch på Heden. Vid midsommar och på helgerna var dansbanan eller lägerhyddan samlingspunkter för ungdomar och äldre. Dansbanan låg där det nu är Klockarevägen 2 och 7. Regementsmusiken spelade. Knektamoror kom på helgerna med pannkakor och annan mat till sina knektar, så det var alltid mycket folk och liv på Heden. På söndagarna var det kyrkparad med musik. Kända ortsbör var med och spelade musik och teater på Heden. Det kom positivhalare med tama björnar, det fanns tittskåp och underhållning.

Med indelningsverkets upphörande år 1901 infördes allmän värnplikt. Beväringen hade förut övat under begränsad tid, och det kunde bli motsättningar mellan de unga beväringarna och de indelta knektarna. Nu behövdes vinterbonade kaserner, och den 6 oktober marscherade soldaterna in till Borås. Ett turkiskt spel hade införskaffats, och det bars av indelte furiren Stark. Det finns nu på officersmässen i Borås. Ett turkiskt spel är format som en lyra med många små klockor som ljuder starkt under marsch med spelet. Det är stort och tungt att bära. Klas Olofsson skrev om avmarschen i "Minnen från Fristad Hed":

Röster från Fristad då regementet flyttat

*Och om jag så levde i hundra år,
jag fällde var morgon en saknadens tår!
Vad var detta här för förbaskade later?
Det var väl –för tusingen- våra soldater,
man hafsade till sig att dö och förgås
så sant som att synden är stor i Borås!
Dock nu äro hornen och pukorna tysta,
och flickorna härstädes slutgiltigt kyssta.*

*Om midsommarafton på åldriga seden
man virade majstång till folkfest på heden.
Och gamla och unga av alla de slag
från nära och fjärran i glättiga lag
sig sökte till heden att dansa och festa
I myllrande massor fast flickor det mesta
I stass och kulörer och svajande flor.
O, knappar av mässing, din tjuskraft är stor!-
Och flickorna äro så varma och trogna
tills framemot tiden då nötterna mogna,
och sommaren fällde sin glödande ros,
och trestreckad ”distare”flyger sin kos.-*

*Där draga slingrande långa foror,
beväringstöser och knektamoror
allt ned mot Heden till sina män
på lördagskvällen. Jag ser dem än
med bara fötter på varma backen
och duken hängande ner i nacken,
med pannkakor och annan mat
och gröt och sötost i djupa fat.*

*Bak ”Speleköket” där ned på slätten
står ”Gustaf Larsson” i breda brätten
med ton i strupen och hand på vev
och drar en visa han senast skrev:
”På Fristadhed uti unga dagar
vi lära krigarelivets lagar
för konungens och vårt lands försvar.
och visan själver jag diktat har.”
och runt omkring står en väldig klunga,
ty Gustaf Larsson han kunde sjunga.*

Regementets vidare musiktraditioner

Regementets musikkår i Borås leddes bl.a. av Nils Wieslander, Gustaf Sundell och Sture Holmgren. Nils Wieslander reorganiserade regementets musikkår, när han blev dess ledare år 1927 och han hade tjänsten fram till 1945. Han var också dirigent i Borås orkesterförening i 25 år och senare rektor för Borås musikskola, där han var en av grundarna. Vidare var han i många år dirigent för Par Bricoles sångkör. Han var alltså en förgrundsgestalt inom musiklivet och fick Kungl. Musikaliska Akademiens guldmedalj för tonkonstens befrämjande. Regementets musikkår spelade under hans tid på somrarna både i Varberg och Göteborg. Han utökade musikkårens repertoar och instrumenterade själv en hel del stycken.

Efter Nils Wieslander kom 1946 musikdirektör Gustaf Sundell som komponerade flera marscher med anknytning till regementet. År 1957 blev Sture Holmgren ny musikdirektör för musikkåren och kåren fick fler musiker. Under hans tid vidareutvecklades musiken, och "Militärmusikkåren i Borås" blev ett känt begrepp. Kåren spelade in en skiva och medverkade i TV:s önskeprogram.

Älvsborgs regemente lades ner år 1998, och nu fullföljer Hemvärnets musikkår traditionerna.

Minnesten. "Kungliga Älvsborgs Regemente, mötesplats Fristad Hed 1745-1914." Avmarsch 1914.

Fristad har länge haft och har fortfarande en egen musikskola, där traditionerna från regementsmusiken är levande. År 1950 sökte Jan Rydbeck från Fristad vid 14 års ålder in till Älvsborgs regementes musikkår och kom in som volontär. Han tog musikunderofficersexamen 1966 vid Musikhögskolan i Stockholm. År 1959 började han som musiklärare i Fristad, och år 1962 startade han folkskolans blåsorkester, som sedan blev Fristads Ungdomsorkester och Musik i Fristad. År 1966 blev Fristadsmarschen orkesterens signaturljud. Den hade komponerats av musikdirektör

Kjell Lundberg. I sina gröna och vita uniformer blev orkestern känd både inom och utanför Sveriges gränser. Färgerna symboliserade de vita tälten på den gröna heden vid knektarnas övningar. Orkestern nådde efter hård övning snabbt mycket hög klass och erövrade många priser vid tävlingar i hela Europa. Egon Kjerrman betecknar år 1972 orkestern som "Sveriges bästa ungdomsorkester". År 1980 deltog orkestern i en musikfestival i Belgien och fick två guldmedaljer. Orkestern angavs som en av Europas bästa ungdomsorkestrar. Vid ett Tattoo i Skandinavium i Göteborg 1979 deltog Fristad med 140 musikanter och drillflickor.

Inom Musik i Fristad bildades efter hand flera ensembler och grupper som Brunnsorkestern, Sextetten, Drillflickorna, Fristads Vuxenorkester och Fristads Juniororkester. Detta tyder på både djup och bredd. Efter en period av både framgångar och motgångar finns nu en livskraftig musikskola med ett gott varumärke. Det finns flera ensembler och grupper, och musiklivet i Fristad fortsätter på grundvalen av de gamla traditionerna från regementsmusiken på Heden.

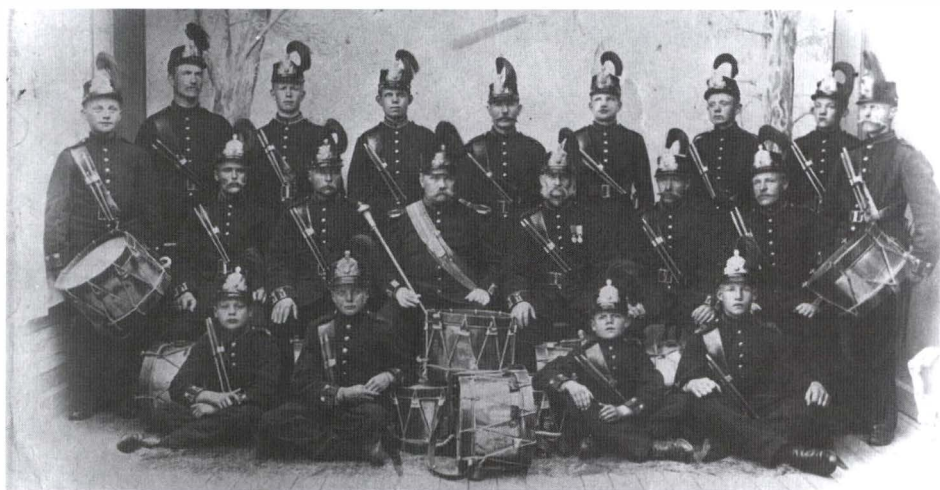
Källor

Bondestam, T. (red.) (1974). *En bok om I 15*. Borås: Sjuhäradsbygdens tryckeri.

Olofsson, K. (1915). *Minnen från Fristad Hed*. Borås 1915. 37 s. Faksimiltryck Fristad 1975.

Rydin, B. *Musikens Fristad*. Fristads Hembygdsförening (2010).

Rydbäck, J. (1986/87). *Gamla Elfsborgare*. Lysekil: Nugget Recording AB för Musik i Fristad och Fristads Hembygdsförening.
Text och layout Sture Bergsten.

Fristad Hed Musikkår.

Nar musika spelte reveljen

ANN-BRITT BOMAN

Trrrrrr.....am

*Vära di skutta sum stölla ur sängera,
glömde bå böxer å stöfla å kängera,
ut genom dörra sum myrer ur stacken,
lyddes å glodde i skocka på backen!
"Men va i hundan? Va ä dä för nåt?"
Allri di hört tocken ljufveli låt!*

*Men köpperalen, han saka dedärninga,
grina så smått åt den dumma bevär-
ninga,*

*"Dä ä musika, dä kan I la tänka!
Dä ä trompeter å trummer som blänka.
I ä så förvetna, pajka!" – Nä si!
Allri di sitt nåe sånt i si ti!*

*Summa di hang dar som flöger i fön-
tera,*

*unnra å häpna för alla di könstera!
"Si, secken granmer juvel som går före!
Si såén pekar mä kröcka uppföre!
Tocka Er, pajka! Di kummer haråt!"
Allri di hört tocken ljufveli låt!*

*"Si så di fingrar å tapplar på donera!
Hör så di blåser å pustar på tonera!
Nä si så tjocka di blir uti kinna!*

*Hurs va di hverflar , di könstie penna!
Dä ä la trommera! Si secken en,
dä va en skråe å si tocka ben!"*

*Summa di tej å va änna förskurrade,
blia å gapa; å summa di hurrade.
"Tjo! Dä va rolit! Nä si så dä luser!
Spelar så grant, så en änna sum ruser!
Nu ä di här! Nä nu schwänger di å;
vi går la mä, men i takt sa dä gå!"*

*Nu sa en tro di va sturska, marserade
atter musika mä tramp å hoverade,
höll sek i jamte di små trommepajka,
dä va la rolit å lustit, kan vajta
"Dä var rent jäkklit, va takta går bra!
Tocket dä sulle för jamnan en ha!"*

*Så va di mä hela linja å gapade,
blia å glodde, så nästan di tapade
öje ur höfvet, å nar som musika
tösstna å geck, så geck pajka tellika.
"Dä va då nået te roa sek åt!"
Allri di hört tocken ljufveli låt!*

Olle i Grinn
K. A. Rignell 1898

Karl Alfred Rignell var född 1871 och avlade officersexamen 1891. Samma år kom han till Älvsborgs regemente som underlöjtnant och stannade där till 1898, då blev han löjtnant vid generalstaben . År 1920-1927 var han chef för Älvsborgs regemente med överstes grad. Han skrev skildringar från Fristad Hed på landsmål under pseudonymen "Olle i Grinn" och även kompositioner för sång och regementsmusik. Han dog 1946.

Ann-Britt Boman

Kvinnorna och militärlivet

ANN-BRITT BOMAN

Mycket har skrivits om soldaternas liv och öden, men väldigt litet om soldathustrun. Några berättelser finns det emellertid. Tänk bara på Vilhelm Mobergs bok "Raskens" om soldat Rask och hans idoga och strävsamma hustru Ida! Filmatiseringen av boken gav oss en bild av vardagslivet på soldattorpet på 1800-talet och visar hur viktig hustrun var för att soldatfamiljen skulle kunna ha ett drägligt liv. Nergårds-Anna skapade inte alls samma goda liv för den soldat som hon gifte sig med.

Kvinnornas roll inom det militära livet kan ha sett mycket olika ut. Varför inte börja hos de gamla grekerna? Aristofanes skrev på 400-talet f. Kr. komedin "Lysistrate" om kriget mellan Sparta och Aten. Lysistrate organiserade soldathustrur från båda läger på Akropolis i Aten och fick dem att kärleksstrejka för att få fred. Visst har soldathustrur och kvinnor i krig hörts genom historien, men naturligtvis alltid i skuggan av männen.

1600-talet och stormaktstiden i Sverige var en tid med många och långa krig, främst det trettioåriga kriget. Hos Berthold Brecht möter vi "Mutter Courage", en marketenterska i krigets Europa. Svenska Akademiens tidigare sekreterare Peter Englund har skrivit om denna tid i flera böcker, bl.a. "Ofredsår". Då liksom under första och andra världskriget fick kvinnorna överta många av männens uppgifter, när dessa drog ut i krig. Annars var ju kvinnan omyndig. Dogmen om den kvinnliga underlägsenheten stöddes med teologiska argument. Under stormaktstiden fick kvinnorna styra och ställa i mannens ställe över jordbruk och boskapsskötsel, de handlade, de lånade ut pengar och startade manufakturerna. En av dessa var Marie Sophie De la Gardie. Änkor efter avlidna mästare kunde fortsätta att bedriva makens rörelse och förekom ofta i städernas gillen och skrän.

På landet fick bondkvinnorna plöja, så och skörda, när männen var borta. Gårdar som kallades rusthåll skulle ställa upp med häst och mundering och bonden själv blev ryttare. Så småningom stupade så många i krig att staten förbjöd bonden att själv vara ryttare. I stället anställdes ryttare, som fick sin utkomst av ett torp, på samma sätt som de indelta soldaterna. I de västgötska hävderna berättas om översten Olof Silfverlood från Västra Tunhem, som tjänat sig upp från fattig ryttare "I låga ryttartorpet vid höga Hunneberg" och så småningom blev chef för Skaraborgs regemente. Enligt senare forskning var han dock från en anedd bonde-släkt, och hans far var lagläsare vid tinget i Väne härad. I visan som skrevs av Wilhelm von Braun betonas hustruns trohet och trogna väntan på hans

återkomst från kriget. Tyvärr stämmer inte heller där namn och omständigheter. Om man läser protokoll från tinget på 1600-talet framträder ibland tragiska händelser. En soldathustru kan ha fått meddelande om att hennes man har försvunnit och gifter därför om sig, men en dag återvänder mannen hem. Man kan tänka sig känslorna vid detta tillfälle! Det berättas i tingsprotokoll ibland om sådana tragiska händelser.

Agneta Horn – en officershustru under 1600-talet

Det var inte ovanligt att de utskrivna soldaterna hade hustrun och kanske familj med sig i fält. Trossen, som stod för underhållet av hären,

kunde bestå av ett större antal personer än soldaterna. Det var stor skillnad mellan de vanliga soldathustrurna och officerarnas fruar. En dokumentation från denna tid finner vi i Agneta Horns dagbok eller självbiografi från mitten av 1600-talet. Titeln är ”Beskrivning över min elända och mycket vedervärdiga vandringes tid samt alla mina mycket stora olyckor och hjärtas stora sorger som mig därunder hopetals har mött alltifrån min första barndom och huru Gud alltid har hulpt mig med ett gott tålamod genomgå alla mina vedervärdigheter”. Denna dagbok upptäcktes av historikern Ellen Fries, Sveriges första filosofie doktor, år 1887. För några år sedan skrev Karin Milles en bok om Agneta Horn, ”Ett liv i 30-åriga krigets skugga”.

Agneta Horn var dotter till fältmarskalken Gustaf Horn och Kristina Oxenstierna, dotter till Gustaf II Adolfs rådgivare Axel Oxenstierna. Hennes mor följde sin make i fält, och Agneta Horn föddes i Riga 1629. När hon var två år dog hennes mor i pesten. Barnen blev kvar och överlämnades så småningom till en faster Ebba Leijonhufvud i Tyskland, som åtföljde sin make i fält. De vansköttes enligt dagboken så mycket, att den

Agneta Horn

lille brodern dog. När hon var sju år återvände hon till Sverige tillsammans med fastern som blivit änka. Med sig hade hon moderns, broderns och farbroderns lik. Döden slog hårt i stormaktstidens Sverige.

Släkten ville sedan gifta bort Agneta med den högadlige Erik Sparre, men hon ville ha ”en brav soldat och inte en sådan som Sparre”. Hon slängde en slev smält vax efter honom och kastade hans handskar på elden. Hon ville gifta sig med Lars Jespersson Cruus och hennes strävanden kröntes med framgång, när de gifte sig 1648 på Tidö slott. Han blev så småningom överste för Västgöta ryttare och friherre adlad av drottning Christina. När han drog ut i kriget följde hon med honom till Tyskland och Polen. Härarna fungerade nästan som en sorts mobila städer. Soldater, ryttare och artilleri följdes av en lika stor eller större grupp civila, hustrur, barn, tjänare, marketenterskor, bagare, fältskärer och allmänna lycksoökare. Detta uppmuntrades, eftersom hushållet var den enhet, som allting rörde sig kring. Dessutom ville man begränsa antalet prostituerade och de sjukdomar som prostitutionen förde med sig. Under sju år födde Agneta Horn fyra barn, varav ett dog. Dessutom fick hon missfall med tvillingar. År 1655 blev hon änka 26 år gammal, då maken dog i hetsig feber under ett fälttåg i Polen. Hon återvände till Sverige för att begrava sin make på samma sätt som hon gjort som sjuåring med andra familjemedlemmar. Ungefär vid samma tid dog fadern Gustaf Horn, och självbiografen kan vara en inlaga i en arvsvist som då uppstod med styvmodern. Hemma i Sverige blev hon en driftig godsägare, som styrde över arbetsfolk och inspektorer, och hon var kunnig och engagerad i gårdarnas drift. Hon var en av Sveriges rikaste kvinnor och ägde bl.a. Sätuna i Uppland, Häringe i Sörmland och Gudhem i Västergötland. År 1672 dog hon i Stockholm 43 år gammal i slaganfall.

Hennes språk är mustigt och drastiskt och vi får genom dagboken intressant språkhistorisk kunskap om det språk som talades i det stormaktstiden Sverige, som ännu inte nåtts av den förfinade bildningen. Hon ”måtte ta betset mädh tänderna”, alltså själv agera för att få gifta sig med Lars Cruus, och när det gäller Sparre ”ger jag honom fanen”.

Soldaterna kunde alltså leva med sina hustrur, och hushållet var den minsta enheten. En soldat kunde ha lägret som sitt hem i decennier. Var skulle hans familj vara om inte där? Kvinnorna skötte matlagningen och maten togs på plats. Det var därför plundringarna blev så omfattande i det trettioåriga krigets dagar. Inte bara soldaterna utan också deras familjer och alla civila i den medföljande trossen skulle försörjas. Det berättas, att den kejserliga armén år 1648 hade 40 000 man men att trossen bestod av 100 000 personer.

Vid 1600-talets slut och i början av 1700-talet började myndigheterna uppmärksamma kvinnornas roll, något som de inte gjort tidigare. Var det verkligen så att deras närvaro förhindrade osedligheten? Kommunikatio- nerna blev bättre, stridsinsatserna kortare och synen på civila i krig föränd- rades. Trossfunktionen reglerades, så att militärerna skötte mathållningen. Soldaterna skulle nu få del av hemlandets resurser, och då kostade det mer att ha kvinnorna med i fält än att ha dem hemma. Könscrollerna förändra- des. Könen var varandras motsatser, och 1800-talets manliga härar visade på en separation mellan könen. Kvinnor kunde inte vistas i dessa manliga miljöer, och Agneta Horns mustiga språk passade inte längre. I 1800-talets värnpliktsarméer var det otänkbart med kvinnor, och kvinnorna skulle inte komma tillbaka förrän som sjuksköterskor i första världskriget eller som lottor i andra världskriget.

Att kvinnliga frivilliga kallades lottor har sin bakgrund i Johan Ludvig Runebergs verk ”Fänrik Ståls sägner” om det finska kriget 1808-1809, då Ryssland erövrade Finland från Sverige efter 600 år av svensk-finska förbindelser.

Lotta Svärd i ”Fänrik Ståls sägner” är ett exempel på en marketenter- ska under finska kriget och beskriver vilken viktig roll hon spelade för soldaterna.

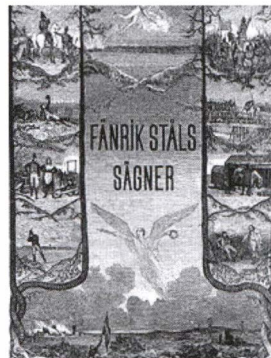
*”Han minns, hur ofta från stridens ras,
från segerns blodade fält
han kommit tröttad och tömt sitt glas
i Lottas bräckliga tält*

*Med var hon och hade med möda fått
ur striden sin enda skatt,
sitt tält, sin kärra med käril och mått
och sin grälle bruten av spatt.*

*Förr’n den ädle kungen i Finland stred,
hon blivit en krigsmans brud,
och då trumman rördes och Svärd drogs med,
så följde hon samma ljud.*

*Då var hon vacker, en läpp, en kind,
som hennes så skär ej fanns,
och mången krigare såg sig blind
på de bruna ögonens glans.*

*Men en vår är flyktig, en blomning kort,
och hennes den blev ej lång:*

*I trenne växlingar gick den bort,
en tredjedel varje gång.*

*En togs av den första vinterns köld,
sent mildrad och tidigt sänd,
den andra blev första sommarens stöld,
den vissnade ned, solbränd.*

*En del, den tredje som återstod,
den höll hon ej mycket värd,
den lät hon drunkna i tårars flod,
sen han stupat i striden, Svärd.*

*När det sista kriget med storm bröt ut
och hon syntes bland oss på nytt,
då mindes hon knappast sin fågrings slut,
för så länge sedan den flytt.*

*Men vacker än, fast på annat vis,
för en krigsmans sinne hon var,
och ofta hon än hade ett pris
som i blomningens bästa dar.*

*Hon älskade kriget vadhelst det gav,
med-, motgång, fröjder, besvär,
och de gråa gossarna höll hon av,
och därför var hon oss kär.*

*Och om någon med Svärd har stått,
var han säker att ej bli glömd:
Åt sådana mätte hon fullare mått,
och för den skull blev hon berömd”.*

Kvinnor som soldater

Kvinnor var i vissa fall inte bara med som soldathustrur utan också i stridande funktion. År 1797 berättar juristen J. A. Flintberg om Elisabeth Olofsdotter, som varit gift och fått två barn men rymt och klätt sig i manskläder. Hon kallade sig då soldat Mats Ersson. Efter lysning ingick hon äktenskap med pigan Kerstin Eriksdotter 1679. När detta upptäcktes åtalades hon inför rätta och dömdes till döden. Att kvinnor klädde sig i manskläder och betedde sig som män gick emot naturens ordning.

En annan kvinna vid namn Anna Jöransdotter hade tagit på sig mansklä-

der och blivit soldat under Åbo läns regemente. Hon sammanvigdes 1714 med pigan Maria Johansdotter. Hon kallade sig Magnus Johansson och blev sedan klockare i Lovö församling. En annan piga ville gifta sig med Magnus och försökte ta sitt liv, när det visade sig vara omöjligt.

Markenteriet

En annan kvinna vid namn Ulrika Ståhlhammar tog värvning som soldat under namnet Vilhelm Ekstedt och var under tio år hantlangare vid artilleriet i Kalmar, där hon gifte sig med Maria Lötman 1716. Hon åtalades men undgick dödsdom.

Elisa Servenius var en kvinna, som tjänstgjorde som soldat i svenska armén under kriget mot Ryssland 1808-1809. Hon kallades "Soldathustrun" eller "Lilla fru Servenius." Hon var gift med soldat nr 19 vid Livkompaniet av Drottningens Livregemente till fots Bernhard Servenius. När han blev inkallad till kriget i Finland, följde hon med honom utklädd till man, för hon ville leva och dö tillsammans med sin make. Han uppges ha stupat i slaget vid Ratan och Sävar men blev i verkligheten rysk krigsfånge. Hon samlade ihop ammunition och delade ut till de andra soldaterna vid slaget. Vid avmarschen mot Piteå upptäcktes det att hon var kvinna och hon avskedades men fick ändå medalj för tapperhet i fält. När mannen frigavs 1810, följde paret med regementet ner till Stralsund i Svenska Pommern.

Historien berättas i "Expedition till Västerbotten 1809" och "I Torneå och Umeå 1808-1809" av A. Quennerstedt. Karl XIII:s drottning Hedvig Elisabeth Charlotta nämner också händelsen i sin dagbok.

Marketenterskor på Fristad Hed

Sjuhäradsbygden var under hundra år en gränsbygd, och det var ofta strider mellan Danmark och Sverige. Under början av 1600 - talet organiserade Gustaf II Adolf ett reformarbete av försvarsorganisationen. Det resulterade i Älvsborgs regemente på 1620-talet. På 1700-talet var man på Fristad Hed, och år 1797 flyttade regementet dit för gott. Där övade man sedan fram till 1914, då regementet avmarscherade till kasernerna i Borås.

Älvsborgs regemente betydde mycket för bygden. När knektarna kom dit för sina övningar på försommaren, blommade bygden upp. Många kvinnor anställdes på Heden som t.ex. tvätterskor och bagerskor, men de som mest syntes var marketenterskorna. Klas Olofsson beskriver folklivet i "Minnen från Fristad Hed", och han beskriver också de kvinnor som fanns där.

*"Med "mättet" på disken och "sugarn" i mund
jag skådar "Johanna" i skrivande stund,
med nos som en träsko – förstås gredelin –
I "Hedbergskans" bakstånd står nog Kalle Fin
Och sniker och får sig en sup ur ett skrin.*

*Och morgonsolen står blank på taken,
och Grantalånga är redan vaken,
så svart, så rufsig, så ilsk och kvick
hon snor kring knuta och säljer drick.
Och "Olle" ser jag, har sluppit lös,
och "Korga-Britta" och hennes tös
stå nog som vanligt invid en vägg
och sälja hårdkokta gröna ägg.*

Johanna som nämns i dikten ovan var troligen Johanna Andersdotter född i Ljur 1825. Hon hade marketenteri eller stånd på Fristad Hed och beskrivs som mycket snäll och kolossalt hederlig, ibland lurad. Hon kunde läsa men inte skriva. När hon sålde en stor sup drog hon ett långt streck, och när hon sålde en liten sup drog hon ett kort streck. Hon "kloade" också och höll utskänkning på auktioner. Då hade hon en åttakannorsfjärding med "Klassgårds goa". En tid var hon piga på krogen eller traktörstället i Sparsör. Där kunde det ibland bli slagsmål, men då lät Johanna spänna

för slagskämpens hästar och kom in och bad honom själv ta tömmarna. Hästen var ju viktig, så det hände ofta, att slagsmålet avstannade, när en av dem i stället tog hand om sin dyraste ägodel.

När Johanna var 55 år skrev hon kontrakt med ägaren av Längjum Ledsgården om uppodling av ett torp, som fick namnet Johannelund och fortfarande finns kvar. Johanna odlade själv upp torpet med lejd hjälp. Ute på åkern fanns en stor sten, som kallades "Gråten", och som sades ha varit prygelsten för soldaterna på Heden. Johanna hade får som hon vaktade, och när buspojkar ville kasta sten på fåren, skyddade hon dem väl och bad dem sluta. "Var snäll mot fåren, för de har ju så smala ben!"

På Heden fanns ett utbud av livsmedel, godsaker, öl, brännvin, svagdricka m.m. Vid marketentier och kioskbodas såldes alltså helt lagligt alkohol. Fram till år 1885 var det tillåtet att sälja brännvin, därefter bara öl och vin, som också förbjöds 1905. Alkohol fick dock inte serveras på söndagar och helgdagar. Rättigheterna till försäljning innehades ofta av handlare från Borås, som sedan anställde folk från orten. Vid olaga brännvinsutskänkning utdömdes böter. Stånden kunde också kallas "futtar", och det fanns ett tiotal sådana på Fristad Hed. Varje kompani, som bestod av 150 man, hade sin egen "kompanifutt". Johanna Andreasdotter fick också egna rättigheter för försäljning. Hon bildade aldrig någon egen familj, men hon tog hand om både människor och djur. En systerdotter bodde hos henne, och hon tog också hand om en flicka som fötts av en fristadspiga utom äktenskapet. Hennes torp Johannelund finns fortfarande kvar som ett minne av en duglig och godhjärtad marketenterska på Fristad Hed.

En annan marketenterska nämns i Klas Olofssons dikt som "Granta-Långa". Hon kallades också "Långa-Rika" och hette egentligen Ulrika Andreasdotter, född i Borgstena 1854. Hon fick tidigt ut och tjäna piga, och

var först i Krögaregården i Borgstena, innan hon fick tjänst hos prostinnan Caroline Bruno och senare hos handlanden Emil Pettersson i Fristad. När hon skulle föda barn fick hon tillfällig bostad på Kullen under Svenstorp och lär ha

Johannelund. Foto Ann-Britt Boman.

fött sitt barn i "Sibbarpa fägata". Det var nog svårt för henne att ta hand om sina barn, och hon bodde tidvis i fattigstugan. Hon bodde också en tid i en kammare i brännerihuset vid Arta Ödegården. Där kunde hon väva åt folk, och hon gick också på dagsverken i gårdarna. En kvinna som kunde se in i framtiden, " finska Tilda", hade spått, att hon så småningom skulle få flytta in under eget tak, och spådomen slog in. Hon flyttade en stuga i Längjum ner mot landsvägen och bonden i Arta gick i borgen för henne. Stugan kallade hon Fridenslund, en stuga som senare beboddes av den legendariske Trumslagare Blomgren från Fristad Hed. En gata i närheten har namn efter honom, Trumslagare Blomgrens väg. Tyvärr dog Ulrika Andreasdotter ganska tidigt av blodförgiftning, bara 48 år gammal. Hennes bo försattes i konkurs. Så slutade hennes hårda levnadslott. Hon hade strävat för att försörja sig och sina barn utan att ligga någon till last.

En tredje marketenterska är Maja Jonasdotter från Kullen i Mölarp. Troligen låg torpet vid Lövåsens såg. Den förste på torpet var Majas far Jonas Andersson som 1859 åtalades för olaga brännvinsutskänkning på Fristad Hed. Maja Jonasdotter var född i Gingri 1822 och gifte sig med Nils Peter Johansson född 1827 i Bredared, och som dog redan 1856, då dottern Anna Rebecka var ett år. Maja förestod en "kompanifutt" på Fristad Hed och hon beskrivs som "en karsk gumma". En tid lär hon haft hand om utskänningen för regementsmusiken. De som hade utskänkningstillstånd anställde andra, och vart femte år gjordes en auktion på utskänningen på Fristad Hed för de närmaste 10 åren. Den som då gav

Mariedal i dag.

högsta budet fick utskänkningen och ansvaret för den och kunde leja föreståndare för de olika stånden för ett år i taget. Det gick nog bra för Maja Jonsdotter, för år 1875 kunde hon arrendera ett halvt tunnland mark på Løjorna under Sik på 30 år av ägaren Jean von Koch på Påtorp. Där uppförde hon ett hus, som hon gav namnet Mariedal efter sig själv. Det finns fortfarande kvar mitt i Fristad vid rondellen, och i dag finns där en restaurang. Tidigare var det känt under namnet "Fiket". Maja Jonasdotter bodde på Mariedal tillsammans med dottern och hennes man sergeanten Frans Ludvig Andersson. De sysslade med hemstickning, eftersom tjänstgöringstiden på Heden endast omfattade en del av året.

Soldathustrun i helg och söcken

Soldathustrun var outhärlig för att indelningsverket skulle fungera. Hon skötte torpet, när mannen var ute på övningar, i strid eller på kommanderingar. Dokumentation kan finnas i de brev som soldaten skrev hem och som hon kanske besvarade, men soldathustrun kunde sällan läsa eller skriva. Då kunde hon få hjälp av någon läs- och skrivkundig person, kanske prästen. Han läste brevet och hon dikterade vad som skulle skrivas till svar. Soldaten kunde få lära sig läsa och skriva i tjänsten. Innan den obligatoriska folkskolan infördes, kunde någon avdankad soldat vara barnalärare.

Det var inte alltid som soldaten kom hem från kriget. Sjukdomar härjade, och ibland hamnade han i fångenskap. Då skulle en ny soldat rekryteras, och hustrun och barnen fick lämna torpet. Om mannen hade dött, kunde den nye soldaten gifta sig med änkan, ett system som ofta förekom

hos prästerskapet, när den nye prästen "konserverade" änkan. Annars fick änkan flytta till någon backstuga och sträva med försörjningen genom dagsverken hos bönderna. Någon gång omtalas, att roten hade ett visst ansvar, och socknen hade ju ett ansvar för sina fattiga. Ibland byggdes någon backstuga alldeles intill torpet, så det kan finnas flera byggnader på en torpplats.

Det fanns en viss spänning omkring soldater, som varit ute i krig i främmande länder. Klas Olofsson berättar i "Folkliv och folkminnen" om soldater som varit med i det pommerska kriget under 1700-talet och fått med sig nymodigheten potatis hem till soldattorpet. De kunde förvaras i en träsko eller i "ressel", ett såll. I "Torpen i Fristads socken" berättas om soldaten Magnus Skall på Gräslid född 1779. Under vandringen hem från ett krig sägs Skall ha kommit över den märkliga matväxten potatis. Han tänkte att han skulle odla växten hemma och gjorde också så. Man kan tänka sig vad detta betydde för soldathustrun och mathållningen på torpet. Även systemen fick del av potatisen och hon kokade "knektapotäter" av den gamla röda svenska sorten, som uppskattades av många.

Klas Olofsson berättar också om soldat Abborre på soldattorpet Björmad som deltog i finska kriget 1808-1809. Finnkvinnor ansågs kunna trolla, och Abborre överfölls av en okuvlig längtan att se hur det var hemma på torpet med hustrun och barnen och grödan. En finnkvinna lovade att föra honom hem. På soldattorpet satt Abborres hustru och mjölkade i ladugården och tänkte på sin man och undrade, om hon skulle få se honom igen. Då hörs ett konstigt ljud och barnen kommer rusande och berättar att pappa har varit hemma och tittat in genom dörren men sade ingenting. När Abborre kom hem från kriget berättades många historier om att han lärt sig trollkonster i Finland. Han kunde göra mjölkharar som tjuvmjölkade kor och han kunde behärska elden.

Soldathustrur fanns dock inte bara på soldattorpen på landet utan också vid garnisonerna i städerna. Christer Johansson och Fredrik Johansson har undersökt skillnaderna i soldathustrurnas förhållanden i staden och på landet på 1700- och 1800-talet i bl.a. "Det yngre garnisonsregementet i Göteborg under gustavianska tiden 1772-1801" och i en annan uppsats om förhållandena 1830. I deras jämförelse mellan Älvsborgs regemente och Göta artilleriregemente i Göteborg var 91 % av de indelta soldaterna gifta men bara 33 % av artilleristerna i Göteborg. Det var inte nödvändigtvis något gott att vara gift för den värvade soldaten, och hans lön räckte inte till att försörja två eller flera personer. Hustrun måste alltså kunna försörja sig själv och ta de arbeten som fanns tillgängliga. De värvade soldaterna måste söka tillstånd att gifta sig hos regementschefen, medan de

indelna knektarna ansökte hos kompanichefen. I staden bodde soldaterna i trånga baracker, och smittsamma sjukdomar var vanliga. Borgerskapets kasern, som uppfördes i slutet av 1700-talet i Göteborg hade plats för 10 officerare, 42 underofficerare, 704 soldater och 140 soldathustrur. Vid den tiden var ca 50 % av manskapet gifta. Enligt undersökningen hade de värvade soldaterna inte så många barn som de indelta, och många av barnen dog.

Soldathustrun i litteraturen

I skönlitteraturen har soldathustrun beskrivits av Jan Fridegård i romanen "Soldathustrun" och av Vilhelm Moberg i "Raskens". Vilhelm Moberg hade själv vuxit upp på ett soldattorp, och hans far var knekten 132 Karl Gottfrid Moberg i roten 132 vid Konga kompani av Kalmar regemente. Han blev antagen som soldat den 10 mars 1887 och var då 22 år gammal. Han fick tre kronor i årslön samt råg, korn, ull och lin. I övrigt innehöll kontraktet bestämmelser om sommarbete och lövtäkt, om vinterved och kvarnskjuts. När soldaten var ute på kommendering, skulle rotebönderna svara för torpet men soldathustrun skulle vara behjälplig. Vilhelm Moberg hade många syskon, och flera utvandrade till Amerika. I Utvandrarerna av Vilhelm Moberg möter vi Karl Oskars far och mor som får se sina söner ge sig i väg till USA. De säger, att de ska se på sina söners begravningsståg, för de vet, att de aldrig ska få se dem mer.

Ett av kapitlen i "Raskens" handlar om vad soldathustrur har att uträtta under regementsmötet i september. Där beskrivs verkligen en soldathustrus vardag. Kornet och havren skulle mejas, höstråg skulle sås, potatisen tas upp och lingon skulle plockas. Ida var gravid och väntade barn, men hon spred själv gödseln på åkrarna före plöjningen. Hon fick också klättra upp på lagårdstaket och laga det, när spånen hade blåst ner i en storm. Den sjuka kon lyckades hon kureras, och när Rasken kom hem, hade det kommit ytterligare en liten pojke till soldattorpet

Ida Rask är säkert representativ för de flesta soldathustrur. Det gällde att hushålla med det lilla som fanns och att vara tålmodig och arbetsam. Ofta fick hon försöka att hålla mannen från brännvinet, som var ett stort gissel. När knekten skulle ha sin julkost, så skulle han också smaka på julbrännvinet, och det blev många supar. Men Ida Rask klarar av det mesta liksom de flesta av hennes gelikar. Soldathustruns liv är sällan beskrivet men är verkligen värt att lyftas fram.

Två kvinnoöden med anknytning till Älvsborgs regemente

Soldathustruns liv vid Älvsborgs regemente kan vi få möta i två sinse-

mellan mycket olika världar. Soldaten i Vesene nr 330 Sven Peter Ivar, född 1843 i Bredared, skriver under senare delen av sitt liv en självbiografi – på västgötadialekt och i en enda mening. Manuskriptet hittades i hembygdstugan i Fristad år 1990 och togs om hand av Fristads Hembygdsförening. Ulla och Tage Alänge redigerade materialet och boken gavs ut år 1993 med titeln ”Många hundar är harens död. Soldaten och rallaren Sven Peter Ivar berättar om sitt liv.” Han var gift med Klara Larsdotter från Broddarp och båda makarna vistades på sinnessjukhus tider i sitt liv. Klara dog på Göteborgs hospital 1909 och Sven Petter Ivar på Restad 1925. När han slutade sin soldattjänstgöring blev han rallare, och familjen bodde tidvis i fattigstugan på allmanningen i Vesene. Det är alltså ovanliga levnadsöden som skildras och vi kan också få glimtar ur en soldat-hustrus liv. Levnadsminnena är dock mycket öppna och självutlämnande och ofta inriktade på konflikter som Sven Peter råkade ut för och som delvis låg bakom hans hospitalsvistelse. Han och rotebönderna kom inte överens. Troligen skriver han för att försvara, bearbeta och förstå det liv han levte.

Förhållandet mellan makarna var inte det bästa, och hustrun gav sig ibland bort från hemmet. Ibland verkar det ha förekommit misshandel. Sven Peter menade då, att hustrun var lat och höll sig undan för att slippa ta hand om man, barn och hem. Det var kritik mot hennes husmorsarbete, men hon bröt också mot kvinnliga mönster genom att inte hålla sig hemma. En gift kvinna som inte höll sig hemma väckte osäkerhet och misstro. Mannens övergrepp legitimerades, och det var Klara som bröt mot normerna, inte Sven Peter Ivar.

Under sina utflykter från hemmet verkar det som om Klara bedrev handel med varor som hon köpte och sålde vidare på landsbygden och på marknader. Hon verkar också ha förmedlat arbetskraft. Men Sven Peter behandlar henne inte väl och hon får stöd av kvinnorna i grannskapet. Så här skriver han om kvinnan och hennes roll: ”Hur många hustrur kan intet få lite snobber och kanske ett kok struk också af sin man vid ett tillfälle, när han är rusig, och di kan få ta de me tålamo, om di har förtjänt

det, och kanske aldrig talar om det för någon människa, för den håller den kvinnan vell intet skämman ut sin man håller sig själf håller. Den kvinnan som har sett rätta vet män det var inte min föd mäd, för då kunela hon hört näj, när jag inte velle ha henne.” Sven Peter skriver direkt ur hjärtat och i många fall ganska drastiskt. En ko hade stor betydelse för ett soldattorp, och vid ett tillfälle säger han: ”När koa dog sörjde ja så möket, så jag sörjde ente tjäringa hållta så möket, när ho do.” Vidare berättar han om en stämma i Vesene, där sockenborna skulle bestämma om soldatfamiljens framtid.” Då svara jag, att ni behöfver intet ha några onödiga betjörer varken för mig håller de mina, för jag har både husvära och mat tillräkellig, och dem som intet vel vara hema, kan jag intet binda, som ni har joet vid mig. Och då blef tjäringen dömd till att följa mä mig hem. Men då tog tjäringen till att ropa mäd full hals, att ni är tvogna till att hura rum åt mig, för jag vel inte hem. Men då var intet häna böner hörda längre, när sokna var ihopkomna, för då var det inga tjäringar mä på stämman utan riktiga karar, som velle jälpa mig till räte med hustrun. Och då var hænna talan varken vord håller hörd mera, och då blef jag glad, att jag fek hem min hustru ijän.”

Sven Peter och Klara fick sju barn, och ättlingar finns fortfarande kvar i bygden. Han hör ihop med regementet och Fristad Hed och han skriver på ett ställe:” När jag va lessen to jag upp mi spelepipa och spela en marsch, menas det varrsta geck öfver. Marschera och execera – de va de roligaste ja vesste!”

Sven Peter Ivar var gevärshantverkare på Fristad Hed och mötte där många befäl, och han skriver om dem i sin dagbok. Christer d’Albedhyll var en av de unga officerarna på Heden.

Sommaren 1905 upphörde unionen mellan Sverige och Norge. Den unga norskan Alfhild eller Ava Florelius befann sig i Kristiania, numera Oslo, i Norge och den svenske löjtnanten vid Älvsborgs regemente Christer d’Albedhyll var på den svenska sidan av gränsen. De hade träffats redan 1899 och många brev hade växlats dem emellan. Till 100-årsminnet av unionsupplösningen, alltså 2005, skrev deras dotterdotter Nina Lundberg en bok om sina morföräldrars liv.

Christer d’Albedhyll var friherre och tillhörde en adelssläkt som i generationer gått den militära banan. Fadern var kapten vid Älvsborgs regemente och bodde på Östergården i Härna norr om Borås. Där fanns också kompaniets förråd. När fadern lämnade sin tjänst fick familjen flytta, och man flyttade till en gård på Christers mammas sida, Brostorp. Morfadern var storbonde, entreprenör och riksdagsman och ägde även Önnarp i Hössna. Christer gick på krigsskolan på Karlberg och blev 1898

underlöjtnant vid Älvsborgs regemente, där han sommartid deltog i övningarna på Fristad Hed. Fadern dog och morbrodern Johan, som drev lantbruksskola på Önnarp, blev hans beskyddare. Sommaren 1905 blev han löjtnant och han hade gjort sig känd för att bjuda frikostigt när det var fest och gärna delta i de ofta förekommande spelpartierna. Officerare hade inte gott om pengar, och det förutsattes, att det fanns ekonomiska tillgångar i släkten, men så var inte fallet för Christer d'Albedyhll.

Alfhild Florelius i Oslo, som Christer var förälskad i, kom från en välbärgad medelklass. Hennes farfar hade varit präst i Värmland, men dennes tre söner blev alla affärsmän. Alfhild Florelius befann sig sommaren 1905 i Strömstad med sin familj och då inträffade en omtalad händelse – familjen Florelius blev utvisad! Vågorna kring unionsupplösningen svallade högt! Men brevväxlingen fortsatte och julen 1905 förlovade sig Ava och Christer i Köpenhamn, där familjen Florelius då bodde. Sommaren 1906 bodde Ava på Brostorp för att Christer skulle ha henne på ridavstånd från Fristad Hed. Umgänget med andra officersfamiljer tog sin början. Den 27 mars 1907 gifte de sig i Uranienborgs kyrka i Kristiania. Under ett halvt år hyrde de undervåningen i ett hus i Fristad, men sedan flyttade de in till Borås. Hösten 1908 fick de sitt första barn. Under sommaren hade Christer deltagit i en signalkurs i Karlskrona, och då reste Ava hem till Kristiania. Både hennes mamma, två systrar och en tant mötte henne vid stationen, när hon kom. På sommaren var hon vid kusten söder om Sarpsborg. Hennes tant som bodde där skulle följa med till Borås och vara till hjälp en tid, innan det var dags för Avas mamma att komma inför förlösningen. Ava köpte sedan barnvagn i Göteborg, där utbudet var större än i Borås. Som officershustru hade Ava helt andra levnadsvillkor än en vanlig soldathustru.

Den 10 september föddes en liten flicka, som fick namnen Alfhild Elisabeth efter mamma och farmor. Det var regementsmöte på Fristad Hed, men den 10 oktober avslutades övningen. Sedan slogs den romantiska idyllen snabbt sönder, när man den 11 oktober hittade Christer d'Albedyhll skjuten i sitt rum i officersbyggnaden. Penningsvärigheter anses ha varit orsaken. Morbrodern Johan, som varit hans ekonomiska stöd, hade gått bort året innan. På kyrkogården i Fristad kan man finna den höga gravstenen med Christer d'Albedyhlls namn. Alfhild Florelius fick leva vidare med den traumatiska upplevelsen och nära 100 år efteråt kom boken "under ganska romantiska omständigheter". Så här avslutar författaren till boken efter ett besök på släktgården Brostorp: "Om vi tidigare hade varit oroliga för att våra morföräldrar skulle ogilla att vi läste deras brev och forskade i deras korta liv tillsammans, skingrade den här dagen alla

Gravstenen på Fristad kyrkogård.

våra tvivel om att Christers och Avas förbindelse, som knöts under ganska romantiska omständigheter, borde berättas för eftervärlden.”

Kvinnornas roll inom det militära livet har varierat, men deras insatser har betytt oerhört mycket, även om de inte omtalats lika mycket som männens.

Källor

Lejonhuvud, S. (1908). *Agneta Horns leverne*. Bearbetad 2012 med titeln ”Hjärtesorger och vedervärdigheter, Hur Gud alltid har hjälpt mig”. (ursprunget *Agneta Horns dagbok* finns på Uppsala universitetsbibliotek).

- Johansson, C. o Johansson, F. (2003). *Bussar och bönhasar: den yngre garnisonsregementet i Göteborg under gustavianska tiden 1772-1801*. Hisings Backa: Saltgruvan konsult
- Liljewall, B. (2001). *Själskrivna liv: studier i äldre folkliga levnadsminnen*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Lundeberg, N. (2005). *Under ganska romantiska omständigheter*. Bokverket.
- Milles, K. (2015). *Agneta Horn: ett liv i trettioåriga krigets skugga*. Stockholm: Norstedts förlag.
- Moberg, V. (1927). *Raskens*. Stockholm: Bonniers förlag 2012.
- Olofsson, K. (1915). *Minnen från Fristad Hed*. Borås 1915. 37 s. Faksimiltryck Fristad 1975.
- Quennerstedt, A. (1903) *Expedition till Västerbotten 1809*.
- Quennerstedt, A. (1903). *I Torneå och Umeå 1808-1809. I-II*. Verklighetsskildringar från finska krigets sista skede i svenska bygder. Lund 1901-1903.
- Runeberg, J L. (2008). *Fänrik Ståls sägner*. Themis förlag.
- Alänge, U o T. (1993). Sven Petter Ivar: *Många hundar är harens död*. Fristads och Vesene Hembygdsföreningar - 1993:5 s 24-25.
- Thulin, G. (1971). *Torpen i Fristad socken*. Sjuntorp. Ur Borås och Westgöten, 1964 – 1966.

Röster från förr

ANN-BRITT BOMAN

Ida Ekmark berättar:

Jag är den första och sista kokerskan på Fristad Hed, bara några år i början av 1900-talet, från 1905 till 1914. Tidigare hette jag Ida Gustafsson och är född i Solberga 1853. Min man Karl Johan Ekmark var sergeant här i Fristad och vi bodde på Storegården i Längjum i Fristad, som var boställe för underofficerare. Han målade akvareller och har avbildat flera av byggnaderna här på Fristad Hed . På Storegården föddes även vår dotter Agnes. Tyvärr dog min man redan 1896, och då kunde jag försörja mig som kokerska på Heden.

I början lagades maten i kokgropar i marken, och det var bara officerarna som hade särskilda officerskockar. Groparna låg utmed vägen, så det dammade och rök och ibland kom svinen från granngårdarna, som var vana att gå här. Man åt utomhus med marken till bord och himlen till tak. Inte förrän efter 100 år, 1887, uppfördes två kokinrättningar, den östra och den västra. Det blev också mathallar men bara under tak, utan golv och väggar. Långborden vilade på stolpar i marken, och bänkarna kunde fällas upp med järnlänkar. Vid sekelskiftet 1900 fick mathallarna väggar och trägolv. Då fick man också äta på porslinsserveris i stället för på blecktallrikar, och så var det, när jag kom hit.

Det byggdes också baracker, marketenteri och lägerbyddor, så det mesta flyttade in under tak. Det fanns en rakstuga och Emil Svensson hade en fotografiateljé, så det är många ståtliga beväringar i uniform, som blivit förevigade här. Ja, det blev fler och fler beväringar i början av 1900-talet, då det infördes värnplikt, och beväringarna fick några veckors utbildning under sommarhalvåret här. Det behövdes då mer befäl, och det fanns en korpralskola en tid. Den var annars i Karlsborg. Många bondsöner ville inte bli beväringar utan lejde bort det åt någon dräng. Beväringarna var ofta unga pojkar, en del från Göteborg, och de indelta knektarna var stabila karlar, så det kunde bli lite slagsmål ibland. Då kunde regementsvä-

beln fanjunkare Roos spruta vatten på dem, och ibland var det långa nattmarscher. Så var det 1904, strax innan jag kom hit, berättas det. Någon gång per år på den senare tiden kunde tandläkaren komma. Då drog han ut alla tänderna på de unga pojarna och satte in lös-gommar av guttaperka. Då slapp de ju tandvärk senare i livet! Det var inte alla som ville gå till smeden eller gamle soldaten i Tärby och få en värkande tand utdragen. Det hördes ända till Gingri när knekten i Tärby drog ut en tand! Om någon blev sjuk, så fanns det ett nyuppfört sjukhus på andra sidan Svensån. Vid ån fanns också tvättstuga, och man kunde bada där eller åtminstone få ett fotbad.

Varje dag var det exercis, ibland även på söndagarna. Nere vid Öresjö fanns en skjutbana, och knektarna tågade dit på Knektavägen, som nu heter Hedevägen. Min mat var uppskattad, när de kom tillbaka.

Det var sorg när regementet försvann från Fristad, men jag fortsatte att laga mat på olika sätt, och det har varit fantastiskt att få glädja människor på det sättet. Men jag har Fristad Hed i mitt hjärta!

Ida Ekmark. Akvarell av K.J. Ekmark.

Hästen

- trogen arbetskamrat och en god soldat i strid

GUNNAR TORESSON

Hästens historia börjar med ”stamfadern” Eohippus. Det var ett däggdjur som levde för 60-40 miljoner år sedan, och var då inte större än en räva. Hästen utvecklades och blev med tiden större och fick ett allt mer hästliknande drag. Tänderna utvecklades och anpassades till födan som hästarna åt. Från att ha levt på mjuka knoppar och blad blev hästarna istället gräsätare.

Hästen sägs vara det sista av våra tama husdjur som människan domesticerade. (att tämja djuren och göra dem till husdjur.) För omkring 14 000 år sedan blev hunden tam då den ansågs vara oumbärlig under jakt. Katten tämjades redan i gamla Egypten för flera tusen år sedan. För 8 000 till 10 000 år sedan höll människan även hjordar med får, kor eller grisar och även höns ska ha funnits och använts både för att ge ägg och som offerdjur.

Domesticeringen av hästarna lär ha börjat i Asien och Eurasien för cirka 5 000-6 000 år sedan av nomadiska folkstammar. De första hästar som domesticerades var ganska små, med en mankhöjd på ca 130 cm.

Under vikingatiden var hästen en trogen tjänare till människan. De var då med på vikingaskeppen och när båtarna ankrade vid land var häst och ryttare snabbt i en by som överraskades och blev plundrad.

Även mongolen Djingis Khan som regerade mellan 1206-1227 hade hästen som en viktig del i sina krig. Djingis var en stor strateg och valde sitt manskap och sina hästar med stor omsorg. För att vinna sina krig hade han snabba och uthålliga hästar. De kunde med sina raska förflyttningar anfälla sina fiender innan de hunnit sätta sig i försvar. Mongolernas arméer bestod helt av ryttare och den 10 000 man starka armén var beroende av hästar. Hästarna användes inte bara som riddjur och stridshästar utan även för att transportera mat och stona kunde ge mongolerna mjölk och kött. Varje soldat hade upp till fem hästar som de bytte ut efter vägen vid behov.

Så har då hästen genom tiderna varit människan trogen både som arbetskamrat och soldat. Vi har i modern tid lärt oss att ha hästen som en god arbetskraft i jordbruket och i skogen. Hästen användes vid vårbruket, slåttern, plöjning, plogning av vintervägar och även att dra fram stockar ur skogen. Hästen och bonden var nära vänner och han såg alltid till att ordna spiltan med nytt strö och ha hö och vatten för att utfodra sin kam-

rat. Bonden visste att en belåten häst tackade med att utföra sitt arbete på bästa sätt. På så sätt var båda nöjda.

Nu har traktorn och andra maskiner slagit ut hästen i detta arbete. Hästen har nu fått andra sysslor, bland annat som tävlingshäst inom trav, fälttävlan eller banhoppning. Antalet hästar har idag (2017) ökat och det finns en uppskattning på upp till 300 000 av de fyrfota vännerna.

Den indelte soldaten kom under tiden 1685 till 1914 att stifta bekantskap med hästen som en viktig del vid krig.

Kavalleri i Sverige

Adelsfanan var Sveriges allra första reguljära kavalleriförband med rötter i "adelns rusttjänst" i Alsnö stadga från 1279. Namnet Adelsfanan kom dock inte i bruk förrän 1571. Samtliga officerare i Adelsfanan var hämtade ur den svenska adeln och som motprestation för sina privilegier, förpliktades adeln att bistå kungen i krig. Under Gustav II Adolf var Adelsfanan organiserad så att fyra skvadroner värvades inom Sverige och en från Finland. Senare tillkom ytterligare en svensk skvadron och från 1660-talet tillkom ytterligare en skvadron från Skåne. Förbandet avvecklades 1809 och är därför troligen det kavalleriförband som kontinuerligt varit i tjänst under längst tid i världen, mer än 500 år.

Bland de 51 kavalleriregementen som funnits kan nämnas **Västgöta-Dals regemente**. Regimentet har historiska traditioner från de ryttarfanor som sattes upp i Västergötland under 1500-talet och som 1628 bildade ett regemente, Västgöta regemente till häst. I 1634 års regeringsform benämns regimentet som "Västgöta och Dals ryttare". Regimentets första chef var Erik Soop. År 1655 ändras namnet till Västgöta kavalleriregemente. År 1691 blev regimentet indelt.

Regimentet deltog i slaget vid Gadebusch den 9 december 1712. Gadebusch ligger 35 km sydöst om Lübeck, men har inte fått det segernamnet tilldelat sig. Den svenska truppen hade 6 000 ryttare mot Danmarks 4 900 ryttare. När det slutliga slaget skulle äga rum stod den svenska truppen på en plats som var flankerad av en skog på höger sida och ett stort vattdrag till vänster. Rakt fram var det sumpmark och i fronten en höjd. Vid den första anblicken kändes uppgivenhet. Efter att studerat situationen lades en strategi fram. Hästarna drog fram stora kanoner som besköt danskarna uppe på kullen. Det danska kavalleriet flydde och svenskarna kunde efter en timmas strid inta kullen. Hästens insats var stor och klart avgörande. Efter att ha passerat sumpmarken var hästarna trötta men de manades på ett bra sätt av ryttarna att fortsätta frammarschen. Danskarna

led tre gånger så stora förluster jämfört med svenskarnas. Efter Gadebusch marscherade den svenska hären, vilken bland annat bestod av Västgöta regemente, västerut. Då både förplägnad och ammunition sinade tvingades Magnus Stenbock med sin kvarvarande armé att kapitulera den 6 maj 1713 vid Tönningen i norra Tyskland, något som kom att kallas för Stenbocks kapitulation vid Tönningen. Kapitulationen resulterade i att flera svenska regementen upplöstes och hamnade i dansk fångenskap, där bland annat hela Västgöta regemente. Regimentet återuppsattes dock i Sverige igen senare samma år.

Slaget vid Poltava 1707-1709

När Karl XII 1707 räknade in sitt manskap fanns det 43 600 man och 35 000 hästar. En anseelig styrka kan det tyckas men det var ett hårt krig med många offer.

För att förstå logistiken vad gäller hästarna så framkommer stora siffror. En häst äter per dygn 4 kg havre och 10 kg hö. Dessutom dricker den 25–35 li-

ter vatten under samma period. Det innebär att det varje dag måste finnas 140 000 kg havre, 350 000 kg hö och 875 000 liter vatten till de 35 000 hästarna. I krigets svåra stunder var det svårt att få fram dessa mängder.

Fanns det halmtak på fiendens hus då togs halmen om hand för att ge hästarna mat.

Dessa summor gällde för hästarna, till det skall läggas all mat och dryck till de 43 600 soldaterna.

Ibland var anskaffningen av mat och vatten svår att uppfylla så manskap och hästar saknade med säkerhet både mat och dryck emellanåt. Brist på näring och vätska gör att hästarna blir svaga och blir svåra till att få utföra det tunga arbete som emellanåt som måste utföras.

Vintern 1708-1709 var den strängaste i mannaminne och den svenska armén förlorade drygt 30 procent av hästar och manskap i kyla, svält och sjukdomar. Den svenska styrkan var nu ungefär 20 000 man medan rysarna hade 80 000 man. Trots den svenska underlägsenheten beslöt Karl XII att belägra Poltava i sydöstra Ukraina den 28 juni 1709.

Kavalleriet hade problem att komma på plats. De red vilse och det tog mycket lång tid att samla ihop dem. Först vid 3-tiden var de på plats. Ka-

Häst som kanondragare

valleriet bestod av 14 regementen fördelad på 109 skvadroner eller 7 800 kavallerister. Kavalleriet marscherade ut på 6 kolonner. Dragonerna var utrustade med musköter. Den svenska hären uppgick till ca 19 700 man före slaget: Av dessa stupade och tillfångatogs totalt 9 700 man, d.v.s. ca 35 %.

Slaget vid Poltava måste räknas som ett av de blodigaste i världshistorien.

Klockan elva på förmiddagen den 1 juli 1709 fick Mensjikov beskedet om kapitulation.

Den största orsaken till att de kapitulerade var krigströttheten. Manskap och officerare hade praktiskt tagit legat i fält under nio år. Då information om hästarnas del i striderna är svag får vi anta att även de lidit svårt under kriget då mat och vatten inte alltid fanns tillgängligt.

Slaget vid Helsingborg 1710

I oktober 1709 skickade Danmark en krigsförklaring till Sverige.

Den svenska armén var slagen i spillror efter nederlaget mot den ryska armén i Poltava i juni samma år och nu passade Danmark på att starta ett nytt krig. Krigsförklaringen var nog den tunnaste i historien. Syftet var naturligtvis att försöka ta tillbaka Skåne, Blekinge och Halland.

Den 2 november 1709 landsattes 15 000 danska soldater vid Råå, strax söder om Helsingborg. Cirka 4 000 av dem var ryttare.

Den 28 februari 1710 möts de båda arméerna nordost om Helsingborg. De danska styrkorna består av 14 000 man, de flesta erfarna värvade utländska soldater. Den svenska bestod av 16 000 soldater, varav 4 000 ryttare. Svenskarna hade många nykomlingar och gamla veteraner men stridsmoralen och stridsandan var större. De slogs den här gången för sitt eget land. Det var dock ytterst få skåningar i de svenska leden. Svenskarna gick segrande ur striden och danskarna retirerade från Skåne. Det svenska kavalleriets (hästens) insatser i slutskedet var avgörande för utgången av kriget då de jagade danskarna på flykten.

Den 5 mars 1710 skeppas återstoden av den danska armén över till Danmark. Det visade sig att de inte hade någon möjlighet att skeppa över kavalleriets hästar, därför lät de avliva dem (ca 5 000 hästar) och lämnade hästkadavren överallt, på gator, i källare, i brunnar. När svenska soldater senare beordrades att rensa staden på alla hästkadaver då vägrade de. De tog hellre döden än att befatta sig med döda hästar. Detta var bödelns och rackarens uppgifter, inte en svensk soldats skyldighet. Officerarna stod i den här frågan på sina soldaters sida. (Rackaren var bödelsträng och hans uppgift var att ställa avrättningsplatser i ordning inför förrättningen.)

För att få ordning i Helsingborg hotades till slut bönderna med våld om de inte städade bort hästliken. Inför detta hot tog de hand om kadavren som grävdes ned eller dumpades i Öresund. Stadens dricksvatten hade dock hunnit bli förgiftat innan allt var bortstädat.

Var hästen trots allt så lite värd att deras liv offrades? (förf. anm.)

Det var många regementen som deltog vid det här slaget. De var bland andra:

Kronobergs regemente, Jönköpings regemente, Kalmar regementes båda bataljoner, Västgöta tremänningsregemente till häst och Älvsborgs regemente

Karl XI var noga med att, på sin tid, framföra att häst och ryttare värderades lika. Det fanns tydliga direktiv och därför utbildades ryttare och häst på bästa sätt. Hästen skulle skötas noga genom att ryktas omsorgsfullt och hästarna fick mat och vatten. Karl XI såg till att ta fram en foderpåse som sattes framför hästens mule. Han ansåg att det blev för mycket foder som gick till spillo vid utfodring på backen. Hästen kunde med hjälp av foderpåsen få hö eller halm även vid kortare vila. Detta bidrog till mindre spill av foder.

Unga ryttare tränades av de äldre att rida hästen så att häst och ryttare blev samspelade.

Hästarnas utbildning kunde ta upp till 6 år innan de var klara att gå ut i strid. De skulle lära sig att bli sadlade och beridna. Dessutom skulle de tränas

Häst som vinterarbetare

att behärska olika underlag och även kunna gå i vatten. Hästarna har problem med vatten eftersom de bland annat inte ser vad som finns under vattenytan. Utöver detta skulle de vänjas vid pistolskott, trummor, eld och vajande fanor. Det kunde ta olika lång tid beroende på häst och ryttare.

När hästarna var färdigutbildad för sitt uppdrag som ridhäst, packhäst eller dragare blev de utplacerade på sina förband och i möjligaste mån tillsammans med soldaten de tränat tillsammans med.

I strid var det viktigt att hästen vid vila skulle stå torrt för att värna om hovarna. Att sköta hästens hovar var mycket viktigt. De skulle kratsas och kontrolleras att inga stenar eller vassa föremål skadat hovarna. Det var även viktigt att ha hästen skyddad från regn och drag. Saknades tak fick hästarna filtat på sig. Vid stark kyla vintertid skottades snö över hästen

som isolering. Skulle kylan vara svår anlades en eld bakom hästen så att den kunde hålla sig något så när varm. Stod hästarna sida vid sida anlades elden mellan dem. När hästens sida mot elden var varm bytte hästarna sida så att även den andra sidan blev uppvärmd. De fick byta sida flera gånger under vilan vid stark kyla.

Hästen kunde liksom den indelte soldaten ha både bekväma eller hårda dagar. Hästen fick tyvärr ofta slita ont innan uppdraget var över. Skulle hästen exempelvis dra en tung last i svår terräng och soldaten hade liten vana med hästar var det lätt att mana hästen med piskrapp istället för att söka en lösning av transporten. En stor skillnad mellan soldat och häst var att en svårt skadad häst avlivades medan soldaten i samma situation fick vård eller blev hemförlovad.

På Timmele Hed låg ett regemente mellan 1685 och 1770. De skulle förflytta sig upp till Grisslehamn. Det var en sträcka på omkring 50 mil enligt dagens vägnät. Vägarna år 1770 var inte av samma standard som dagens och detta gjorde att det tog sin tid att transportera ett helt regemente. Första etappen gick från Timmele till Norra Åsarp, en sträcka på omkring 35 kilometer. När marschen startade var det oerhört viktigt i vilken ordning soldater och hästar gick. De 35 kilometrarna tog hela dagen att tillryggalägga. Både hästar och manskap var mycket trötta vid etappmålet. Väl på plats skulle hästarna ryktas och utfodras samt placeras ut för natten. När detta var klart, då fick hästskötarna äntligen äta och dricka. Därefter var det dags att ordna sig för natten. Tidigt nästa dag var

Soldat till häst.

det uppstigning och en ny förflyttning startar. Andra dagens etappmål var Skövde. Efter att djur och manskap fått mat och dryck var det dags för uppställning enligt given ordning och marschen startade. Terrängen var ganska jämn men några backar och dalar skulle passeras. Flera vagnar var tungt lastade vilket kunde kräva allt från 2-spann till 8-spann. Var vägen inte tillräckligt hård var det lätt för de smala hjulen att sjunka ned i vägen vilket gjorde att både hästar och manskap fick hjälpas åt för att få vagnen till fast väg igen. Den fjärde dagen var det ingen marsch utan då skulle hästar och manskap vila. Under den här dagen skulle alla mat- och vattendepåer fyllas på och nytt bröd bakas. Inte att undra på att alla väntade på den fjärde dagen med stor iver. Denna förflyttning som regementet gjorde tog nästan tre veckor att genomföra. Vid framkomsten var både hästar och manskap med stor sannolikhet trötta.

Människa och häst har som tidigare nämnts domesticerats omkring 6 000 år och sedan varit vid varandras sida. Utan hästen hade många tunga arbeten med stor sannolikhet inte blivit utförda. Hästen har i sin roll som dragdjur hjälpt till i utvecklingen av både jordbruk och skogsbruk.

Det finns ett uttryck som säger att ingen saknar kon förrän bålet är tomt. Detta gäller i hög grad även för hästen. Vi har mycket att tacka vår kamrat för, en kamrat som även varit människan trogen som soldat.

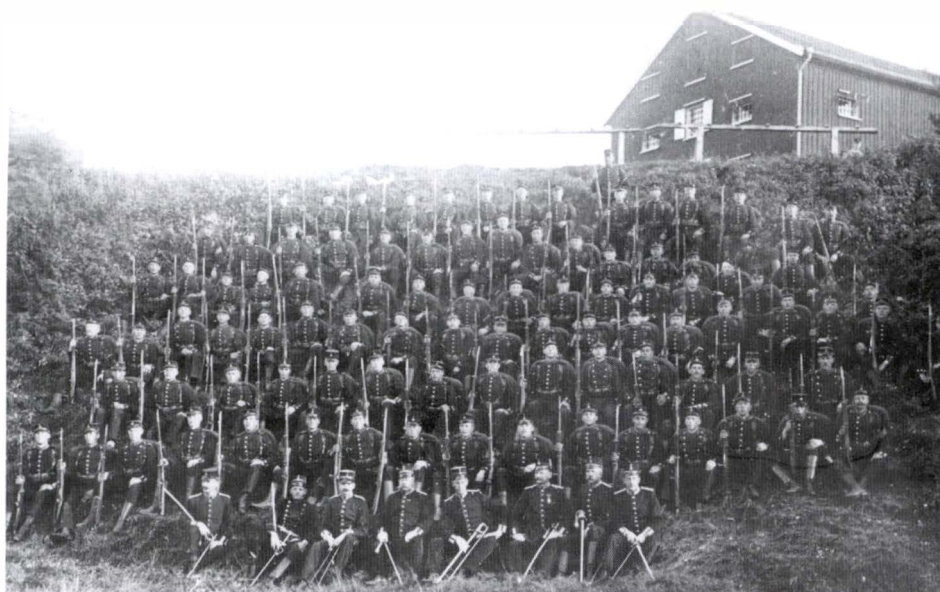
Källa:

Åberg, A. o Göransson, G. (1986). *Karoliner*.
Höganäs: Bra Böckers förlag.

Glimtar från Generalmönsterrulla för Fristads socken i Vedens härad

ANN-BRITT BOMAN

Det första knektehållet började utformas år 1685. I generalmönsterrullorna förtecknas soldattorpens nummer, vilka som var soldater för rotarna och vad som framkom vid mönstringarna. Dessa var oregelbundet återkommande, särskilt under Karl XII:s krig. Vedens härad omfattade rotarna 1142 – 1200, alltså de sista numren i förteckningen över rotarna. De indelta knektarnas antal vid Älvsborgs regemente var 1200 med 150 man i varje kompani. Kompanierna följde i stort sett häraderna. Valter Fridén har gått igenom generalmönsterrullorna för Vedens härad och förtecknat de olika mönstringarna. Han tillhörde en gammal bondesläkt i Fristad och var hemmansägare på Svenstorps gård, en gammal släktgård som nu ägs av sonen. Han forskade om soldater och emigranter från Fristad och följande redogörelse för Fristads socken bygger på hans material. Det är intressant att i rullorna följa den historiska utvecklingen, och även enskilda soldaters levnadsöden kommer oss nära och kopplas ihop med den europeiska historien. Soldaterna från Fristads och Vedens soldattorp var med

Kompani vid Älvsborgs Regemente. T.h. den stora förrådsbyggnaden.

i krigen både mot Danmark i början av 1700-talet och senare nere i norra Tyskland, där Sverige hade besittningar. I det följande ger jag glimtar från soldaternas liv. Hur många omkom i krigen eller tillfångatogs? Vad hette de och var bodde de? Man kan inte följa varje torp genom tiderna och dess innehavare, utan det blir några nedslag.

Man kan alltså följa historiens lopp och de stora krigen i rullorna. Under Karl XII:s krig skedde år 1705 en landstigning på ön Retusaari, senare Kronstadt, i Finska viken. Vedens kompani hade 59 man och av dessa omkom 7 soldater. Slaget vid Helsingborg 1710 under Magnus Stenbock var blodigt, men i striderna och kapitulationen vid Tönningen 1713 stupade de flesta eller kom i fångenskap. Hela regementet fick sättas upp på nytt. Sedan blev det knektar i tjänst ända till 1740, då de var för gamla att skickas i krig. Under hattarnas krig 1741-43 i Finland förlorade de 59 rotarna i Veden totalt 39 man, huvudsakligen genom sjukdomar och umbäranden.

Vid indelningsverkets början var numren på rotarna annorlunda än senare. Fristad omfattade numren 424-434, vilket år 1696 motsvarade rotarna 1180-1191. Dessa nummer bestod sedan fram till avvecklingen 1901.

Fristad hade alltså 12 soldattorp. I början hade soldaterna vanliga bon-denamn. I 1691 års generalmönsterrulla beskrivs soldaterna sålunda:

1180 – Lars Svensson för Annestorp, kappan godkänd, musköten kasserad.
1181 – Johan Andersson för Östergården i Komlösa, inställd efter Björn Ambjörnsson som är drunknad den 5 januari 1696, 3 skarvar på kappan, geväret gott.

1182 – Gustaf Andersson för Skrivaregården i Komlösa, inställd för roten som blev vakant 1691, 3 skarvar på kappan, geväret gott.

1183 – Per Persson för Svensgården i Komlösa, 3 skarvar på kappan, geväret gott.

1184 – Ambjörn Svensson för Hallagården i Komlösa, 3 skarvar på kappan, geväret gott.

1185 – Nils Svensson för Gunnagården i Komlösa, inställd efter Anders Andersson som blev död den 23 maj 1694, 3 skarvar på kappan, geväret gott.

1186 – Jon Jöransson för Sik, inställd efter Olof Eriksson som blev död den 13 februari 1692, 3 skarvar på kappan, geväret gott.

1187 – Sven Andersson för Frälsegården i Längjum, 3 skarvar på kappan, geväret gott.

1188 – Olof Larsson för Arta, kappan godkänd, musköten kasserad, kalibern för liten.

1189 – Hans Larsson för Sibbarp, 3 skarvar på kappan, geväret gott.

1190 – Jon Andersson för Kvarbo, 2 skarvar på kappan, geväret gott.

1191 – Johan Andersson för Tubbekulla, 3 skarvar på kappan, muskötens kasseras.

Namnet Skrivaregården i Komlösa tyder på att där bott en mönsterskrivare, en militär befattning. Nästan hälften av soldattorpen tillhörde Komlösa, som var en stor by i Fristad.

År 1708 sker ny mönstring. 3 av soldaterna har stupat vid Retusaari den 15 juli 1705. Regementet skulle anfälla ön Retusaari i Finska viken, senare Kronstadt, men galären landsatte soldaterna för långt från stranden, och många av soldaterna var inte simkunniga och drunknade. En soldat stupade vid Viborg 1706, alltså en tredjedel av soldaterna från Fristad 1705-1706.

Vid nästa mönstring 1714 meddelas, att 3 soldater dog i Stralsund i september 1712, 4 soldater dog i Tönningen i april 1713 och 2 soldater var fångna i Danmark. 7 av 12 soldater hade alltså stupat och 2 var tillfångatagna. Det fanns bara en fjärdedel kvar av hela knektahållet i Fristad.

Soldatnamn

Soldatnamn började bli vanliga som Stark, Kruselock och Rehn. Ofta fick de nya soldaterna samma namn som de gamla. Namnet Kruselock återkommer på Artas soldattorp. Rekryterade man bara kruslockiga soldater till Kruselockstorpet? Soldaten fick även namn efter gården i roten som Österberg eller Östvall efter Östergården i Komlösa och Artman efter Artaliksom Komberg efter Komlösa. Böndernas son-namn växlade varje generation, eftersom namnet talade om vem man var son till. När man flyttade till staden och blev hantverkare eller handelsman bytte man namn till t.ex. Bergvall eller andra namn med syftning på naturen. Prästerna hade namn med latinsk eller grekisk bakgrund, t.ex. Colliander och adelmännen hade namn efter sitt vapen. ”Collis” var ”berg” på latin och ”ander” var ”man” på grekiska. Soldaternas namn skulle helst vara korta och syfta på någon lämplig egenskap hos en soldat.

År 1719 meddelas att 2 soldater dött i början av december 1718 i Bohuslän. Det var strax efter att Karl XII stupat vid Fredrikshald. I fälttåget mot Norge dog 14 av 59 soldater, alltså mer än en fjärdedel av Vedens kompani. Vidare stupade 15 av kompaniets 25 trosskuskar.

Nya namn tillkommer vid följande mönstringar som Frisk och Rääf. Men vad betydde soldatnamnen Lättfot och Thorstig?

Soldaterna kunde ibland inte stanna kvar i tjänsten. Vid mönstring 1729 får Tore Östhall avsked vid 35 års ålder, eftersom han är sjuklig,

och Olof Frisk är namnet till trots gammal och sjuklig och anhåller om avsked. Han är då 48 år. Under hattarnas krig 1741-1743 tjänstgjorde många soldater på galärerna, och där dog 14 av 59 soldater i Vedens kompani. 2 soldater dog på andra ställen.

Vid mönstringen 1752 har Fristad fått flera nya soldater, Lustig, Frimodig och Mollberg, som dock avhuggit höger tumme. År 1758 är soldaterna i Pommern. Det pommerska kriget är också känt som potatiskriget, då soldater tog med sig nymodigheten potatis hem. Annars ingick kriget i maktkampen på Europas fastland. År 1761 meddelas från Pommern, att Magnus Ekelund blivit

avskedad i Stralsund, Anders Lustig hemsänd till Sverige på förbättring och att Sven Friberg rymt. Erik Boberg blev utväxlad efter att ha blivit fången vid Passewalk och Tomas Frisk fången. Anders Ek dömdes och avfördes till Nya Älvsborg.

Till soldattorpet 1180 kommer 1773 clarinettblåsaren Johan Jacop Walter från Bohuslän, men han stannar bara ett år. Ekelund, Kruselock och Artman är soldatnamn som fortsätter i flera generationer, och nu dyker också soldatnamnet Längberg upp med gårdar i Längjum som grund. Namnet finns fortfarande kvar i Fristad. Andra namn i Vedens kompani är Hjärtskräck, Bister, Redlig, Stridsbuss, Herodes och Trofast. Det noteras, att någon är smålänning, värmlänning eller skaraborgare. Skräck, Uddvass, Sorgfri, Våghals och Gåpå är nya och fantasirika soldatnamn. Var det manne någon fiskeintresserad kapten i farten, när soldater fick namn som Abborre, Strömming och Ruda eller hade de sin bakgrund i båtsmanshållet? Strömmingstorpet och Abborrtorpet är fortfarande namn på mark i Fristad. Vid laga skifte i början av 1800-talet flyttades ibland soldattorpen ut till nya platser utanför byn.

År 1790 är det åter krig i Finland och då dör 2 soldater. Arvid Kruslock blir korpral och Anders Längberg vicekorpral 1807. Nu är det krig igen mot Napoleon År 1807 meddelas, att Tjäder stupat vid Kettenhagen och Dager och Fram skadats. Anders Glans blev tillfångatagen. Älvsborgarna kom ner i en vallgrav och utsattes för eld och kunde inte ta sig upp för de branta väggarna. År 1809 kommer vargeringskarlar in i rullorna, ett

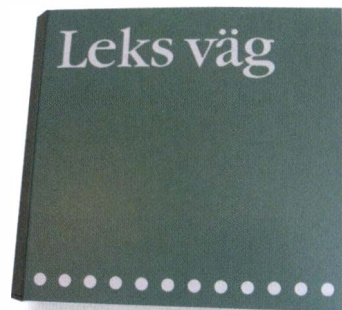
slags reservmanskap. Nu möter vi de korta soldatnamnen, som ska visa önskvärda egenskaper. Det är trosskusken Kvick, Ferm, Rapp, Rätt, Rask, Vass, Karsk, Hurtig, Glad, Snäll, Trygg och Villig. Kanske Snäll alluderar på Schnell, det tyska ordet för rask. Men det finns också substantiven Gry, Borr, Krut, Mod, Seger och Lejon. Soldaten Nej lär ofta ha sagt just ”nej” och beträffande namnet Mot kan man fundera över orsaken.

1800-talet

År 1819 har soldaten Anders Ferm avbrutit benet vid arbete på Göta Kanal. Soldaterna användes ju också vid civilt arbete som byggandet av slussarna i Trollhättan och Göta kanal. Ute i bygderna klagar man ibland över ”durchmarscher” av soldater och arbetsstyrkor.

År 1884 upprättades den sista generalmönsterrulla och då möter vi Levin Helin, senare boende på Lida i Fristad, Herman Standar, född Pettersson i Sandhult, Johan Alfred Moberg, trumslagare född i Öra, Emil Lindgren, tidigare Johansson i Fristad, Fredrik Widar, tidigare Andersson i Fristad och Adrian Sahlén, tidigare Karlsson i Alboga.

År 1899 omtalas i rullorna Staf, Lek, Glad, Lod, Kvick och Wig. På äldreboendet Skogslid har de olika korridorerna fått namn efter dessa soldater, Glads väg, Kvicks väg, Lods väg osv. Glad hette flera soldater på soldattorp 1185 under Komlösa Gunnagården och Biskopstorp. Torpet där Glad bodde kallades sedermera Gladhagen eller Kronoberg. Kvick var soldat för torp nr 1182 Krokstorp eller Hallen under Komlösa Skrivaregården och Pellagården. Flera soldater med namnet Lod var soldater på torpet nr 1183 Lodåsen under Komlösa Svensgården, Komlösa Backgården och Självvik. Lek var soldat på nr 1184 under Komlösa Hallagården och Längjum Frugården. Torpet låg på Hallagårdens utskifte väster om Öresjö nära gränsen till Bredared. Wig var soldat på Bredevad nr 1187 under Längjum Frälsegården, Asklanda Västergården och Östergården, Lilla Sölebo och Heden. Det var alltså många rotegårdar. Namnet Bredevad syftar sannolikt på att där fanns en bäck som ofta svämmade över, så det blev ett brett vadställe.

Leks väg på Skogslid.

Soldattorp och rotar i Fristad

1180 Stafhagen – Staf Annestorp, Arta Arvid Jungagården	Torp i Komlösa
1181 Lodatorpet eller Östäng – Lod Komlösa Östergården, Håstorp	Torp i Komlösa
1182 Krokstorp eller Hallen – Kwick	Torp i Komlösa
1183 Lodåsen eller Svanåsen – Lod Komlösa Svensgården, Komlösa Backagården, Självvik	Torp i Komlösa
1184 Lekåsen – Lek Komlösa Hallagården, Längjum Frugården	Torp väster om Öresjö
1185 Gladhagen eller Kronoberg – Glad Komlösa Gunnagården, Biskopstorp	Torp i Komlösa
1186 Björmad Sik, Ljunga kvarn och såg	Torp vid Sik
1187 Bredevad – Wig Längjum Frälsegården, Asklanda Västergården och Östergården, Lilla Sölebo, Heden	Torp vid Lidavägen
1188 Kruselockstorpet eller Pistolsmedstorpet Arta Skattegården, Längjum Stommen, Längjum Skinnaregården, Skogsgården	Torp vid Svensån
1189 Dartås Sibbarp	Torp väster om Öresjö
1190 Kvarbo soldattorp - Quick Vängavägen, Kvarbo, Torbjörntorp, Arta Ödegården, Arta Olofsgården	Torp vid Hedås,
1191 Ringabo Tubbekulla, Espenäs, Skottek	Torp vid vägen till Vänga

Rusthållstorp eller ryttartorp

Nr 41 Vikåsen Rusthållet Råstorp Östergården	Torp i utskogen vid Frufällan
Nr 42 Bäckängen Rusthållet Råstorp Västergården	Torp vid gamla lands- vägen vid Borgstena

De gårdar som var rusthåll stod för häst och mundering åt en ryttare. I början red bonden själv, men många stupade i 1600-talets krig, och därför anställdes ryttare, som fick ett ryttartorp. Rusthållen upphörde i början av 1800-talet.

Boställen

I Fristad fanns också boställen för regementets befäl. Kaptenen för Vedens kompani hade sitt boställe i Rölle i Fristad. Fältmarskalk Erik Dahlberg gjorde de första ritningarna till officerarnas boställen. Under 1700- och 1800-talen kom nya ritningar. Kaptenen skulle ha fyra rum. Underofficerarnas boställen skulle vara byggda som bondgårdar i orten. Underofficersbostället Östra Lundagården Fristad byggdes 1826 som parstuga med dagligstuga med öppen spis och bakugn, kammare och gäststuga. Särskilt kök med järnspis hade ännu inte kommit på modet. I Lundagården bodde sedan fältväbeln som skulle hålla ordning på soldaterna och i Längjum Storegården bodde en sergeant eller furir. På 1890-talet bodde där sergeanten K. J. Ekmark, som gjorde flera akvareller med motiv från Fristad Hed. Hans hustru Ida Ekmark var den första och sista kokerskan på regementet, innan det avtågade till Borås 1914.

Källor

Bondestam, T. (red.) (1974). *En bok om I 15*. Borås: Sjuhäradsbygdens tryckeri.

Generalmönsterrullor för Fristad socken.

Arkiv digital: <https://www.arkivdigital.se/sources/1054>
(framtagna av Valter Fridén).

Thulin, G. (1971). *Torpen i Fristad socken*. Sjuntorp. Ur Borås och Westgöten, 1964 – 1966.

Teckning av K.J. Ekmark. Utsikt mot sydväst. I bakgrunden Öresjö. Längst fram t.h. är mathall III (där hustrun Ida arbetade) och där bakom förvaltarbostaden (som finns kvar än idag).

Röster från förr

ANN-BRITT BOMAN

Levin Roos berättar:

"Gud bevara konungen och fäderneslandet – och Fristad!" Jag är en av de många som hör ihop med regementet och Heden i Fristad. År 1914 marscherade regementet in till Borås.

Jag var med vid avmarschen och det var en sorgens dag. Älvsborgs regemente hade ju funnits här i över 100 år, och vi är många som hör ihop med Heden. Musiken var viktig, och det finns flera trumslagare på kyrkogården i Fristad. Där är Truid Håkansson som levde på 1800-talet och har två värjor på gravstenen, där är trumslagare Ferdinand Öhman som blåste signaler på jägarhorn och trumslagare Moberg.

Så finns här major Selander som var chef för Gäsene kompani och kapten Williamsson på Paradis i Sparsör. Sergeant Anders Helmfeldt var bror med Karl Johansson på Hotellet. Så har vi distinktionskorpral Rapp, soldaten Snell och löjtnant Christer d'Albedyhll som dog tragiskt bara 30 år gammal.

Jag heter Levin Roos och är född i mitten av 1800-talet i Knätte. Mina förfäder var soldater i flera generationer och jag kom sedan till Fristad. Där var jag den siste indelte soldaten på Bredevad, ett soldattorp för Asklanda Västergården och Längjum Frälsegården. Det ligger på västra sidan av Öresjö, just där vägen mot Lida svänger uppför backen. Där finns en av sju bäckar från Bredaredsskogarna ner mot Öresjö. Där var det mycket vatten, så det kunde vara ett brett vadställe över bäcken. Där bodde på 1700-talet soldaten Anders Lengberg, stamfader för Lengbergssläkten. Jag bodde där bara ett år, för min hustru Augusta Charlotta dog snart. Sedan bodde jag på Skoghem i samhället och sedan byggde jag Rosersberg, som låg på platsen för Kyrkans Hus. Där bodde jag med min dotter Sigrid.

Jag blev sergeant och fanjunkare och fältväbel på regementet. En fältväbel ska hålla ordning på soldaterna, och det tror jag att jag gjorde. Beväringarna var inte alltid goda vänner, och ofta var det slagsmål mellan göteborgare och boråsare. Då fick de göra nattmarscher som straffkommendering, och

kanske måste jag ibland spruta vatten på slagskämparna för att få isär dem.

Beväringen var början på den allmänna värnplikten, och i början var utbildningen bara några veckor. Men ändå var det folk som hellre emigrerade än kom till Fristad Hed. Så var det med Fondelius, bror till Mathilda på Ekalyckan. Men han kom ur askan i elden kan man säga, för i USA blev han inkallad och soldat på västfronten i första världskriget. Där stupade han. Ibland kunde man leja någon att vara beväring i sitt ställe, men 1901 kom lagen om allmän värnplikt, och då måste alla vara med. Då kunde regementet inte vara kvar längre på Fristad Hed, eftersom byggnaderna inte var vinterbonade utan bara kunde användas på sommaren.. Därför fick regementet flytta in till de nybyggda kasernerna i Borås.

Nu är regementet borta, och det känns konstigt att det som förr var så viktigt inte längre finns. Men min rotekista är kvar och många andra minnen från Älvsborgs regemente.

Soldater och soldattorp i Vänga socken

EDOR JOSEFSSON

Vedens härad var ett av häraderna i Sjuhäradsbygden, och därifrån rekryterades Vedens kompani inom Älvsborgs regemente. I Vedens härad ingick Vänga socken, som hade följande soldattorp på 1700- och 1800-talen.

- 1171 – Vängtorp Larsagården
- 1172 – Vängtorp Asstorp
- 1173 – Vänga Bergsgården
- 1174 – Vänga Rättaregården
- 1175 – Vänga Torstensgården
- 1192 - Assmundared
- 1193 - Rönåsa

I generalmönsterrullorna för Älvsborgs regemente kan man följa de olika mönstringarna under åren och se vilka soldater som innehade torpen. Ofta var de med i krigen, och några blev tillfångatagna eller stupade. De blev också kommenderade till fredliga värv såsom byggandet av Göta kanal i början av 1800-talet. Men huvuddelen av sin soldattid tillbringade de på soldattorpet i Vänga utom när det var mönstringar och övningar sommartid. På 1800-talet var övningsplatsen Fristad Hed.

Nr 1171 Vängtorp Larsagården

År 1747 antogs som soldat för Vängtorp Larsagården David Andersson Spångberg. Han blev kommenderad till Pommern 1758 och togs tillfånga vid Demmin den 19 juni 1759 men frigavs och var med i kriget i Pommern 1761. Detta krig mot Preussen rörde maktförhållandena på Europas fastland, och Sverige blev indraget, då vårt Östersjövälde innebar att vi hade flera besittningar i norra Tyskland och Pommern, bl.a. Stralsund. Det svenska universitetet i Greifswald var mycket framstående under en tid. Kriget kallades sjuårskriget och började år 1757. Det pommerska kriget lär ha bidragit till att göra potatisen känd i Sverige, då knektarna hade med sig nymodigheten hem.

David Spångberg var soldat i nära 30 år och efterträddes av sonen Johan Spångberg 1776. Johan Spångberg blev kommenderad till kriget i Finland 1788. Detta krig påbörjades av Gustaf III mot ärkefjenden Ryssland, och ett stort sjöslag stod vid Hogland i Finska viken 1788. Älvsborgarna

var med i strider vid Kaipais och Keltis. Några officerare gjorde myteri mot kungen i Anjalaförbundet.

År 1802 antogs som soldat på torp nr 1171 Lars Hult. Han var född i Od men kom närmast från Bredared. Han deltog i mönstringar på Fristad Hed, sedan regementet flyttat dit 1797 och var med i mönstring där 1805. År 1807 var Lars Hult tillsammans med 500 andra soldater på väg med båt mot Stralsund för att delta i kriget mot Napoleon, som erövrade stora delar av Europa. Vid framkomsten beordrades marsch mot Gross – Kettenhagen, som var en redutt, en fältbefästning med vall och grav. Älvsborgarna fick order att storma redutten, men anfallet blev olyckligt. Älvsborgarna blev kvar i reduttens grav, som var fyra meter djup och lerig. De hade svårt att ta sig upp och utsattes för hård eldgivning. Ett 60-tal soldater dödades och lika många sårades. Ett 40-tal soldater togs tillfånga. I rapporten över striden får älvsborgarna beröm för sitt beteende men befälsföringen kritiseras.

Lars Hult mönstrade sedan av i Göteborg 1810. Då hade den danske prinsen Christian August blivit tronföljare i Sverige under namnet Karl August, sedan kung Gustaf IV Adolf avsatts. Efter tronföljarens död valdes den franske generalen Jean Baptiste Bernadotte till tronföljare, och han blev sedermera kung Karl XIV Johan. Lars Hult var med i fortsatta mönstringar men slapp att mer gå ut i krig. Han blev i stället beordrad att arbeta med grävningen av Göta kanal, och under detta arbete avled han 1816, bara 36 år gammal. Det var många soldater, som deltog i kanalarbeten både vid byggandet av slussarna i Trollhättan 1800 och vid byggandet av Göta kanal, som invigdes 1832. Grävningen skedde för hand med järnskodda spadar, och det behövdes mycket arbetskraft.

Nr 1172 Vängtorp Asstorp Klovsten

År 1776 den 29 januari antas Lars Blomberg på nr 1172, Han efterträder Ambjörn Östring som dog på Bohus 1774. Lars Blomberg blir sedermera vicekorpral. Han blir livskadad den 9 oktober 1789, troligen i kriget i Finland. Roten är vakant några år och år 1802 kommer Nils Rehn, som blir befordrad till korpral 1809. Han får avsked 1827 efter 25 års tjänst.

Anders Petter Lindroth antogs som soldat den 30 september 1863. Han kom från Hyssna och var soldatson. Lindroths son flyttade tillbaka och blev soldat i Seglora med namnet Kvick.

Nr 1173 Vänga Bergsgården

Detta soldattorp lär ha legat vid nuvarande Vänga Lyckorna. Till soldattorpet nr 1173 kom den 4 april 1776 Sven Larsson Wängman som sol-

dat. Det var vanligt att soldaten fick namn efter roten eller efter någon önskvärd egenskap eller möjligen någon känd person, t.ex. Caesar. Sven Wängman var född 1753 på Dal och kallades också Sven Dalbo. Även hans hustru Anna Larsdotter var från Dalsland.

År 1788 kommenderades han som flera andra från Vänga till Finland och regementets ”campementsplats” vid Högfors. Han var med i livbataljonen i Gustaf III:s krig mot Ryssland och dog den 30 december i Finland. Flera andra soldater, bl.a. Per Komberg från Komlösa i Fristad dog också. Det är inte säkert att de dog i strid, eftersom sjukdomar som dysenteri härjade i lägren och krävde många liv. Soldaten Olaus Tornspets med rötter i Vänga blev fången i sjöslaget vid Hogland 1788. När han kom tillbaka efter fem års bortavaro, var en ny soldat antagen på roten.

Sven Wängmans hustru och barn flyttade efter maken död in hos en annan soldat, Anders Blomberg, som inhyses. Sonen Anders blev också soldat och kallades då Anders Roth. Han bodde på Mjöshults soldattorp i Bredared.

Vd mönstring i Borås den 22 januari 1812 antogs Sven Blank som soldat för nr 1173. Han efterträdde Jan Blank. Det var vanligt att soldaterna hade samma namn, även om de inte var släkt. Sven Blank var soldat i nära 20 år och också av soldatsläkt. Han var son till soldat Hans Stadig och hustrun Ingrid var dotter till soldat Arvid Kruselock på Arta Skattegårdens soldattorp i Fristad. Soldaterna på detta torp hette i flera led Kruselock. Antogs endast kruslockiga soldater där?

Till Bergsgårdens soldattorp kom 1867 timmerman Elias Krok från Börshult i Sandhult, också soldatson. Han och hans hustru var med och startade missionsväckelsen i Vänga, eftersom de inte var nöjda med den stränga kyrkliga predikan och det osunda supandet. I hemlighet samlades de i hemmen hos varandra och så även på soldattorpet. Trångt var det med alla barnen. Elias ville ha mer mark att odla på, och han grävde upp de forntida gravhögarna, som låg intill hans torp. Han hann nästan ta bort alla gravarna, då en officer kom ridande och upptäckte detta. Han uppmanade soldaten att omedelbart sluta med denna förstörelse. När vägen vid detta gravfält skulle rätas, fick man upp ett antal urnor med benflisor i. De bevaras nu på Borås Museum.

Familjen emigrerade till Nordamerika med alla sina nio barn år 1889.

Nr 1174 Vänga Rättaregården

På soldattorp nr 1174 bodde piparen och blockflöjtblåsaren Adam Wasmus. Han antogs som soldat 1786, och fadern hade också militär bakgrund. Adam Wasmus var furirs tjänare med årslön i lega, när han var 15

är. Att vara pipare var en viktig funktion i krig, när signalerna ibland var enda möjligheten att förstå vad som hände i larmet och oredan vid ett slag. Det fanns vid regementena särskilda pipareboställen.

Adam Wasmus två döttrar gifte sig också med soldater, Elsa med soldaten Johannes Glad i Gladhagen i Komlösa och Anna Stina med soldaten Bengt Gullbrand på Rönåsa soldattorp i Vänga.

Nr 1175 Vänga Torstensgården

Soldaten Lars Andersson Lindström född 1722 blev antagen vid 36 års ålder som soldat på soldattorpet Vänga Torstensgården. Han tillhörde enligt mönstringsrullan baron Saltzas kompani i Pommern. Den 6 maj 1758 kom det marschorder till Rügen, sedan sjuårskriget brutit ut. Efter en tid i garnison vid Stralsund blev en del av regementets soldater kommenderade till den galäreskader, som den 10 september 1759 besegrade preussarna vid Grosses Frische Haff i Pommern. Uppgiften var att driva tillbaka den preussiska galärflottan. Galärerna drevs fram genom rodd. Ombord på galären Malmö deltog älvborgarna i striden, och efter två timmar hade preussarna lidit ett fullständigt nederlag. Åren 1759-1760 deltog soldaterna i flera skärmytslingar. Den 3 oktober 1760 anföll fienden vid Pasewalk 5 mil öster om Stettin. En del av bataljonen blev avskuren och 128 älvborgare kom i preussisk fånenskap. Redan på våren 1761 utväxlades officerare och underofficerare, medan manskapet fick stanna längre i fångenskap. År 1763 är han dock hemma igen och deltar i mönstring.

Soldaten Anders Torstensson Herodes mönstrade som soldat vid Älvsborgs regemente 1786, och blev bosatt på soldattorpet nr 1175 i Vänga. Även han kommenderades till kriget i Finland 1788-1790 och också till bataljonen i Stralsund 1807. Han får avsked 1812. Båda sönerna till Anders Herodes blev soldater och dottern Elin gifte sig med en senare soldat på torpet Vänga Torstensgården.

År 1815 kommer alltså Anders Herodes'svärson Anders Larsson Skog som soldat till nr 1175. Han var liksom soldat Lars Hult med vid grävningen av Göta kanal. Efter tjänstgöringen som soldat var Anders Skog med och arbetade vid järnvägsbyggen. Det var tydligen ganska vanligt att avskedade soldater arbetade som rallare. Soldaten Sven Peter Ivar berättar om detta i boken "Många hundar är harens död".

Anders Skogs son Andreas Bodell blev också soldat och kom till nr 1197 Skattegården i Tämta.

Nr 1192 Assmundared

Förste kände knekten 1685 – 1708 var Anders Ingelsson, soldat i Assmun-

dareds och Vängtorp Östergårdens rotar. Det var major Erik Drakenfälts kompani. I mönstringsprotokollet från 1696 omnämns Anders Ingelsson med två skarvar på kappan och geväret gott. År 1708 fick Anders fel på ögat och blev soldat med pik eller lans. Han hade för dålig syn för att vara skytt. I det stora nordiska kriget som pågick från 1700 till 1721 var han i början utrustad fotsoldat.

År 1711 inställde sig Bengt Andersson Bagge som rotens knekt, 29 år gammal. Han mönstrade i Borås den 25 oktober 1714 vid överstelöjtnantens kompani och var med i det stora nordiska kriget. Han dog på roten i februari 1720.

Bengt Bagge efterträds av Anders Andersson Hare 1720. Han var då 20 år gammal, och var soldat fram till 1741, då han dog på roten. Hans efterträdare var Anders Öhrn, som dock bara hann vara soldat ett år. Han dog redan 1742 och efterträddes av Per Larsson Öhrn född 1692. Han var alltså 50 år, när han blev antagen till soldat, och han dog redan efter två år. Sedan var soldattorpet vakant till 1747, då Torsten Andersson Öhrn anställdes. Han dog 1757. Här har alltså tre soldater haft samma namn, och soldatnamnen har hämtats från djurvärlden, Bagge, Hare och Öhrn.

År 1754 antogs Anders Andersson Askman som soldat vid Älvsborgs regemente. Han var då i 20-årsåldern. Askman deltog med baron Saltzas kompani i kriget i Pommern 1758. Han blev tillfångatagen den 15 januari 1761 men blev utväxlad samma dag, så den fångenskapen blev kort.

Nr 1193 Rönåsa

Bengt Svensson Guldbrand antogs som soldat år 1797. Han kom till kriget i Finland den 14 september 1788 men klarade sig från skador och sjukdom. År 1807 var han med i bataljen vid Stralsund i kriget mot Napoleon. Vid avskedet 1813 hade han varit soldat i 25 år. Han var gift första gången med Stina Tittman, dotter till sockenskomakare Lars Tittman i Fristad och andra gången med Anna Stina Adamsdotter, vars far var piparen och soldaten i Vänga Adam Wasmus. Piparen hade en signalfunktion, speciellt i krig, då det var svårt att få en överblick vid större fältslag.

År 1824 antogs som soldat Sven Eriksson Rönn, som tjänade roten i 33 år. Han hade fått sin grundläggande utbildning av den avskedade soldaten Olaus Tornspets från Östra Boda i Vänga. Efter att Tornspets varit i fem års fångenskap i Finland hade roten redan anställt ny soldat. Olaus Tornspets med familj bosatte sig då i ett litet stockhus i Boda vid Säven och utbildade ungdomar, som ville bli soldater.

Sven Eriksson Rönns son Erik Lek blev soldat på Komlösa soldattorp nr 1184 i Fristad år 1850, där han var knekt i över 30 år.

Generalmönstring på Fristad Hed

Generalmönstring skedde i regel vart tredje år på samlingsplatsen för regementet.

Generalmönsterrullorna åtföljs av berättelser om tillståndet vid regementet. År 1884 avger mönstringsförrättaren generallöjtnanten Johan Henrik Rosensvärd en redogörelse. Där kan man läsa att 61 man skulle entledigas. Av dessa kunde 48 man genast få pension från Vadstena krigsmanshuskassa och 10 man kunde framdeles få sådan pension. De kallades då gratialister. Man tog hänsyn till tjänstetid, ålder och behov. Vadstena krigsmanshuskassa hade sitt ursprung i Vadstena kloster, tidigare kungsgård.

När klostret lades ned på Gustav Vasas tid, skulle krigsskadade och behövande soldater få en del av tillgångarna. Vadstena krigsmanshuskassa ägde många gårdar, vars avkastning gick till detta ändamål. I Vänga gällde det Holma gård vid sydspetsen av Säven och i Fristad Långjum Ledsgården och Frugården. Holma gård ägdes i början av 1700-talet av lantjägmästaren Erick Geurler. Den köptes sedan av bönder, och på 1800-talet odlade den ofärdige Sven Johan Persson på sitt undantag upp så mycket jord, att den blev lika stor som den ursprungliga gården. Gamla husrester finns kvar.

Av berättelsen från mönstringen framgår också, att 2 män kasserades och 1 man ställdes på förbättring för liderlighet. 6 män hade rymt, och 22 rotar var vakanta att ersättas med soldater.

Rosensvärd kom till Fristad 1877 och förde rullorna vid generalmönstringar. Han var generalbefälhavare i 3:e militära distriktet, kabinettskammarmarherre och ledamot av riksdagens första kammare. Berättelsen avslutas:

”Regementets alltjämt fortgående utveckling i tjänstens alla delar, varigenom det intager ett sant strålande rum bland 3:e militärdistriktets trupper gör det förtjänt av Kungliga Majestätets bevägenhet.”

Elias Wagner

Ett intressant levnadsöde har prästen Elaus Wagner född i Vängtorp i Vänga ca 1630. Namnet är troligen taget efter Vänga.

Enligt uppgifter bl.a. i Warholms herdaminnen var Elaus Wagner son

Rosensvärd

till hemmansbrukare Lars Elofsson och Britta Svensdotter på Vängtorp i Vänga. Han var hemma på gården, tills han var 18 år och blev då antagen som soldat vid Västgöta-Dals regemente. På väg till Tyskland rymde Wagner och blev kronbåtsman. Han rymde även därifrån, arbetade hos en smed och blev dräng hos en kyrkoherde i Odensåker. Han följde med dennes söner som studerade i Skara och fick smak för studier vid 24 års ålder. Han fick börja lära sig läsa och uppehöll sig sedan på skolan och gymnasiet i Skara i 23 år. Under tiden hade han olika tjänster och tillverkade också träkärl. Han reste till Uppsala 1677 och blev prästvigd 1680 vid 50 års ålder.

Först blev Wagner huspräst hos kammarherre Sparre på Moholm. År 1683 blev Wagner bataljonspräst vid Älvsbors regemente och regementspastor 1689. Troligen återvände han till Vänga i samband med detta. Vid Vedens härads sommarting 1685 protokollförs, att Herr Elof Laurentij Wagner fått första uppbud på en av gårdarna i Tormås (Tormundsås), och denna gård köpte han för 18 riksdaler 1687. Han tituleras då som "Regementspastorn Vällärde Herr Elaus Wagner". Det var bara präster och adelsmän som kallades "Herr". År 1698 tillträdde han tjänsten som kyrkoherde i Algutstorps pastorat. Han var nitisk pastor in i det sista och blev mycket gammal.

Elaus Wagner var först gift med Britta Ekberg, som dog 1699. De hade sju barn, och en ättling blev frälseinspektör på Påtorp. Vid 75 års ålder gifte han år 1705 om sig med 16-åriga Catarina Rydin, dotter till komminister Håkan Rydin. De fick sex barn, och hon dog 1741.

I generalmönsterrullor, tingsprotokoll och kyrkböcker framträder soldaterna i Vänga mer levande än med bara namn. Man kan sedan se, hur de blir indragna i de stora historiska skeendena med krig och stora politiska händelser men även fredliga värv som kanalgrävning. I "En bok om I 15" med Torgny Bondestam som redaktör kan man också hitta bakgrunden till vad soldaterna i Vänga deltog i. Deras värld var liten men ändå stor i förhållande till hur andra grupper i samhället levde.

Källor

Generalmönsterrullor för Fristad socken.

Arkiv digital: <https://www.arkivdigital.se/sources/1054>
(framtagna av Valter Fridén).

Warholm, J W. (1871). *Skara stifts herdaminnen*. Digitaliserad av Magnus Persson, efterbearbetad av Jonas Magnusson och inlagd i Projekt Runeberg i december 2011.
<http://runeberg.org/skarahe1/> 17-11-12.

Laddatorpet - ett bevarat soldattorp

ANNGERD LÖNN

Bakom hank och stör, på det gamla I15:s kasernområde, ligger ett litet soldattorp, tillsammans med en ladugård och en tjärsten. Torpet vårdas och beskyddas av Älvsborgs regementes kamratförening. Uppgifter till detta avsnitt har bl.a. lämnats av Bo Axberg och Åke Hell, två eldsjälur från kamratföreningen.

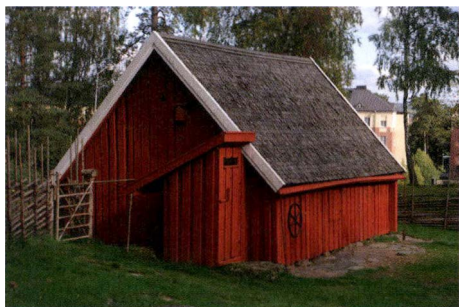
Torpet stod färdigt 1704 och beboddes av soldater fram till 1889 och var därefter utarrenderat till 1927. Torpet flyttades 1929 till sin nuvarande plats och invigdes som museum 6 september 1930. Soldattorpet utgör ett typexempel på hur en indelt soldats boställe kunde se ut. Själva torpet, Åsarp ladugårdens soldattorp nr 866 i Älvsborgs regemente, allmänt kallat Laddatorpet, har tillhört rote nr 106 (tidigare 116) vid Kinds kompani. Till roten hörde även Stommen i Månstad. Torpets ursprungliga plats var 1,5 km öster om Åsarps kyrka, 2 km norr om Limmared. I slutet av 1800-talet flyttade soldaten Ladd torpet ifrån "skogen ner till slätten" omedelbart intill en skogsväg som ledde från Södra Åsarps kyrka till Sjöred.

Ladugården tillhörde Vedens kompani och hölls av rote nr 4 Olofsgård i Kinna tidigare nr Lydde gård, belägen vid nuvarande golfbanan. Tjärstenens ursprungsplats är okänd. Vid rengöring av stenen upptäcktes de typiska räfflorna. Vid eldning samlades tjäran i dem och kunde på så sätt tas tillvara vid eldning av tjärved.

Att torpet numera finns på I15:s område kan vi

Tjärstenens räfflor.

Nutida exteriöra bilder på ladan och tjärstenen

tacka bruksingenjör Bruswitz vid Limmareds glasbruk för. Han låg bakom donationen av torpet och tillsammans med regementsläkaren Andén genomdrev han flytten. Transport och uppförande sköttes av den indelte soldaten nr 1047 Granat och den sist levande ugnsmakaren Hultin samt en åttioårig målare vid namn Svensson.

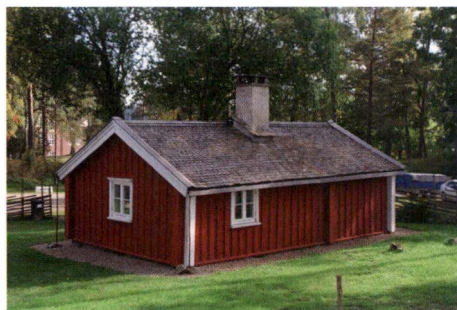
Soldaters boställen

Att över huvud taget hålla soldater med boställen finns dokumenterat sedan slutet av 1600-talet, men storlek och omfattning reglerades efterhand. På riksdagen 1682 beslutades det s.k. yngre indelningsverket och i den första förordningen angavs att rotegårdarna skulle bygga ett soldatorp, dock utan närmare riktlinjer för utformningen. 1715 utfärdades bestämmelser att soldattorp skulle bestå av en stuga, förstuga och kammare samt att det skulle finnas en lada samt ett fä- och foderhus. Så småningom blev reglerna mer utförliga, 1835 angavs byggnadens storlek till 12 x 8 alnar, varav stugan 8 x 8 alnar, kammaren 5 alnar och förstugan 3 alnar. Takhöjden skulle hålla 3,5 alnar och stugan skulle innehålla spis och bakugn samt två fönster i stugan och ett i kammaren.

Alla torp var numrerade. Till en början var kompaniets namn och soldatens nummer målade med rödfärg på gaveln, sedermera fanns svart- och vitmålade trätavlor, rotetavlor eller soldattavlor, uppsatta på varje torp.

Förutom fotfolket hade även ryttarna tillgång till liknande boställen, s.k. ryttartorp. Deras häst och uniform förvarades hos rusthållaren. Officerarnas boställen var också reglerade, t.ex. omfattade ett kaptensställe 4 rum och kök, medan löjtnantens och fänrikens boställen hade 3 rum och kök. Därtill kom lada och stall.

Ett soldattorp bestod av timrade väggar på s.k. torpargrund i storleken 8 m x 4 m x 2 m och sju stockar högt. Till nock var höjden 3 m och yttertaket var oftast beklätt med näver och torv. Torpet bestod av storstu-

Nutida exteriöra bilder på Laddatorpet.

ga, d.v.s. kök/vardagsrum/sovrum, en kammare och en inbyggd förstuga. Därtill förfogade soldaten över ett fähus och en lada, förråd, jordkällare, dass och brunn. I torpet ingick även en liten åker på några tunnland, ett ängsområde som skulle inbringa minst två lass hö samt betesmarker till djuren och en kåltäppa. Soldaten erhöll vid tillträdet en s.k. lega, en större summa pengar, dessutom fick han en mindre summa i årslön. Till detta tillkom en ko, några får, en gris, några höns, utsäde och ved. Naturprodukter, s.k. hemkall, kunde ersätta vissa brister, allt reglerades i soldatkontraktet. Dessutom skulle roten tillhandahålla dragare, soldaten hade rätt till kvarnskjuts, plöjning och skjuts till sina övningar. Rotebönderna skulle ombesörja större reparationer och soldaten svara för mindre. Besiktning av torpet genomfördes med några års mellanrum, alltid vid avsked eller flytt och i närvaro av soldaten, rotebönder och representanter för myndigheter.

Laddatorpet

Åsarp Ladugårdens soldattorp kan följas långt tillbaka. En boendelängd 1684-1927, sammanställd av Kjerstin Larsson och Nils-Olof Olofsson 1989 ger en god överblick över invånarna och deras ättlingar. Den första soldaten, Per Jönsson, var i tjänst 1684-1692, därefter följde följande soldater som bott i själva torpet. Den siste soldaten hyrde ut torpet och bodde aldrig där:

2 Nils Svensson	1692-1705
3 Nils Lod	1707-1713
4	1720-1725
5 Godtfred Moberg	1713-1714
6 Anders Lomberg	1735-1760
7 Sven Landtman	1769-1777
8 Anders Landtman	1778-1782
9 Mårten Kindqvist	1783-1789
10 Håkan Sedig	1769-1790
11 Lars Skön	1801-1807
12 Johannes Larm	1807-1812
13 Hans Lag	1812-1830
14 Anders Lag	1831-1853
15 Josef Ladd	1854-1881
16 Justus Adolf Ladd	1881-1886
17 Otto Wilhelm Ladd	1887-1889
18 Reinhold Alvin Hallberg	1890-1913

Soldattorpet utgör ett typexempel på hur en indelt soldats boställe kunde se ut. Torpet kallas numera för Laddatorpet, efter den indelte soldaten Josef Ladd, född 1826 under namnet Johansson, och som var den förste soldaten med namnet Ladd. Han härstammade från Nittorp, gifte sig, skaffade familj och försörjde sig genom dagsverken tills han 10 januari 1854 vid generalmönstringen antogs

Josef & Sara Ladd

som knekt och erhöll soldatnamnet Ladd. Han och hustrun Sara fick 11 barn, åtta söner och tre döttrar: Johan 1850, (en månad efter vigseln), Anna 1853, Oskar 1855, Amandus 1857, Emma 1859, Justus 1861, Amanda 1863, Frida 1865, Otto 1867, Albert 1870 och Albin 1872. De sista nio var födda i torpet, även om alla inte bodde där samtidigt.

Josef beviljades avsked 1881, en soldat var tvungen att avgå senast vid 55 års ålder. Sonen Justus efterträdde honom, främst för att familjen då kunde bo kvar i soldattorpet. Justus var en skicklig glasblåsare, men han tilläts inte av chefen för Limmareds glasbruk att springa ifrån sitt arbete utan tvingades därför ganska snart att begära avsked som soldat. Nästa i ordningen blev brodern Otto, han stannade ett år innan han reste till Amerika. Ytterligare en broder trädde in, Oskar, som fick soldatnamnet Ståhl. Han var först musiker, trumslagare, och stannade som soldat i nära trettio år. Torpet brukades alltså av fyra soldater i följd från samma familj.

Familjen Ladds liv och leverne har beskrivits i "En skolman berättar" av Axel Natanael Bromander, son till den äldsta dottern Anna Kristina, av Josef kallad "Kersti".

Den förste soldaten Josef Ladd blev knalle på heltid när han lämnat krigstjänsten. Han drev affärer i stor skala i Västergötland, Småland och Halland. I Kungliga Älvsborgs regementes Kamratförenings medlemsblad 1956:4 intervjuas den indelte furiren Oskar Stark i Limmared angående Laddatorpet och dess invånare. Han beskriver Josef Ladds breda affärsverksamhet:

Han köpte medicinglas på bruket i Limmared och sålde sedan till Kungsbacka och till "Prekebokäringen", en vida omtalad "klok gumma". Men han gjorde också affärer med "orsten", svavel och "kuris", medikamenter som användes att bota kreatur med. Vid kusten köpte han "rörtopp", ett slags vass, som användes att stoppa madrasser med. Det kunde han komma med hela kärran full av ibland, berättar Stark. Ladd handlade också med hästar.

Josef Ladds hustru Sara dog 1887 då yngste sonen var 14 år. Josef gifte senare om sig med en yngre änka, Anna Lisa Magnidotter, och de levde tillsammans på Lilla Granvik någon kilometer nordost om Sjöred, ända till Josefs död 1913, då han var 87 år gammal.

Hur kommer då en amerikansk skådepelare in i bilden? Jo, Josef Ladd var farfar till den kände skådespelaren Alan Ladd f. 1913-09-03, d. 1964-01-29. Den yngste sonen, Albin, emigrerade till USA och blev 1913 far till Alan Ladd. Alan var ganska kortväxt, 168 cm, men trots detta ganska tuff och lite överlägsen. Historien berättar att han är upphov till talesättet "Spela Allan", vilket man kan anse vara mycket troligt.

Laddatorpet invigdes med pompa och ståt som museum den 6 september 1930. Inte mindre än omkring 400 av Sjuhäradsbygdens gamla in-

Alan Ladd

delta soldater mötte upp för att delta i festligheterna. De ställde upp i sina åtta kompanier, vart och ett med kompanifana och med front mot kanslibyggnaden. Även regementets manskap ställdes upp, en imponerande bild.

Överste von Arbin förrättade invigningen, efter sedvanlig psalmsång och betraktelse av regementspastor A.V. Hammer och musik av musikkåren.

Under invigningen uppmärksammades torpets soldaters pliktuppfyllelse. Två av torpets soldater hade stupat i främmande land, nr 866 Nils Svensson år 1705 vid ön Retusaari och nr 866 Lars Skön år 1807 vid Kettenhagen i Pommern.

Laddatorpet fungerade därefter under många som museum med en imponerande samling av inventarier. 1956 gjorde Albin Ladd, då 84 år gammal, ett uppmärksammat besök på I 15:s regementsområde och då även sitt barndomshem, Laddatorpet. Vid den tidpunkten var även Axel Natanael Bromander på besök. Han beskriver att samlingen i hans morföräldrars

hem omfattade ca 160 nummer, möbler och husgeråd, vapen och verktyg, kläder och skodon, redskap och prydnadsföremål, full uppsättning av alla för en familj behövliga ting inne och ute. Under åren 1950-1990 tillsågs och underhölls torpet av bl.a. eldaren/fastighetsskötaren Gullberg och rustmästare Gösta Henriksson.

1998 avvecklades I15 och under åren som följde vandaliserades torpet, utsattes för brandförsök och rivningsshot. Många av inventarierna försvann. Från 2010 har emellertid regementets kamratförening ombesörjt reparationer och underhåll, med hjälp av markägare och yrkesskolor. Ett fåtal inventarier finns fortfarande kvar.

Källor

Bromander, Axel. (1963) *En skolman berättar*. Stockholm: Fören. för svensk undervisningshistoria, 1963.

Kungliga Älvsborgs regementets Kamratförenings medlemsblad 1956:4 *Svensk militärhistoria*. Hans Hagman.
<http://www.hhogman.se/militaria.htm>. 2017-08-25

Invigning av soldattorpet som museum 6 sept. 1930.

Röster från förr

ANN-BRITT BOMAN OCH EDOR JOSEFSSON

Johannes Persson Schiver berättar:

Jag heter Johannes Persson och är skomakare men alla kallar mig bara Schiver. År 1844 kom jag till torpet Ödegårdsåsen i Vänga och gifte mig med Britta, som bodde där. Annars är jag född 1822 på Dalen under Röhl i Bredareds socken. När jag skulle hälsa på Britta, kunde jag hoppa över Säveån, som var ganska bred, innan den rinner ut i sjön Säven. Det var det inte många som kunde! På torpet har vi odlat upp lite mark, så att vi kan ha en ko. Jag gör skor som skomakare och går runt med mina skoknippen och lämnar ut dem, ibland på söndagarna på kyrkbacken.

Jag är inte rädd av mig, så jag hjälpte kvinnorna i Vänga att bli av med en folkilsken tjur, som kom till Vänga tå, när kvinnorna skulle mjölka korna. Jag hoppade helt enkelt upp på tjurens rygg och slog den med en vidja ända bort mot Fristad. Sedan kom den aldrig tillbaka.

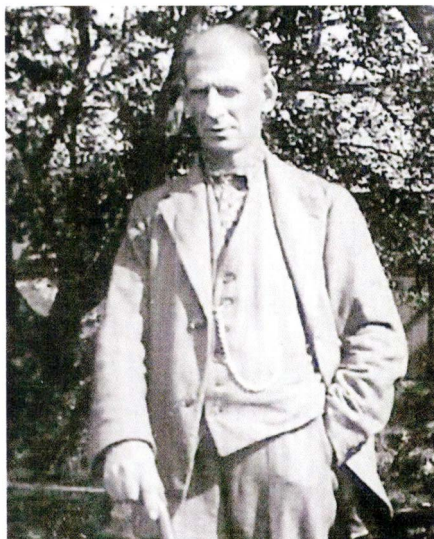
Men helst håller jag till på Fristad Hed, när regementet har möte där. Då är det roligt, må ni tro! Jag kan hitta på en del roligheter själv också, och jag vet att folk berättar historier om mig. Särskilt trevligt är det på midsommar med dans och midsommarstång och lekar och tävlingar. En gång hade man hängt upp en fin silkesduk i toppen av stången, och den som kunde klättra upp och hämta den, skulle få behålla den. Jag tänkte på hur glad Britta skulle bli över den fina silkesduken och ville försöka. Fort sprang jag till Ljunga kvarn och lånade två blad till kardor av mjölnarhustrun. Dem fäste jag innanför byxbenen med taggarna vända utåt. Det gick bra med klättringen, ända tills jag precis skulle ta tag i duken. Krasch! Då knäcktes stången och allt föll ned på marken och jag också. Men silkesduken fick jag behålla och Britta blev glad!

En annan gång ville jag också uppåt och fick för mig, att jag ville flyga till himlen. Hur skulle jag göra det? Jo, jag hämtade ett par kvastar och satte tyg mellan dem till vingar och klättrade upp på skorstenen. Den var nog inte så bra byggd,

för den rasade ner och jag for i backen. Men skam den som ger sig! Jag tog kalvskinn till vingar och klättrade upp på den högsta ladugården som fanns. Det var Gamsen i Bredared. Det hade kommit en massa människor för att se mig flyga till himlen, men jag hamnade i backen den gången också. Det kanske hade varit bättre att flyga från kyrktornet, men det får jag göra nästa gång.

En annan gång var jag på väg över Heden och gick förbi högvakten, som hade slumrat till. Då tog jag en trumma intill vaktstället och slog en riktig alarmsignal med trumpinnarna. Jag sprang i väg och efter mig kom en hel del knektar. En löjtnant jagade ut mig i ett kärr, och då skrek jag: "Är det någon som har mera brätt än jag, så kavaljer förbi"! Kapten Williamsson tyckte i alla fall, att det var bra att jag väckte vakten, så jag fick hela fem kronor som belöning.

På Fristad Hed lär det finnas många som kommer dit ibland i olika ärenden. Klocke-Lurve gör sina klockaffärer, och Friare-Johan försöker gifta bort flickorna. Lust-Olle hade en del affärer med knektarna. Sedan finns ju alla positivhalare och musikanter och marketentare och den som hade en tam björn. Nu har jag blivit äldre, men efter att Britta dog har jag gift mig med Klara, som är 26 år yngre än jag. Jag har mycket roligt på Fristad Hed att se tillbaka på, och jag hoppas att regementet får vara kvar länge än.

Johannes Persson Schiver

Mathållning vid regementsheden

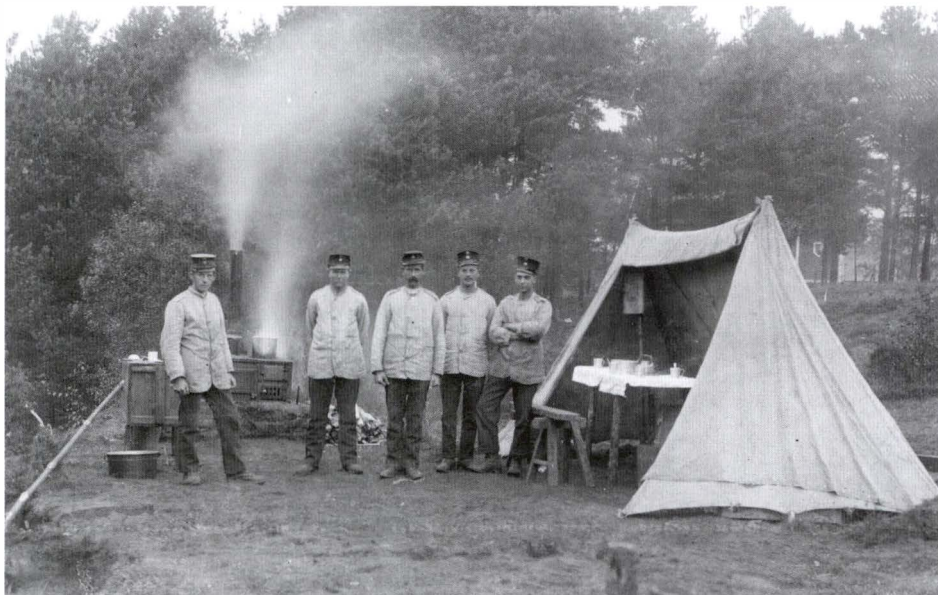
LARS REHN

Fram till år 1812 levde soldaterna under regementsmötet på matsäcken hemifrån. Rotemororna laddade matsäcksskrinet med gårdens produkter och på sina håll erhöll soldaten dessutom en summa pengar av rotebönderna för att inköpa födoämnen och dryckesvaror. Detta varierade från rote till rote. På ena roten var man frikostigare - eller snålare - än på den andra. Av denna olikhet kunde uppstå ett stort missnöje bland manskapet.

Efter 1812 övertog kronan mathållningen vilket innebar att rotebönderna erlade en summa pengar - vanligen sju-åtta riksdaler - till regementets kassa. Soldaterna ålades att själva tillreda sin föda av de livsmedel kronan bestod.

År 1840 övertog kronan hela kostnaden för soldatfödan under mötet och varje kompani för sig ordnade mathållningen. Maten tillreddes vid kokgropar under bar himmel. Först på 1870-talet byggdes kokhus med järngrytor. Ännu senare tillkom mathallarna, där soldaterna åt vid långbord under tak men utan väggar.

Maten delades då ut korporalsvis. Under en tid erhöll soldaten bara två lagade mål, middag och kväll, frukosten måste han arrangera själv. Till

Officerskockar på Fristad Hed

varje soldat utdelades då en torrskaffning bestående av en limpa, några kakor hårt bröd, några sillar. Denna frukostproviant delades ut var tredje eller fjärde dag, och soldaten själv fick hushålla med den. Oftast fanns tillgång till en brännvinsup men på 1880-talet började kaffet ersätta morgonsupen

Det fanns för våra indelta soldater inga kokvagnar i svenska armén. I princip skulle varje man själv laga sin mat. Detta skedde i kokkärlen, som soldaten medförde. Långsträckta kokgravar grävdes och kokkärlen hängdes upp i långa rader på stänger som vilade på klykor. Del av dagens proviant medfördes buren av soldaten under det att kokfödan (kött, gryn, kryddor) fördes på bataljonens köttvagn och kördes ut till de olika kompanierna. Detta innebar att man som regel ej kunde äta middag förrän vid dagens slut och att man understundom fick vänta länge på maten.

Befällets proviant medfördes, om ej buren eller på hästen, i respektive kantiner, fyrkantiga lådor med servis mm. För att frikoppla befälet från matlagningens bestyr utbildades centralt befälskockar. Fördelning av befälskockar var en ständigt återkommande orderpunkt inför fälttjänstövningar. Även var det så att de ”kockar” som var duktiga på att laga mat var åtråvärda och fick oftast laga till lite högre chefer.

Om läget medgav försökte man koka maten centralt. För detta ändamål medfördes på packvagnen särskilda kokkittlar. Maten tillreddes över kokgropar med nära två meters radie. Vid stekning dämpades elden. Utportionering skedde i de bärbara kärlen till lag om fyra man, som sedan delade maten sinsemellan. Som kockar kommenderades ett antal man turvis ur kompaniet. Dessa kockar hade ingen nämnvärd utbildning i matlagning, utom möjligen gruppchefen, men många av soldaterna blev så småningom riktigt händiga i konsten och maten åts med god aptit. Vid längre stationära uppehåll ordnades med tak över kokgroparna och ett slags tält till proviant, redskap mm. Även då var devisen: Nöden är uppfinningarnas moder.

Så var det även på Älvsborgs Regemente när det låg på Fristad Hed. Ända fram till 1887 kokades och åts utomhus. Då uppfördes två kokinrättningar, den östra och den västra. Intill dessa uppfördes mathallar, visserligen mycket primitiva, men dock innebärande en förbättring mot förr. Mathallarna hade i början inga väggar. Långborden vilade på i marken nedslagna stolpar. Sittbräderna var för att kunna fällas upp vid gång från och till borden fästade vid stolparna med grova järnlänkar. Golv fanns inte, man strödde sand på marken. Först strax efter nittonhundratalets början förseddes mathallarna med väggar och trägolv. Då infördes också porslinsservis, dittills hade manskapet fått äta på bleckservis. Först år

1905 fick regementet en kokerska, den första och enda på Fristad Hed.

Ute i fält talade signalgivaren om när det var matdags men även vid vissa tillfällen hände detta vid förläggningen i Fristad. Vid utspisning vid oregelbundna tider t.ex. vid övningar utanför närmsta området fick trumpetaren meddela att det var matdags. För att lära och komma ihåg signalerna sattes ofta ord till och många gånger fans det olika ord i verserna för varje regemente.

Matsignalen kunde vara t.ex. så här:

*Kom till kocken får du mat
kom till kocken får du mat,
hopp tralla lala, laa.*

Snuskburken

Brännvin till brödet.

På vårsidan började arbetet inför sommarens möten i december-januari, då regementets provianteringsdirektion samlades för att förbereda provianteringsauktioner. Årets första månader samlades köpmän och bönder för att lämna bud på försäljningen av all proviant till kommande sommar. Enligt en proviantlista från mitten av 1800-talet var mathållningen följande. Första dagen serverades knektarna mjukt bröd, ärter, salt kött för att nästa dag få mjukt bröd, korngryn, torrt kött. Tredje dagen mjukt bröd, ärter, färskt kött, sill. Fjärde dagen, mjukt bröd, rågmjöl, torrt fläsk, sill och smör. Dag fem, mjukt bröd, korngryn, salt kött. På den sjätte dagen, mjukt bröd. Ärtor, salt fläsk och den sjunde dagen mjukt bröd, rågmjöl, torrt fläsk, sill och smör. Varje dag delades koksalt ut till soldaterna. Den dagliga dosen brännvin per man 1858 fastställdes till 5,2 cl, men på 1870-talet gjorde kaffet sitt intåg och 1881 ersattes brännvinet helt med kaffe. Undantaget var de soldater som lyckades skaffa ett läkarintyg på att de behövde brännvin med eller utan beska kryddor.

De flesta övningshedar drog till sig många olika slags försäljare både av matvaror och annat som var attraktivt för soldaterna. På dessa ställen kunde även andra innevånare i byarna runt omkring handla eller utav bara nyfikenhet göra besök. Många av soldaterna passade på att handla för att ta med sig till hemmet när mötet var slut.

I och med att det var rotebonden som skulle se till att soldaten hade enligt reglementet mat och utrustning, skjutsade även rotebonden sin knekt till mötesplatsen. Den mat som bonden tillhandahöll skulle räcka under

de veckor mötet varade så det gällde att vara sparsam de första dagarna. Oftast var det bestämt vad soldaten skulle ha och den som ransonerade sin mat klarade sig oftast hela mötestiden.

Trängtrupperna

Under senare tid bildades Trängförband, som såg till att alla förband, bataljoner, kompanier och liknande, fick livsmedel, ammunition, sjukvård, reparationer, furage för alla hästar, (senare även drivmedel) för att kunna klara sig under krig och större övningar. Det första förbandet, Trängtrupper, bildades 1885 under namnet Svea Trängbataljon i Marieberg i Stockholm. Sedermera bildades flera underhållsförband i Sverige. Före denna tid fick respektive chef för förbanden ordna detta. När förbanden övade hemma på sina övningsplatser gjordes avtal med traktens bönder, så även vid större övningar. Vid förflyttning till krigsskådeplatserna var allmogen skyldig att förse en marscherande trupp med proviant och hästfoder. Myn-digheterna försöktes ordna handel med civilbefolkningen inom svenskt område men värre blev det när förflyttningen var i främmande land. Då kunde rena plundringen uppstå och naturligtvis så även vid krigsskåde-platserna.

Oftast var det så att när knektarna, ryckte in till mötet för övning skedde detta med ett avskedsrus, en sed som var bruklig över hela landet. Sedden var sådan att detta stod rotebönderna för och ingen bonde ville visa någon snålhet, när soldatens uppgift var att försvara både hembygd och hela landet. Oftast var det lång väg att gå och vid vägskälen stötte korpralskapens knektar samman, och ju längre fram de kom så blev det fler och fler. Krogar och gästgiverier längs vägen gav rika möjligheter att underhålla den goda stämningen. Det sägs att det klassiska uttrycket om att ”Orsa kompani lovar inget bestämt”, kommer från ett tillfälle när ett högre befäl uppmanade till försiktighet med brännvinet och en korpral fällde de bevingade orden. Det var oftast lång väg att gå till kompaniets övningsplats så efter allt brännvin under vägen var det många som fick sova ruset av sig på något ställe innan man kom fram till heden.

Källa: Schmidt o Comp (1832). *Reflexioner över Svenska Armén*.

I koket

Kocka geck i hvita böxer,
sum va uschlia te se,
för nar en sa vara kökser
blir en lorti mä beske.
Pajka va dä likså knekta;
inga brådska va la dar:
i exisa legger vekta
på te qvecker va – men har
va dä slut mä disseplina,
krokir rögg å krumma ben,
stöfla di va inte fina,
näfven den va inte ren;
qvecker va la inte takta:
tommen ble la möe skeljd
i honnören – allt geck sakta
en ble änna änna mest civeld.
Kocka ble di äldste knekta,
satt i logn å hade ’t bra:
pajka geck ikring å skefta
ut, va alla sulle ha.
Kokörpral va gamle Lansen,
orna te mä kokninga;
kökshandräckninga to Kransen
sturde mä serveringa.
Å vårn lötnant mä dagbrecka
kum å snoka för te se,
hur vi uss i koket skecka,
å att allt geck redit te.
Å dä puttra å dä fräste
i di store grutera;
unner locka sjöd å jäste
ifrå alla artera.

Hett i koket, elden brände,
så en ble mest gömensvett;
inga blåst, å sola tände
brasa ute glöehett.
Artera vi hof i skåla
utå tenn, å kött las ner;
mot di are va vi snåla,
för vi sulle få tess mer.
Meddan va te slut uppställder
för vårn hele bataljon,
å på borda va den ställder
i två led på kregsfason.
Kompaniera marsera
in i halla; vårn lötnant
slo framföre: ”Läs!” kumdera ’n;
vakta hade en scheschant.
”Gu’ välsigne maten! Amen!” –
”Sätt er ner!” – Nu ble dä lif,
skea slamra; Allesammen
spände upp sin fällekknif.
å högg in; å kåka malde,
prat å väsen, tonga geck
fali qveckt, å slök å svalde:
bukefylla magen feck.
Å nar han va mätter, slicka
di å skea å la ner ’n
jemte fällekknif i flika,
sen mot böxa han blett – ren.

Olle i Grinn
K.A. Rignell 1899

Sjukvård

LARS REHN

Redan på 1500-talet hade man ansvariga för sjukvården inom krigsmakten. I varje fänika fanns en så kallad *Bardskärare*. Under det äldre indelningsverket fanns två bardskärare per regemente. I början av 1700-talet titulerades han *Regements-Barberare*, senare *Regements-Fältskär*. Från 1669 krävdes fältskärsexamen, som gav behörighet att utföra sårbehandling och mindre kirurgiska ingrepp.

Från 1717 bestod sjukvårdspersonalen på ett regemente av fältskären och hans tre gesäller. (barberare/fältskärsgesäller). Fältskären var utbildad läkare. Regementsfältskären var skyldig att anskaffa de tre gesällerna och avlöna dem med medel från hans lön och den indelning jämte räntor och löner som var anslagen till gesällerna. Till fältskären fanns även ett boställe.

I fredstid var fältskären bosatt inom regementsområdet, dvs. i den trakt där soldaterna bodde, och alla soldaterna hade då fri sjukvård.

Fältskären sysslade främst med kirurgiska ingrepp. Han behandlade sår, öppnade bölder, amputerade lemmar och liknande. Brännjärn användes för att stilla blödningar.

När t.ex. amputering av en kroppsdel skulle ske fick patienten dricka en hel del brännvin samt fältskärens medhjälpare hålla patientens armar och ben i ett "skruvstäd". Efter amputering av t.ex. en hand, stillades såret med brännjärnet.

Efter år 1797 bestämdes att för att bli utnämnd till regementsfältskär måste personen vara examinerad mästefältskär (senare kirurgie magister) som "genom flitig handläggning, förvärfat Sig all den insigt och öfning

Tandläkaren kommer till Fristad Hed.

som vederbör”. De före detta fältskäragesällerna senare Kompanifältskärerna fick från 1789 tillstånd att bära underofficersuniform. För att antas skulle de nu vara medicine studerande och godkända av Collegium Medicum.

År 1806 sammanfördes alla vid armén i krig och fred anställda läkare till *fältläkarstaten*, vilken 1812 ombildades till *fältläkarkåren*, som militäriskt lydde under egen chef. Personalen indelades i fyra klasser. Första klass underläkarna vid regementena, före detta kompanifältskärer, med fanjunkares rang. Till andra klass regementsläkarna, före detta regementsfältskärerna, med löjtnants rang.

1812 kom ett nytt reglemente med bataljonsläkare, en vid varje bataljon med graden fänrik och en regementsläkare vid varje regemente med graden kapten.

Bataljonsläkaren erhöll 150 riksdaler i lön, som delvis betalades från regementsläkarlönen och delvis med medel från regementet.

I karolinernas armé var man införstådd med vikten av hygien i fält, soldaten skulle hålla sig ren och tvättade sig. I fält skulle dricksvattnet kokas och tillsättas brännvin. Möjligt bröd fick icke ätas. Soldatens naturbehov skulle uträttas i speciella latringropar. Med de kunskaper man då hade försökte man skydda sig mot epidemier.

När fältsjukan, vanligt var dysenteri, ändå bröt ut skulle de sjuka vara isär från de friska och sjuka och sårade fick inte läggas ihop. Några effektiva mediciner fanns inte. Opium och alkohol ingick i fältskärens förråd. Vid större ingrepp såsom amputering av en arm eller liknande var det alkoholen, som gällde. Läkaren hällde i patienten så mycket sprit att den sårade förlorade medvetandet före operationen. Ute i fält skedde oftast amputering av de sårade utan någon bedövning alls.

Oftast försökte ledningen se till att de olika regementena inte kamperade på samma ställe för att undvika att alltför många drogs tätt ihop på ett litet område.

Enligt trossreglementet 1776 skulle regementena vara utrustade med en regementsfältkista och två bataljonsfältkistor för medicinskt bruk.

År 1812 bestämdes att varje soldat skulle själv skaffa bandage för hantering av mindre sår, vilket skulle finnas i ränseln. (Precis som i nutid där alla soldater har ett första förband i fickan).

Vid varje bataljon bestämdes enligt 1813-års ”trossbestämmelse”, att det skulle finnas tio sjukfilter och vid varje kompani två sjukbårar.

Till en början var det rotens uppgift att stå för medikamenter för att hålla soldaten frisk och tjänstduglig. Likaså ålades rotarna att sköta om sin soldat om han insjuknade hemma på roten och se till att fältskären till-

kallades om så behövdes. 1813 ändrades detta till att de indelta regementena stod för medikamenterna.

Den indelte soldaten och även korpraler kunde om de visade sig vara kroppssvaga eller sjukliga avskedas och på Axevalla läger kunde man samla dessa för att kontrollera att de fortfarande klarade exercis, fälttjänstövningar och skjutningar. Visserligen sattes en gräns för vad man kunde utsätta de äldre knektarna för.

Själavård

Redan på 1600-talet ingick i de militära förbanden en regementspredikant samt två predikantbeställningar, som senare benämndes som förste och andre bataljonspräster. År 1784 be-

falldes att endast två präster fick tillsättas per regemente i fredstid. Båda var ordinarie tjänster varav den ena skulle benämnas Regementspastor.

Bataljonsprästen hade som regel även en tjänst i en civil församling.

Regementspastorn hade 300 riksdaler, som 1875 höjdes till 980 kronor och fick oftast en rang motsvarande kapten.

Prästen var inte bara själasörjare för sin församling och socken utan hade en viktig roll inom krigsmakten och var oftast med vid övningsplatsen på heden. Det hände även att någon militärpräster fick en bostad ganska nära heden. När soldaten var hemma på sitt torp var det sockenprästen som hade den tätaste kontakten med honom. Soldaten var skyldig att bevisa kyrkan för där lästes också militära meddelanden upp till exempel om mobilisering generalmönstring eller övrigt som gällde krigsmakten. Kyrkoherden ansvarade för att soldaten läste katekesen noga. Enligt en order av Karl XI skulle kyrkoherden vid regementsmötena kontrollera att socknens präst läst och lärt soldaten katekesen.

Knekten kom inte undan att enbart kunna katekesen utan enligt en bestämmelse från 1688 skulle han årligen betala 12 öre till sin sockenpräster

Fältpräster

eller göra två eller tre dagsverken åt prästen. På detta sätt slapp soldaten betala någon avgift i samband med dop, vigsel och liknande.

Militärisk begravning

På sina håll fick soldaten bo kvar på soldattorpet även efter avskedet. Ungefär lika ofta synes roten ha uppfört ett särskilt litet boställe för den gamle nu avskedade soldaten. Om inte han hade några barn som svarade för försörjningen var det bara sockenfattigstugan som blev hans sista anhåll. Vanligen blev det endast ett hörn av rummet och i övrigt beboddes rummet av andra fattighjon.

Till slut kom den dag då den gamle soldaten inte orkade med längre, hans krigarhjärta slutade slå. Då fick han den sista hedersbevisningen i en militärisk begravning. De flesta, de som kom ifrån sin tjänst, ville visa honom den sista hedersbevisningen. Det var kamraterna som paraderade och som bar kistan. Även grannkorpralskapen ställde upp så det kunde vara tjugo – trettio knektar under en officers kommando som följde den bortgångne och avlossade de så kallade ”begravningskotten”. Ibland var några trumslagare med. Oftast var det många civila från roten som bevisade hans sista färd.

Hade soldaten dött under tjänstetiden hedrades han med sådan ”skjutparad” utan kostnad för de efterlevande. Om en avskedad soldat begravdes och fick liknande hedersbevisning fick de anhöriga betala några riksdaler för kulor och krut.

Källor

Högman, H. Militaria <http://www.hhogman.se/militaria.htm> 20171111.

Ericsson Wolke, L. (2014). *Svenska knektar*. Förlag: Historiska media.

Cederlöf, O. (2002). *Vapnens historia – vapnens utveckling från antiken till senare delen av 1800-talet*. Stockholm: Norstedts förlag.

2. VANE K. 150

3. SKANINGS K. 150

4. VILSKAVIK. 150

REG. 12000

5. GASENEDE. K. 150

4. KULLINGS K. 150

8. REDVAGS K. 150

5. ÅS K. 150

ÖSTERGÖTLANDS LÄN 12000

2. MARKS K. 150

5. VEDENS K. 150

6. NORRA KINDS K. 150

3. SÖDRA KINDS K. 150

1. LIF K. 150

6. NORRA VES

DE SJU HÄRADERNAS
KULTURHISTORISKA FÖRENING

VERKSAMHET 2015 OCH 2016

Verksamhetsberättelse 2015

Styrelse

Styrelsen har haft följande sammansättning:

			Mandatperiod
ordförande	Iréne Arvidsson	Borås	2015-16
vice ordförande	Anngerd Lönn Svensson	Fristad	2014-16
skattmästare	Bernt-Olof Klingesten	Borås	2014-16
sekreterare	Bernt Carlsson	Ulricehamn	2015-17
ledamöter	Edor Josefsson	Sparsör	2015-17
	Christina Shearer	Fritsla	2015-17
	Lennart Hallgren	Dalum	2015-17
	Marianne Lindh	Asklanda	2015-16
	Gunnar Toresson	Sandhult	2015-16

Till styrelsens sammanträden har museichef Ulrika Kullenberg och Medeia Ekner adjungerats.

Styrelsen har haft tre protokollförda sammanträden under våren 2015 och sex stycken mellan föregående årsstämma och verksamhetsårets slut.

Valberedning under året har varit Ann-Britt Boman, Göran Efraimsson och Lars-Erik Josefsson samt styrelsens representant, Christina Shearer (sammankallande).

Revisorer under året har varit Lennart Wasling (1 år, omval) och Holger Sandin, Od (1 år, nyval) samt Lars Johansson (1 år, omval) suppleant.

Medlemmar

Vid årets slut hade föreningen 333 betalande huvudmedlemmar (varav 18 föreningar och företag), 104 familjemedlemmar och 15 ständiga medlemmar, totalt alltså 437. Bibliotek och andra institutioner som regelbundet köper årsboken har inte medräknats.

Årsavgiften har varit 150 kronor för huvudmedlem och 50 kronor för familjemedlem.

Programverksamhet

Den 21 juli vandrade tolv deltagare tillsammans med ciceron Dag Henriksson på Hjortsereds mosse. Där beskådades myrliljan i full blom och deltagarna fick därtill en gedigen beskrivning av den torvhantering som bedrivits på mossen.

Vid föreningens extrastämma i augusti valdes Gunnar Toresson in som ny ledamot i styrelsen.

Den 8 augusti arrangerade förening i samverkan med museet dans på dansbanan i Ramnaparken. Metrokvintetten firade då att de funnits som orkester i 60 år.

De föreningsmedlemmar som hörsammat erbjudandet att åka till Rydal och se teaterföreställningen "Till Rydal" i början av augusti fick en härlig upplevelse genom de fem kvinnliga skådespelarnas eminenta återgivning av hur livet kunde gestalta sig när fabriken var i bruk.

Årets nördcaféer erbjöd innehåll av olika karaktär. Vid första tillfället fick besökarna veta en del om jeansens historia och särskilda beskaffenhet och vad man kan använda jeans till om man inte längre nyttjar dem som byxor. Andra nördcaféet sjöng Bernt Carlsson såväl egna som andras sjömansvisor och vid sista tillfället fick vi beskåda en fantastisk samling blankvapen och höra om deras historia.

Oktoberns programpunkt utgjordes av en föreläsning av Torkel Ivarsson då han berättade historien om Helene Ugland och Anton Andersson från sin nyligen utgivna bok med titeln ”Till det bittra slutet”.

Den 10 november delades utmärkelsen Årets Kulturhistoriska förening (se vidare under Utmärkelse) ut och vid samma tillfälle anordnade föreningen en konsert med riksspelemännen Jenny Gustafsson och Pers Nils Johansson.

Den 6 december avslutades jubileumsåret med Gammaldags julmarknad då föreningens Årsbok 2015 delades ut till besökande medlemmar.

Stiftelser

Föreningen förvaltar nedanstående fyra stiftelser. Föreningens styrelse utgör även stiftelsernas styrelse. Stiftelserna har egen redovisning som också revideras av föreningens revisorer. Ett sammandrag av stiftelsernas ställning ser ut på följande sätt:

	<i>Bildad</i>	<i>Ursprungl. belopp</i>	<i>Bokfört värde 2015-12-31</i>	<i>Marknads- värde 2015-12-31</i>
Thor och Leonore Odenocrants stiftelse	1947	50 000	50 000	103 387
103 Magda och Axel Planks stiftelse	1961	65 000	85 687	177 178
Margit Hörstadius stiftelse	1964	200 000	365 203	755 143
Ingrid och Vivan Weylerths stiftelse	1983	41 000	68 000	140 606
			568 890	1 176 314

Avkastningen från Odenocrants, Planks och Weylerths stiftelser skall enligt statuterna tillföras De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening. För 2015 är denna summa 7 213 kronor.

För Hörstadius stiftelse gäller enligt donationsbrevet ...”att Borås Museum (Textilmuseet) med hjälp av summans avkastning skall kunna förvärva och utställa textilier med tonvikt på sådana som är tillverkade i Borås och Sjuhäradsbygden”. Stiftelsen har sedan 1963 gett c:a 1,5 milj. kronor i avkastning som använts för inköp till museet. Senaste stora satsningen gjordes 2009 då Textilmuseet fick 400 000 kronor till sin nya profilutställning ”Borås – en framgångshistoria”. Föreningen har också ställt krav på Textilmuseet att det tydligare skall visas för allmänheten varifrån pengarna kommer, vilket accepterats av museets ledning.

Årsboken

Arbetet med föreningens 54e årsbok med undertiteln ”Kultur för sinnlig kunskap” har letts av Anngerd Lönn Svensson som redaktör. Boken behandlar barns och ungas möjlighet och kraft till individuell och kulturell utveckling och beskriver deras kulturyttringar och aktiviteter som oersättliga verktyg för dem att förstå sig själva och sin samtid.

En årsbokskommitté bestående av ledamöter från styrelsen och museichefen har bistått redaktören i hennes arbete och övriga styrelsen har därtill medverkat till bokens distribution. Till författare, fotograf, Sjuhäradsbygdens tryckeri och andra, som på ett förtjänstfullt sätt, bidragit till bokens tillkomst, vill vi härmed framföra ett stort tack.

Alla huvudmedlemmar har som vanligt fått ett exemplar. Diverse institutioner har erbjudits att köpa boken och museernas personal har fått var sitt exemplar, liksom de museer med vilka Borås museum har utbytesverksamhet.

Utmärkelse

Föreningens nyinstiftade utmärkelse, Årets kulturhistoriska förening, tilldelades 2015 Fristads Hembygdsförening med motiveringen:

Det framsynta och nätverksbyggande samarbetet med många andra ideella föreningar gör Fristads Hembygdsföreningen till en synlig och hållbar förening.

Föreningen visar exempel på såväl nytänkande som kontinuitet i sitt sätt att förmedla kunskap om bygdens kulturhistoria och vänder sig i sitt ideella arbete till både unga och vuxna, medlemmar och icke-medlemmar.

Förutom ära och diplom (foto o design Jan Töve) tilldelades ett stimulansbidrag om 10 000:-. Syftet med utmärkelsen är att belöna och stimulera ideella föreningar inom Sjuhärad, som på ett framträdande och förtjänstfullt sätt verkar i samma anda som instiftaren.

Förtjänstplakett

Föreningens förtjänstplakett 2015 tilldelades Torkel Ivarsson, Borås och Holger Sandin, Od.

Torkel Ivarsson tilldelades föreningens förtjänstplakett för sitt stora intresse för kulturhistoria och hans förmåga att förmedla sina upptäckter och sitt stoff till eftervärlden i såväl tidningsreportage som i böcker.

Holger Sandin tilldelades 2015 års förtjänstplakett för sitt stora engagemang och ständigt aktiva deltagande i De Sju Häradernas Kulturhistoriska förenings styrelse där hans erfarenheter, kulturhistoriska kunskap, ekonomiska sinne och sinne för struktur och ordning varit en betydelsefull tillgång.

Vid samma tillfälle utsågs Margaretha Persson, som sedan 1970-talet i olika befattningar varit ansvarig för Borås Museum och nu valt att gå i pension, till ständig medlem i föreningen. Hon uppvaktades också för ett gott samarbete med föreningen under alla år.

Torkel Ivarsson, Margaretha Persson och Holger Sandin.

Övrig verksamhet

Styrelsen har länge funderat över möjligheten att samla in och digitalisera filmer som på något sätt har kulturhistoriska värden. Under hösten 2015 anlätades filmkännaren Ola Eriksson för en förstudie i syfte att kartlägga omfattningen av ett sådant arbete. Förstudien finansierades av medel från Kulturnämnden och visade att mängden film är långt större än vad föreningen kunnat drömma om. Kunskapen om dem är tyvärr långt mindre än väntat. Många filmer är inte digitaliserade idag och därmed riskerar de att gå förlorade för eftervärlden när uppspelningsteknik inte längre finns. För att fortsatt kunna finansiera projektet har medel ansökts från flera bidragsgivare. Tyvärr har dessa ansökningar ännu inte gett förväntad utdelning.

Verksamhetsberättelse 2016

Styrelse

Styrelsen har haft följande sammansättning:

			Mandatperiod
ordförande	Iréne Arvidsson	Borås	2016
vice ordförande	Anngerd Lönn	Fristad	2016-17
skattmästare	Bernt-Olof Klingesten	Borås	2016-17
sekreterare	Bernt Carlsson	Ulricehamn	2015-16
ledamöter	Edor Josefsson	Sparsör	2015-16
	Christina Shearer	Fritsla	2015-16
	Lennart Hallgren	Dalum	2015-16
	Marianne Lindh	Asklanda	2016-17
	Gunnar Toresson	Sandhult	2016-17

Till styrelsens sammanträden har museichef Ulrika Kullenberg och intendent Medeia Ekner adjungerats.

Styrelsen har haft fyra protokollförda sammanträden under våren 2016 och nio stycken mellan föregående årsstämma och verksamhetsårets slut.

Valberedning under året har varit Ann-Britt Boman, Göran Efraimsson och Lars-Erik Josefsson samt styrelsens representant, Christina Shearer (*sammankallande*).

Revisorer under året har varit Lennart Wasling (1 år, omval) och Holger Sandin, Od (1 år, nyval) samt Rolf Eriksson (1 år, nyval) suppleant.

Medlemmar

Vid årets slut hade föreningen 288 betalande huvudmedlemmar (varav 16 föreningar och företag), 93 familjemedlemmar och 16 ständiga medlemmar, totalt alltså 397. Bibliotek och andra institutioner som regelbundet köper årsboken har inte medräknats. Jämfört med 2015 har medlemsantalet sjunkit något, vilket till viss del kan förklaras med att det inte gått ut någon påminnelse om inbetalning under 2016.

Årsavgiften har varit 150 kronor för huvudmedlem och 50 kronor för familjemedlem.

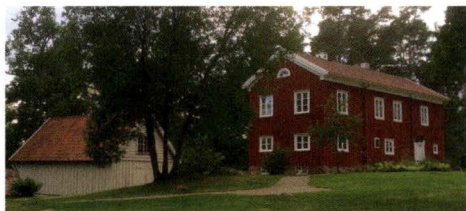
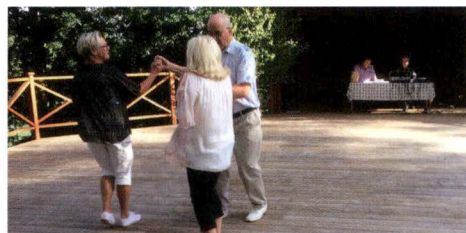
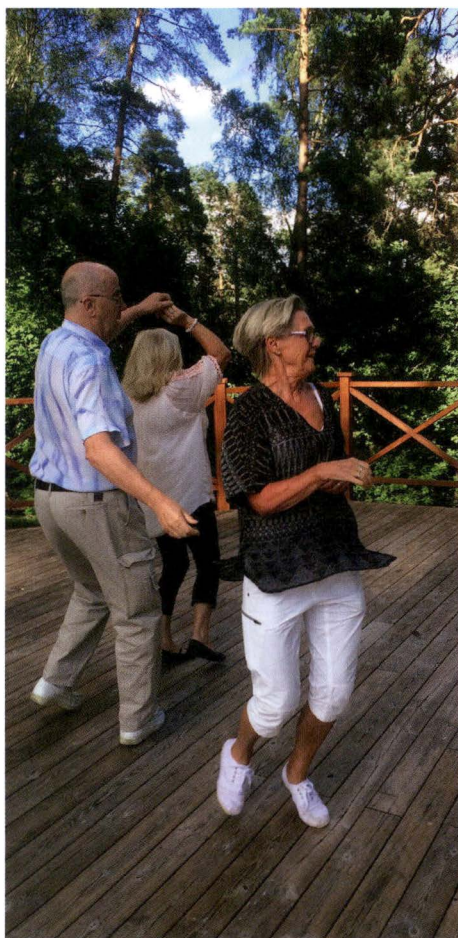
Programverksamhet

Under våren erbjöds tre stycken arrangemang. I februari var det "Film-time" då smakprover på filmer som ingår i samlingar i Sjuhäradsbygden

visades. Styrelsen hade ambitionen att digitalisera dessa för säker dokumentation men tyvärr har det inte getts ekonomiska förutsättningar för det ännu. Den 1 mars framförde Staffan Björklund-Jullander, Inger Jullander, Gloria Joyce musik (harpa, cembalo, sopran) och Leif Olsson "Marie-Antoinette och Axel von Fersen".

Det sista vårrangemanget innebar "Så blev det" – en guidad tur på Textilmuseet, denna gång i maskinparken, en mycket uppskattad programpunkt.

Under sommaren arrangerade föreningen fyra danskvällar i Ramnsparken under ledning av styrelseledamot Gunnar Toresson. Då vädret tillät användes utedansbanan, övriga kvällar dansades det i Redskapsboden. Publiktillströmningen var inte översvallande men arrangemanget uppskattat av dem som deltog.

Hösten inleddes traditionenligt med Nördcaféer där det första, besök på porslinsmuseet i Skärkhult, ställdes in p.g.a för få anmälningar. Övriga tre genomfördes i Gästgivargårdens café. Bo Arabäck, årets plakettör, inledde och visade sin filmskatt från Redvägs härad och därefter sjöng Bernt Carlsson såväl andras som egna sjömansvisor. Vid sista tillfället lyssnade vi till Morgan Nilsson som berättade om Sjuhäradsbygdens tidiga och glömda historia.

Den planerade resan till bygdens förläggargårdar fick ställas in p.g.a. olyckliga omständigheter med bokning av guide. Resan planeras genomföras vid ett senare tillfälle.

I oktober föreläste Mats Daniel Nilsson på temat "Träd i Borås". Föredraget var mycket uppskattat av de ca 30 åhörarna som letat sig upp till Borås Museum. I november var det dags för utdelning av utmärkelsen Årets kulturhistoriska förening 2016 vilket skedde i samband med en konsert av riksspeleman Sabina Henriksson, även detta en uppskattad kväll av de närvarande.

Morgan Nilsson

Årets arrangemang avslutades med den traditionella julmarknaden i december då museet och Ramnaparken fylls med folk, knallar erbjuder sina produkter, tomtentar emot önskelistor och Borås Hembygds-gille underhåller med musik och dans. Årets marknad besöktes också av Borås Lucia.

Utmärkelse

För andra året i rad utsågs Årets kulturhistoriska förening bland de ideella föreningar inom Sjuhärad som nominerats och som på ett framträdande och förtjänstfullt sätt främjar kulturmiljövård. Årets utmärkelse gick till Öxabäcks hembygdsförening med motiveringen att de bevarar, dokumenterar och överför kunskap om gamla arbetsmetoder till både vuxna och unga. Arbetet med såväl underhåll som stora restaureringsprojekt visar på ett stort frivilligt engagemang och en kontinuitet i föreningens verksamhet. För sin kulturhistoriska insats tilldelas föreningen förutom diplom, ära och uppmärksamhet 10 000 kronor som stimulans för fortsatt föreningsarbete. Vid ceremonin som hölls då priset utdelades presenterade Öxabäcks hembygdsförenings ordförande föreningens verksamhet och visade bilder som med stor övertygelse bekräftade valet av mottagare av årets utmärkelse.

Förtjänstplakett

Bo Arabäck i Hökerum tilldelas 2016 års förtjänstplakett med motiveringen att han på ett entusiastiskt och medryckande sätt genom sin filmkamera har dokumenterat en stor del av det som hänt i hans hembygd Södra Ving och att han medverkat till att tillgängliggöra det för en större allmänhet.

Övrig verksamhet

Under året har en överenskommelse mellan Borås Museum och De sju häradernas kulturhistoriska förening tecknats. Överenskommelsen innebär att föreningen äger nyttjanderätt till Café gästis i Gästgivargården på Borås Museum för att, i samverkan med museet, ansvara för och driva caféverksamheten. Huvudsyftet med överenskommelsen är att göra Borås museum med café, park och museiverksamhet mer attraktivt och känt framförallt bland stadens och bygdens invånare men också för besökande gäster.

Föreningen har, som en följd av överenskommelsen, tecknat ett avtal med ordförande Iréne Arvidsson, som förbinder sig att ansvara för caféets dagliga verksamhet. Caféet hålls, med stöd av museets sommararbetare, öppet under tiden som museet har säsonsöppet. Under hösten 2016 fortsatte caféerörelsen tisdagar, onsdagar och söndagar t o m julmarknaden i december. På söndagarna erbjuds tipspromenader arrangerade av De sju häradernas kulturhistoriska förening och Borås Hembygdsgille. Ett positivt resultat talar för en fortsättning 2016.

Under 2015 reviderades föreningens webbsida www.d7kf.se som fick ett nytt utseende och ett nytt navigeringsträd.

	2015	2016
Ekonomi		
Resultaträkning		
<i>Intäkter</i>		
Medlemsavgifter	54 400	49 350
Gåvor	2 500	300
Bokförsäljning, m m	1 300	2 099
Utdelning från stiftelser	7 213	6 240
Ränteintäkter	97	65
Övriga finansiella intäkter ²⁾	31 096	28 089
Kulturella arrangemang		4 273
Kommunalt kulturbidrag	60 000	60 000
	156 606	150 416
<i>Kostnader</i>		
Årsboken	177 057	
Kulturella arrangemang	17 069	24 512
Utmärkelsen Årets kulturf.	13 125	13 000
Filmprojekt	8 000	
Marknadsföring	14 698	12 136
Ny hemsida		32 855
Administration, räntekostnad	16 684	17 223
Årets Rörelseresultat	-90 027	50 690
	156 606	150 416
Balansräkning		
<i>Tillgångar</i>		
Bank	182 474	172 626
Fodr. stiftelser föreg. år ¹⁾	839 961	878 165
Fodr. stiftelser innev. år	38 204	-38 910
Museiföremål	1	1
Fastigheten Hökerum 1:33	1	1
Byggnader i Ramnaparken	1	1
Inventarier	1	1
	1 060 643	1 011 885
<i>Skulder och eget kapital</i>		
Eget kapital	1 021 532	931 504
Redovisat resultat	-90 027	50 740
Skulder	129 138	29 641
	1 060 643	1 011 885

Denna upplaga av DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING'S årsbok är den 55e i ordningen. Tillsammans utgör samtliga årsböckernas innehåll ett oslagbart stycke kulturhistoria inom en mängd olika område.

Temat den här gången är den indelte soldaten och hans omgivnings levnadsförhållanden. Vi får ta del av beskrivningar av soldaten såväl i fred som i krig. Hästen som arbetskamrat, musikens betydelse för soldaten i fält, soldathustruns olika levnadsvillkor beskrivs med stor inlevelse och varvas med fiktiva röster från personer som bodde och var verksamma på, eller i direkt anslutning till, Älvsborgs regemente och Fristad Hed. Förhoppningen är att årsbokens innehåll skall erbjuda stimulerande läsning om hur soldatlivet gestaltade sig under Indelningsverket, den organisation som i över 200 år präglade vårt försvarsväsen.